

Střední třída na křižovatce

Lucie Tungul a kol.

Wilfried
Martens Centre
for European Studies

KONRAD
ADENAUER
STIFTUNG

Tisk ©Jutty, Přerov, 2019

Tato publikace je společným počinem Wilfried Martens Centre for European Studies, Konrad Adenauer Stiftung, a TOPAZu. Tato publikace byla financována Evropským parlamentem. The Wilfried Martens Centre for European Studies, Konrad Adenauer Stiftung, TOPAZ a Evropský parlament na sebe neberou žádnou odpovědnost za fakta či názory vyjádřené v této publikaci ani za jakékoliv další využití informací v ní obsažených. Plná odpovědnost leží na autorech publikace.

Všechna práva vyhrazena. Není povoleno kopírovat, reprodukovat nebo znovu vydávat obsah této publikace, s výjimkou osobní potřeby. Všechny ostatní formy vyžadují povolení vydavatele.

Kontakt:

©TOPAZ

Opletalova 1603/57

11000 Praha 1

Česko

Více informací na: <http://www.top-az.eu/home/>

Zpracování této publikace bylo dokončeno v září 2019

Autoři: ©Alena Zemplerová, Aleš Kudrnáč, Eoin Drea, Jakub Charvát, Jana Šímanová, Jaroslav Poláček, Lenka Sojková, Lucie Tungul, Markéta Škodová, Pavel Maškarinec, Tomáš Dvořák

Recenzenti: Ladislav Cabada, Metropolitní univerzita Praha
Arjen Siegmans, Vrije Universiteit Amsterdam

ISBN 978-80-907348-9-0

Obsah

O partnerech projektu	4
O autorech	5
Abstrakty	7
Předmluva.....	9
Zkratky	11
Úvod	12
Politické postoje, sledování médií a sociální třídy.....	22
Podnikatelé jako příslušníci střední třídy.....	40
Střední třída a proměny volebního chování	56
Méně obyčejný život? Střední třída v éře nespokojenosti.....	68
Závěr	74
Literatura:	84

O partnerech projektu

TOPAZ vznikl v roce 2012 jako vzdělávací a think tanková platforma politické strany TOP 09 inspirovaná podobnými projekty v zahraničí. Jeho posláním je otevírat diskusi o konzervativních idejích s širší stranickou i nestranickou veřejností. Jádrem činnosti jsou debaty o celospolečenských tématech s nezávislými odborníky, spolupráce s expertními komisemi TOP 09, fundraising, vytváření názorových alternativ k výstupům veřejné správy, a tvorba analytických a koncepčních materiálů pojednávajících o jednotlivých problematikách a navrhuje alternativní řešení.

Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS) je německá politická nadace, která je blízká Křesťansko-demokratické unii Německa (CDU). Cílem programů občanského vzdělávání a dialogu doma i v zahraničí je podpora svobody, míru a spravedlnosti. Hlavním posláním je posílení zastupitelské demokracie, podpora evropské integrace, zintenzivnění transatlantické spolupráce a zvýšení rozvojové spolupráce.

Wilfried Martens Centre for European Studies (WMCES) bylo založeno v roce 2012 jako politická nadace a oficiální think tank Evropské lidové strany (EPP). The Martens Centre má čtyři cíle: podporovat pravicové myšlení, přispět k formulaci evropských a národních politik, sloužit jako rámec pro národní politické nadace a členy akademické obce, a stimulovat veřejnou debatu o EU. Prosazuje proevropské myšlení vycházející z křesťanskodemokratických, konzervativních a jim příbuzných politických hodnot.

O autorech

Alena Zemplerová je profesorka ekonomie na Anglo-Americké vysoké škole, studovala na Princeton University, WWS státní správu a zahraniční vztahy. Řídila a účastnila se projektů OECD, EU, Světové banky a GAČR zaměřených na restrukturalizaci podniků, přímé zahraniční investice a drobné podnikání. Je autorkou a spoluautorkou řady odborných publikací, článků a knih. Působí v ediční radě *Politické ekonomie* a časopisu *Transfer*.

Aleš Kudrnáč je politolog působící na katedře Sociologie Umeå University ve Švédsku, kde se věnuje politickým postojům a chování mladých lidí. Publikoval odborné stati v českých i zahraničních impaktovaných odborných časopisech (e.g. *Party Politics*, *Political Studies*, *Journal of Youth Studies*, *Sociologický časopis*) a v rámci působení v Sociologickém ústavu AV ČR se podílel na projektu panelového šetření českých domácností *Proměny české společnosti* (2015–2018).

Eoin Drea je vedoucím výzkumným pracovníkem ve Wilfried Martens Centre for European Studies v Bruselu v Belgii. V současné době pracuje na celoevropském projektu o střední třídě zaměřeném na otázky týkající se rovnosti žen a mužů, péče o děti a daňové reformy. Jeho názory se objevily v médiích jako *The Guardian*, *Politico* a *The Irish Times*.

Jakub Charvát působí na Metropolitní univerzitě Praha a Univerzitě J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, odborně se věnuje volebním analýzám, politice volebních reforem, politické komunikaci a analýze současné politiky a soudobých dějin v zemích střední Evropy. V těchto oblastech publikoval řadu odborných článků, je autorem monografií *Politika volebních reforem v České republice po roce 1989* (2013) a *Evropské volby v proměnách času: politika volebních reforem EU* (2018) a také spoluautorem několika kolektivních monografií

Jana Šímanová v současnosti pedagogicky působí jako odborný asistent na Katedře ekonomie Ekonomické fakulty Technické univerzity v Liberci. Je členkou řešitelských týmů projektů aplikačního výzkumu v oblasti vytěžování dat orgánů státní správy. Mezi oblasti jejího odborného zájmu patří zejména regionální rozvoj, mezinárodní obchod a aplikace matematicko-statistických metod v ekonomii. Je autorkou či spoluautorkou 4 odborných monografií a více jak 20 odborných článků v této oblasti.

Jaroslav Poláček vystudoval žurnalistiku a masovou komunikaci na FSV UK. Od roku 2001 pracoval pro KDU-ČSL, poté v TOP 09 jako volební manažer (do roku 2016) a zástupce generálního sekretáře TOP 09 (do roku 2018). Je seniorním analytikem TOPAZu a založil agenturu PŘodukujeme, která se zaměřuje na politický marketing. Jako předseda odborné komise pro informační a komunikační

technologie byl odpovědný za program a publikoval řadu článků z této oblasti. Byl členem Rady vlády pro informační společnost. Je spoluautorem knihy *Internet nejen pro historiky*, přispěl do publikace *Mezinárodní marketing a informační technologie: vybrané kapitoly*.

Lenka Sojková vystudovala VŠE, doktorské studium absolvovala na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Pracuje jako odborný asistent na Katedře ekonomie Ekonomické fakulty Technické univerzity v Liberci. Profesně se věnuje ekonomické teorii, evropské integraci, hospodářské politice a regionálním disparitám, zejména s ohledem na jejich dopady na trh práce. Je spoluautorkou několika vědeckých monografií, např. *Hospodářský rozvoj regionů* (2013), *Vliv decentralizace na ekonomickou výkonnost a efektivnost v regionech EU* (2012), *Hospodářská krize* (2010), *Východiska z krize* (2011).

Lucie Tungul vystudovala mezinárodní vztahy na Miami University v Ohio a politologii a evropská studia na Univerzitě Palackého v Olomouci. Deset let působila na Fatih University v Istanbulu. Zaměřuje se na evropskou integraci, zejména europeizaci, demokratizaci, rozhodovací procesy, migraci, a otázku evropské identity. V současné době je odborná asistentka na Katedře politologie a společenských věd Právnické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, a působí jako vedoucí výzkumu ve think tanku TOPAZ.

Markéta Škodová absolvovala mediální studia na Fakultě sociálních věd UK, poté působila v Sociologickém ústavu AV ČR a v Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK. Byla šéfredaktorkou časopisu *Naše společnost* a editorkou časopisu *Mediální studia*. Specializuje se na sociologii médií, veřejného mínění a na politickou a persvazivní komunikaci, těmto tématům se věnuje i v publikační činnosti. Vyučovala na FF UK, na FAMU a FSV UK, v současné době působí na katedře mediálních studií Metropolitní univerzity Praha.

Pavel Maškarinec působí na Filozofické fakultě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, odborně se věnuje volebnímu chování, prostorové analýze voleb, výzkumu politické reprezentace žen a problematice kvality demokracie. V těchto oblastech publikoval řadu odborných článků v českých i zahraničních impaktovaných časopisech, je autorem monografií *Kvalita demokracie v Mongolsku* (2019), *Volební geografie Libereckého kraje 1992–2010: Voličské chování z pohledu explorační prostorové analýzy dat (ESDA)* (2014) a spoluautorem několika kolektivních monografií.

Tomáš Dvořák vystudoval sociologii na Fakultě sociálních věd UK, kde také v současné době působí. Věnuje se politické sociologii a metodologii empirického výzkumu. Zaměřuje na výzkum přímé demokracie, proměnu politických hodnot, populismus a vývoj systému politických stran v Česku a v zahraničí.

Abstrakty

Social Class, Political Attitudes, and Media Consumption

The objective of the chapter is to introduce the concept of the middle class and determine if there is a link between unequal living conditions, selected social world-views and media consumption. The chapter is primarily concerned with the position of the middle class as a fundamental section of society. We used a questionnaire survey (TOPAZ, WMCES a KAS 2019) to compare the attitudes and behaviour. The results indicate that attitudes to political topics are very similar for the middle and upper classes. The lower class is, in comparison, more dissatisfied, suspicious and sceptical. The lower class is also less interested in politics and less likely to vote. The interest in politics is the only attitude where the middle class and lower class are more alike. Another exception is the attitude to election turnout, which increases with class. Our media consumption analysis found no significant differences across classes in frequency of watching TV and surfing the Internet. We found differences in watching of news coverage, which is most often consumed by the upper class, significantly more so than by the lower and middle classes.

Entrepreneurs as Members of the Middle Class

Small entrepreneurs are a significant and growing segment of the middle class in Czechia. The chapter first describes the structure, the role and evolutionary tendencies of entrepreneurs and the small and middle-sized enterprises in the economy and society including their attitude towards the single market of the European Union. It also analyses the relationship between entrepreneur earnings and electoral results at the level of municipalities and city districts. Apart from the fact that there is a positive relationship between the revenues of individuals and the electoral results of centre-right parties, and a negative correlation between the revenues from entrepreneurship and the electoral results of centre-left parties, the analysis comes to rather surprising conclusions. The last part of the chapter discusses the labour market changes in the context of digitalization and industry 4.0. While the employment rate of highly qualified professions has increased, the employment rate of the traditional middle class, where a range of professions are routine and therefore replaceable by computers or robots, has decreased. Creative and dynamic individuals capable of independent and critical thinking will assert themselves even more which will lead to higher demands on education levels. At the end of the chapter, the recommendations of the relevant policy leading to the development of entrepreneurship and the development of the middle class in Czech society are described.

The Middle Class and Changes in Voting Behaviour

The last three parliamentary elections have been interpreted as electoral or political earthquakes. The chapter focuses on the question of how these earthquakes changed Czech politics with a special emphasis on the changing electoral behaviour of the middle class. The most striking manifestations of this change have been the erosion of established parties and the emergence of new parties, whose success has had a significant link to their ability to mobilize economic, ethnic and political grievances. ANO 2011 benefited the most from the changes in electoral support because it managed to effectively mobilize the economic, political and partially also ethnic grievances. The successful strategy of ANO 2011 led to its highest electoral support among a large section of middle class voters, which can be observed across its individual segments as defined in the TOPAZ, WMCES and KAS survey (2019). The only exception is the liberal young digital elite that has a preference for the Pirates over ANO 2011.

A Life Less Ordinary? The Middle in This Age of Discontent

The early decades of the twentieth century were primed as a golden age for Europe's middle classes. Higher levels of education, rapid technological advance and increased globalisation should have delivered an economic environment based on long term growth. However, the global crises since 2007 have amplified a feeling of discontent among the "*middle*" sections of society. In this context, the case of Czechia is consistent with the broader sentiment of middle class disenchantment evident around Europe. However, Czechia, as a newer member of the EU with strong economic growth, also highlights that this age of insecurity is not driven solely by economics, or by a perceived East versus West divide. Rather, it reflects an increased polarisation between perceived "*winners*" and "*losers*" in society. For centre-right political parties the key challenge is to re-establish the aspirational nature of a middle class lifestyle.

Předmluva

**Mikuláš Dzurinda, prezident Wilfried Martens Centre for European Studies
a bývalý premiér Slovenska (1998-2006)**

Pred dvomi rokmi si Európska unia (EU) pripomenula 60. výročie úspešneho projektu Európskej integrácie a spolupráce. Tento rok si zase pripomíname 30. výročie od udalosti, ktoré viedli k pádu komunizmu a umožnili začleneniu krajín strednej a východnej Európy do európskeho spoločenstva. Tieto milníky bezpochyby potvrdzujú jedinečnosť európskej integrácie a úspešnú transformáciu skoro polovice kontinentu od komunizmu k trhovej ekonomike, demokracii a právnomu statu. V EU sme sa stali bohatšími, slobodnejšími a zjeme v bezpečnejšom svete, ako kedykoľvek predtým v našej histórii.

Kedže už nie sme viac izolovaní od ostatného sveta, ako tomu bolo počas komunizmu, turbulentný vývoj mimo Európy sa nás bytostne dotýka a ovplyvňuje náš každodenný život. V čase, keď píšem tento úvodník, ešte stále netušíme, akým spôsobom odíde Veľká Británia z EU a pripravujeme sa na najhorší scenár. Je to po prvýkrát, keď EU opúšťa jej člen a tušíme, aké katastrofálne, predovšetkým ekonomické dopady, môže mať odchod GB bez dohody. Navyše, po dlhodobom transatlantickom spojení s USA, celí EU politike typu protectionism and isolationism, ktorá sa premieta do obchodných vojen. Ďalšie geopolitické výzvy ako neustála hrozba Ruska, tentokrát oveľa sofistikovanejšia ako počas studenej vojny a dlhodobá nestabilita na Blízkom Východe, si vyžadujú našu permanentnú ostražitosť. A napokon klimatické zmeny a mohutná utečenecká kríza, nás zo dna na den postavili pred úplne nové výzvy, ktoré menia náš doterajší život a budú formovať ďalšiu podobu EU.

Všetky tieto aspekty súčasného vývoja vytvárajú tlak a majú istý dopad aj na strednú pracujúcu triedu, ktorá je chrbticou našich ekonomík. Či už je to globalizácia a rapidný vývoj technológií, ktoré nahrádzajú ľudskú prácu umelou inteligenciou, alebo sú to nerovnomerne sociálne pomery, miera digitalizácie a pracovné príležitosti v rámci EU, často najviac zatažujúce strednú triedu. Stále častejšie pociujeme o zániku strednej triedy, v dôsledku zväčšovania sa medzery medzi chudobnou a bohatou vrstvou obyvateľstva. OECD síce ešte stále potvrdzuje prítomnosť veľkej strednej triedy v CEE regióne, ale dynamika sa mení, práve v dôsledku toho, že naše krajiny sú už súčasťou väčšieho celku a trendy západného sveta sa veľmi rýchlo dostávajú aj na náš trh. Ako pri každom probléme, aj tu existujú riešenia, ako zabrániť tomuto trendu.

Z vlastnej skúsenosti považujem za kľúčové vytvárať a udržiavať motivačné podnikateľské prostredie a podporovať vzdelávanie, vedu a výskum. Medzi kľúčové nástroje ako dosiahnuť takéto prostredie považujem nízke priame dane, flexibilný pracovný trh a spravodlivý sociálny systém. Pochopiteľne, vytváranie takehoto prostredia nie je proces izolovaný, ktorý je možné vytrhnúť z kontextu komplexných

štrukturálnych reforiem. Naopak, tento proces je priamo prepojený s celým radom ďalších reforiem v zdravotníctve, vzdelávania a socialnom systéme, ktoré sú dôležité pre konečný úspešný výsledok. Len taketo prostredie bude môcť zabezpečiť dostojné podmienky pre prácu, vzdelávanie a výchovu detí.

Verím, že táto publikácia prispeje k lepšiemu pochopeniu vývoja trendov, ktoré majú vplyv na strednú pracujúcu triedu, ale bude aj dobrým podnetom pre politikov pristúpiť k potrebným zmenám. Bude si to vyžadovať spoluprácu na všetkých úrovniach a je to aj príležitosť pre jednotlivé členské štáty prispieť k prebiehajúcej domácej reforme a v konečnom dôsledku motivovať aj EÚ ako celok. Akceleratorom zmien môže poslúžiť aj vyhlásenie designovanej predsedníčky EK Ursuly von der Leyen, ktorej hlavnými prioritami pre ďalšie obdobie bude podpora malých podnikateľov, rovnako pracovné príležitosti ako pre mužov tak aj pre ženy a spravodlivý daňový systém.

Zkratky

AfD	Alternativa pro Německo
CPI	Index vnímání korupce
CVVM	Centrum pro výzkum veřejného mínění
ČPS	Česká pirátská strana
ČR	Česká republika
ČSSD	Česká strana sociálně demokratická
ČSSZ	Česká správa sociálního zabezpečení
ČSÚ	Český statistický úřad
EK	Evropská komise
EP	Evropský parlament
EU	Evropská unie
FO	Fyzická osoba
GŘ	Generální finanční ředitelství
HDP	Hrubý domácí produkt
HNP	Hrubý národní produkt
KDU-ČSL	Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová
KSČM	Komunistická strana Čech a Moravy
KTM	Kritická teorie médií
LCA	Analýza latentních tříd
LFS	Výběrové šetření pracovních sil
MCD	Vícerozměrná korespondenční analýza
MPO	Ministerstvo průmyslu a obchodu
MSP	Malé a střední podniky
ODS	Občanská demokratická strana
ODA	Občanská demokratická aliance
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OLS	Mnohonásobná lineární regrese
OSVČ	Osoba samostatně výdělečně činná
PNS	Skóre stranické nacionalizace
PSP ČR	Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky
SPD	Strana přímé demokracie
STAN	Starostové a nezávislí
SZ	Strana zelených
VV	Věci veřejné
ŽO	Živnostenské oprávnění

Úvod

Lucie Tungul a Tomáš Dvořák

Střední třída a její propojení s nejrůznějšími sociálními fenomény a jejich dopady na naši společnost je velmi komplexní téma, které při snaze podchytit jeho jednotlivé aspekty a vlivy vyžaduje interdisciplinární přístup. Termín střední třída používá v každodenní mluvě mnoho politiků i novinářů a je tradičně spojován se středopravou politikou; v samotné podstatě liberální demokracie leží předpoklad, že zárukou stability a prosperity je právě střední třída. Její definice se nicméně postupem času měnila, což bylo způsobeno sociálním a ekonomickým vývojem a projevuje se mimo jiné i měnící se politickou mapou. Technologický vývoj posledních desetiletí, nástup průmyslu 4.0, evropská integrace a nové globální výzvy jako migrace a změna klimatu mění způsoby, jak se lidé zapojují do světa kolem sebe. Narůstá individualismus, snižuje se důvěra ve schopnost národních a nadnárodních demokratických institucí efektivně řešit jejich problémy, mladí lidé a jejich rodiče mají pocit, že ani vzdělání a stabilní zaměstnání nemusejí být zárukou toho, že se budou mít lépe než předešlé generace. Na druhou stranu roste ochota lokálního zapojení do veřejného života mimo ustálené instituce, nové technologie spojují lidi „online“ po celém světě a zvyšují možnost globální demokratické participace.

Pohyb ve virtuálním světě nese mnoho hrozeb i příležitostí, jak redefinovat vlastní identitu a jak chápat svou kulturu. Aktivní občanství, spojované mnohdy právě se střední třídou, představuje nástroj možného boje s demokratickým deficitem a nízkou transparentností rozhodování, které často trápí postsocialistické země, jejichž střední třída byla násilně likvidována socialistickým režimem a k jejímuž postupnému obnovení došlo až po pádu nedemokratických režimů. Proces obnovy musel být relativně rychlý a před stabilizací se společnosti procházející turbulentní transformací a europeizací musely vyrovnávat s novými výzvami technologické informační revoluce, která změnila ekonomické a společenské ukazatele střední třídy, ale měla také velký vliv na mediální prostředí. Výsledkem je destabilizace politického a stranického systému, který se ještě ani nestihl řádně etablovat.

Tato publikace si klade za cíl definovat koncept české střední třídy a následně analyzovat a zhodnotit její ekonomické, sociální a politické aspekty v lokálním, ale i širším kontextu Evropy. Na základě dotazníkového šetření byla získána data, která sloužila jako základ pro zjištění třídní struktury české společnosti, a byla použita v sociologické, ekonomické a politologické analýze vybraných jevů spojených se současnou českou střední třídou. Jejich zjištění byla následně dána do kontextu vývoje střední třídy v EU. V následující části představíme design a metodologii průzkumu a jeho hlavní zjištění.

Design analýzy

Sběr dat a jejich analýzu provedla firma NMS Market Research. Samotný sběr dat proběhl mezi 6. a 17. březnem 2019 na online populaci v Českém národním panelu (N=980) a formou osobního dotazování na neuživatelích internetu (N=291). Celková velikost vzorku byla N=1271. Osloven byl reprezentativní

vzorek dle pohlaví, věku (nad 18 let), velikosti místa bydliště a kraje. Vzorek byl převážen dle reprezentativní struktury pohlaví, věku, vzdělání, regionu, velikosti místa bydliště, volebního chování ve volbách do PSP ČR 2017 a využívání internetu. Detailní struktura vzorku je uvedena v Příloze 1.

Metodologie analýzy¹

Cílem analýzy bylo popsat třídní strukturu v Česku z hlediska různých typů kapitálu: ekonomického, sociálního a kulturního. Výše a struktura jednotlivých typů kapitálů pak umožnila popsat na úrovni jedinců jejich postavení v třídní hierarchii. Klíčovým prvkem analýzy byla práce se třemi dimenzemi kapitálů. To znamená, že postavení v třídní hierarchii není určeno jednou dimenzí, ale může být do určité míry nejednoznačné.

Metodologie použitá v analýze vycházela z přístupu Mikea Savage (Savage a kol. 2013), který analyzoval třídní strukturu Spojeného království. Savage pracoval se třemi dimenzemi kapitálu: ekonomickou, sociální a kulturní. Ekonomický kapitál Savage operacionalizoval na základě celkového příjmu domácností, celkových úspor domácností a hodnoty vlastněných nemovitostí (resp. majetku). Tyto tři proměnné-indikátory považoval za projevy ekonomického kapitálu. Sociální kapitál byl měřen na základě množství kontaktů, které lidé mají v rámci různých profesí, jež mají odlišnou prestiž. Savage a kol. (2013) ho měřil na základě škály, která porovnávala prestiž jednotlivých povolání, s nimiž měli lidé aktivní kontakty. Celkový sociální kapitál tak vyjadřuje míru prestiže sítě sociálních kontaktů jednotlivých respondentů. Zároveň bral Savage v úvahu také celkový počet sociálních kontaktů. Nakonec měření kulturního kapitálu je inspirováno prací Pierra Bourdieu (1984) a rozlišením mezi „vysokou“ a „populární“ kulturou (Bourdieu 1984). Savage a kol. (2013) zkoumali různé dimenze kulturního kapitálu pomocí vícerozměrné korespondenční analýzy (MCD) a induktivně identifikovali faktor, který odpovídá zjištěním Bourdieu (1984): klasický kulturní kapitál, rozlišující vysokou a nízkou kulturu. Nicméně, identifikovali také druhou dimenzi, která popisovala nově vznikající, digitální kapitál. Kulturní kapitál je tak měřen na základě těchto dvou faktorů. Všechny výše uvedené proměnné poté sloužily jako základ analýzy latentních tříd, na jejichž základě autoři popisovali třídní strukturu Velké Británie.

Analýza pro Česko byla provedena tak, aby její logika odpovídala postupu Savage a kol. (2013). Stejně jako autoři britské studie pracovala se třemi typy kapitálů: sociálním, ekonomickým a kulturním. Díky omezením v rozsahu výzkumu byla ale metodika zjednodušena. V případě sociálního kapitálu pracovala jen s množstvím/intenzitou kontaktů; tedy s šíří sociálních sítí. Savage a kol. (2013) sice ještě rozlišovali prestiž kontaktů a zkoumali více než 30 kontaktů, tato analýza kvůli omezení rozsahu použila jen zkoumání kontaktů v 5 profesích, které mají vysokou prestiž – zkoumání rozsahu sociálního kapitálu v tomto segmentu se tak vlastně rovná Savagově dimenzi kvality kontaktů.

1 Obdobnou metodiku tvorby třídní struktury ale s detailnějším popisem sociálního, lidského a kulturního kapitálu použili sociologové Daniel Prokop, Tomáš Dvořák, Martin Buchtík, Paulína Tabery a Matouš Pilnáček ve výzkumu pro ČRo - Česká společnost po 30 letech (N=4039, 2019).

U kulturního kapitálu byla použita faktorová analýza na redukci baterie otázek, která měřila zájem o nejrůznější kulturní a volnočasové aktivity. Pro další analýzu byly použity první dva faktory. První nazýváme tradiční, druhý digitální. Výsledky tak rámcově odpovídají výsledkům britského výzkumu (Savage a kol. 2013: 226–227). Rozdíl oproti výsledkům ze Spojeného království spočívá v tom, že první faktor zachycuje kulturní kapitál obecně, a nikoliv pouze vysoký kulturní kapitál. Tuto odlišnost je možné přičíst tomu, že v českém prostředí zřejmě není kulturní kapitál tak silně diferencován jako v jiných zemích západní Evropy (Francie, Spojené království apod.). Druhý faktor je pak zřetelně spojený s digitálním prostředím. U ekonomického kapitálu pracuje analýza s příjmy a celkovým bohatstvím domácnosti. Abychom omezili množství chybějících hodnot, byly chybějící příjmy doplněny podle úrovně vzdělání a v případě bohatství byly chybějící hodnoty rekódovány na prostřední kategorii. Všechny proměnné jsou rozlišeny na nízkou, střední a vysokou úroveň; tedy nízkou, střední a vysokou úroveň daného typu kapitálu.

Pro popis třídní struktury byla použita metoda analýzy latentních tříd (LCA). Jde o metodu, která je induktivní a explorativní. Podoba výsledných latentních tříd tak vychází z povahy dat, a nikoliv z předem daného deduktivního schématu. Cílem je nalézt nepozorované latentní třídy, které je možné identifikovat na základě pozorovaných proměnných (Muthén a Muthén 2009). Latentní třídy jsou identifikovány na základě manifestních proměnných; tedy na základě výše uvedených indikátorů ekonomického, kulturního a sociálního kapitálu. Při uplatňování metody latentních tříd je v prvním kroku nutné určit počet tříd. Nejdříve byl proto vypočten model pro jednu latentní třídu a poté byly přidávány další třídy s tím, že byla pro modely s různým počtem latentních tříd porovnávána jejich kvalita a adekvátnost vzhledem k využitým datům. Dle informačních kritérií byly preferovány modely se 6 nebo 7 třídami. Analýza LCA byla provedena v balíčku poLCA (2013) v softwaru R (více viz Příloha 2).

Definice střední třídy

Klíčovou částí analýzy byla také definice střední třídy. Ta v multidimenzionálním pohledu na třídní strukturu není jednoduše vymezena. Čistě ekonomická vymezení využívající hranice jako 75–200 % mediánového příjmu (Vaughan-Whitehead 2016) jsou v Česku nepoužitelná, jednak protože do střední třídy začleňují respondenty s velmi nízkým kulturním a sociálním kapitálem, ale také protože i v rámci rozsahu příjmu do střední třídy zahrnuje člověka s čistým příjmem okolo 23 tisíc měsíčně, jehož domácnost může trpět zejména při vysokých mandatorních nákladech na bydlení chudobou. Savage v britské společnosti našel dva segmenty, které přímo nazývá střední třídou – tedy zavedenou střední třídu (tvoří 25 % britské populace) a technickou střední třídu (6 % populace). Oba segmenty jsou typické nadprůměrným množstvím všech typů kapitálu, ačkoli na rozdíl od elit nedosahují nejvyšších hodnot všech kapitálů dohromady (Savage a kol. 2013). Právě z této užší definice střední třídy jako skupiny sdílející nadprůměrné kapitály jsme vycházeli v naší definici střední třídy. Za ni byli definováni

respondenti, kteří leží v 50. až 90. percentilu průměru sociálního, ekonomického a kulturního kapitálu a zároveň ani v jednom z typů kapitálu nejsou ve spodním kvantilu populace. Tato definice vede k vymezení 34 % populace, které můžeme označit za střední třídu (více viz Příloha 3).² Z této definice vychází tato publikace, pokud není uvedeno jinak.³

Statusová a postojová segmentace

Populaci tedy bylo možné rozdělit i podle životního standardu na jedné straně (statusová segmentace) a sociálního postavení (postojová segmentace) na straně druhé s vědomím, že tyto proměnné jsou vzájemně propojené, a následně změřit podíl střední třídy v jednotlivých segmentech. Oběma segmentacím se níže věnujeme podrobněji. Se statusovou a postojovou segmentací pracuje v této publikaci zejména kapitola Jakuba Charvát a Pavla Maškarince v sekci, kde se zabývají stranickými preferencemi a volebním chováním střední třídy.

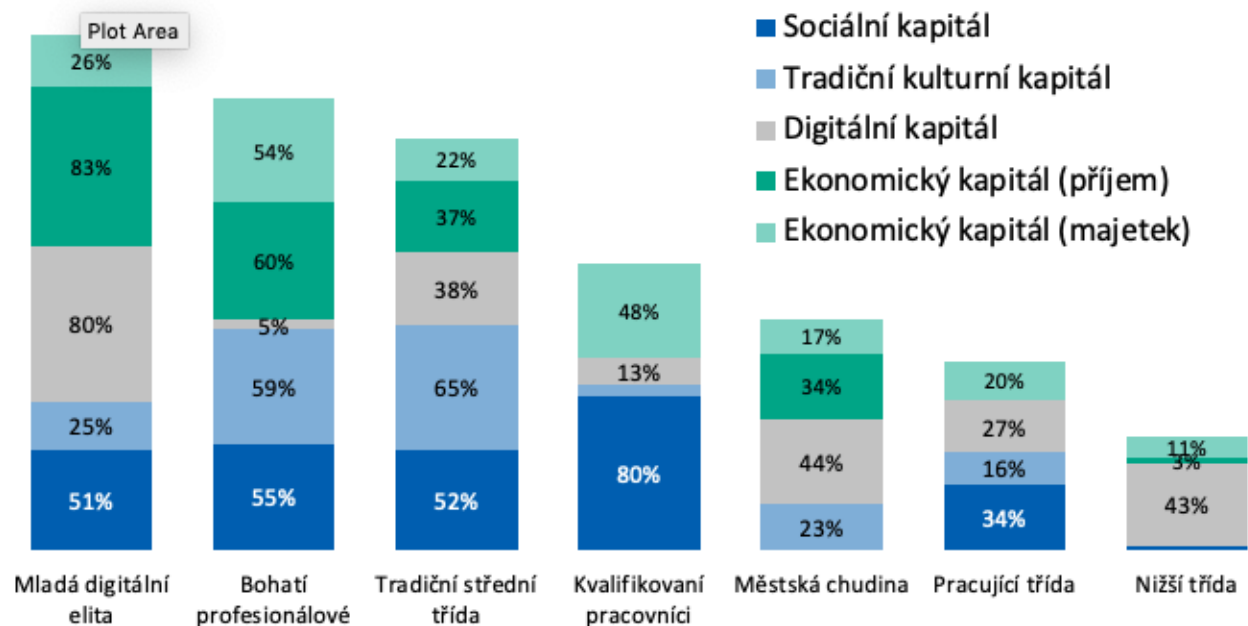
Statusová segmentace

Statusová segmentace závisí na pozici v sociální struktuře, jde tedy o rozdělení společnosti dle statusu. Tento latentní třídní model je založen na sociální, ekonomické a kulturní dimenzi. Statusovou segmentaci tvoří sedm skupin: *Mladá digitální elita*, *Bohatí profesionálové*, *Tradiční střední třída*, *Kvalifikovaní pracovníci*, *Městská chudina*, *Pracující třída* a *Nížší třída* (pro podíl všech pěti typů kapitálu u všech skupin viz Tabulka 1).

2 Alternativní zvažovanou definicí byla ta, při níž respondenti musí být ve 40. až 90. percentilu všech kapitálů. Tato definice má však nevýhody v tom, že je citlivější na operacionalizaci měření zkoumaných kapitálů, omezuje respondenty, kteří mají dočasně nižší některý z kapitálů, ale mohou ho brzy získat/směnit díky výraznému množství kapitálů ostatních (např. studenti z bohatších rodin). Právě směna a vzájemná transformace kapitálů je jádrem k přístupu Bourdieuho teorie (1984), z níž Savage i naše analýza vychází.

3 V kapitole „Podnikatelé jako příslušníci střední třídy“ se autorky mimo jiné zabývají volebními preferencemi drobných podnikatelů. V této analýze na úrovni obcí představují výsledky vlastní korelační analýzy dat Českého statistického úřadu a České správy sociálního zabezpečení. Původně plánovanou analýzu příjmů českých domácností nebylo možné provést, protože existující data jsou z let 2011–2013, takže mají dnes již omezenou relevanci a nová data budou dostupná až na podzim 2019 po dokončení této publikace. Nebylo tedy možné provést celkovou ekonomickou analýzu střední třídy, ale bude ji řešit samostatná publikace, plánovaná na další období.

Tabulka 1: Rozlišení jednotlivých tříd podle celkové velikosti kapitálu a jeho struktury

Zdroj: TOPAZ, WMCES a KAS 2019.

Vyšší třídu tvoří *Mladá digitální elita* a *Bohatí profesionálové*. Střední třídě odpovídá *Tradiční střední třída* a na pomezí střední a nižší třídy se podle typu kapitálu pohybují *Městská chudina* a *Pracující třída* (viz Tabulka 2).

Tabulka 2: Třídní struktura v ČR v sedmi třídách (zastoupení v populaci v %)

ELITA	Mladá digitální elita	Nastupující elita. Má vysoký sociální a digitální kapitál a vysoké příjmy.	5 %	433 058 obyv.
	Bohatí profesionálové	Jsou majetní, mají vysoký příjem a kulturní kapitál.	21 %	1 818 845 obyv.
VYŠŠÍ STŘEDNÍ TŘÍDA	Tradiční střední třída	Má přiměřené hodnoty všech kapitálů a je průměrně majetná.	17 %	1 472 398 obyv.
NÍŽŠÍ STŘEDNÍ TŘÍDA	Kvalifikovaní pracovníci	Mají vysoký sociální kapitál a přestože mají nízké příjmy, jsou majetní.	8 %	692 893 obyv.
	Městská chudina	Má průměrný digitální kapitál a příjem. Není majetná a má nízký sociální kapitál.	13 %	1 125 951 obyv.
NÍŽŠÍ TŘÍDA	Pracující třída	Má velmi nízké příjmy a průměrný sociální kapitál. V hodnotách dalších kapitálů je podprůměrná.	20 %	1 732 233 obyv.
	Nížší třída	Má nadprůměrný digitální kapitál, v ostatních kapitálech je pod průměrem.	16 %	1 385 786 obyv.

Zdroj: TOPAZ, WMCES a KAS 2019.

Mladá digitální elita má typicky vysokoškolské vzdělání, je spíše mladšího věku (zejména 25 až 34 let) a představuje nastupující elitu. Dosahuje vysokého sociálního a digitálního kapitálu, avšak i v případě ekonomického kapitálu vykazuje vysoké skóre (naopak její tradiční kulturní kapitál je nízký). Ačkoli *Mladá digitální elita* disponuje vysokými příjmy, jsou její členové spíše méně majetní. *Bohatí profesionálové* jsou naopak majetní a tvoří tradiční elitu. Disponují vysokými příjmy a vykazují vysoký kulturní kapitál, přičemž ale i v případě ostatních typů kapitálu s výjimkou digitálního dosahují vysokých hodnot. Představitelé této skupiny jsou rozprostřeni rovnoměrně napříč všemi generacemi, častěji pak dosáhli vysokoškolského vzdělání.

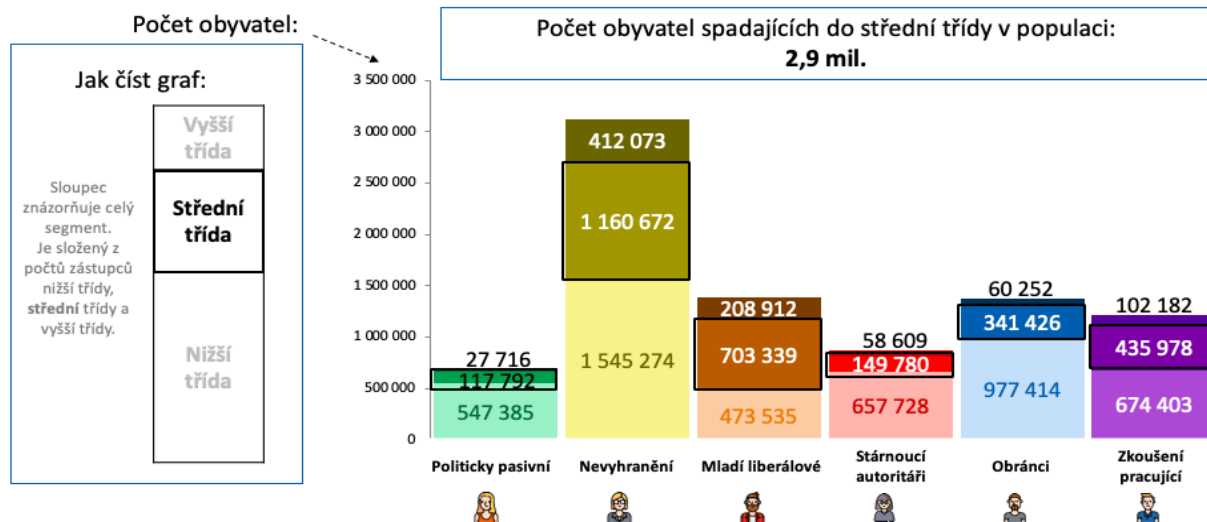
Vyšší střední třídu, která na elitu ztrácí zejména v hodnotách ekonomického kapitálu, reprezentuje tradiční střední třída, která vykazuje přiměřené hodnoty ekonomického, sociálního a digitálního kapitálu, ze všech tříd ale vykazuje nejvyšší hodnoty kulturního kapitálu. Členové *Tradiční střední třídy* jsou

průměrně majetní, přičemž nejčastěji jsou to lidé ve středním věku (35 až 44 let) a se středoškolským vzděláním. *Kvalifikovaní pracovníci* mají vysoký sociální kapitál a jsou relativně dobře finančně zabezpečeni, přestože mají spíše nízké příjmy. Množstvím sociálních kontaktů a majetkem se sice blíží tradiční střední třídě, disponují ale zřetelně nižším kulturním kapitálem a podobně digitální kapitál mají velmi nízký. Patří sem převážně lidé starší 45 let žijící ve středně velkých nebo malých městech, naprostá většina kvalifikovaných pracovníků dosáhla středoškolského vzdělání (více jak polovina z nich ale bez maturity). *Městská chudina* má průměrný digitální kapitál a příjem, není však majetná a její sociální kapitál je nízký. Většina jejích členů žije v Praze nebo ve velkých městech, jsou spíše mladšího věku (25 až 44 let), často se přitom jedná o rodiny s dětmi, a většinou dosáhli středoškolského vzdělání. *Pracující třída* vykazuje velmi nízké příjmy, často v důsledku ekonomické neaktivity. Navzdory nízkým příjmům ale mají členové pracující třídy poměrně slušný majetek a rovněž jejich sociální kapitál je průměrný (zatímco v případě ostatních kapitálů vykazuje podprůměrné hodnoty). Jedná se převážně o starší lidi (65+ let) žijící ve městech, patří sem ale i mladší lidé žijící na vesnicích, typicky se středoškolským vzděláním. Konečně *Nižší třída* má typicky nadprůměrný digitální kapitál, v ostatních kapitálech se však nachází pod průměrem a výhledově má jen malou šanci na zlepšení. Je rozprostřena napříč všemi věkovými skupinami, je přitom charakteristická nejnižší úrovní vzdělání (základním nebo středoškolským bez maturity) ve srovnání s ostatními třídami.

Postojová segmentace

Postojová segmentace je založena na názorech a postojích české populace (světonázor, veřejný život, mezinárodní politika a globalizace, volební chování, volební preference a zkušenosti s ekonomickými stresory). V rámci postojové segmentace bylo identifikováno 6 segmentů: *Politicky pasivní*, *Mladí liberálové*, *Stárnoucí autoritáři*, *Obránci*, *Zkoušení pracující* a *Nevyhranění*. Jednotlivé segmenty se liší především politickými postoji, volební aktivitou, prožívanými ekonomickými stresory, ale i věkem a vzděláním (pro metodologii viz Příloha 4). Zástupce střední třídy je možné najít ve všech segmentech, ale nejvíce mezi *Nevyhraněnými*, *Mladými liberály*, *Zkoušenými pracujícími* a *Obránci* (viz Tabulka 3).

Tabulka 3: Postojová segmentace a střední třída

Zdroj: TOPAZ, WMCES a KAS 2019.

Politicky pasivní nejsou spokojeni se společenským vývojem, cítí se ohroženi migranty a ve svých postojích jsou nacionalističtí a protievropští. Jen 39 % z nich věří, že Česko patří na Západ, a jen 21 % považuje Evropskou unii za přínosnou. Nevěří politikům, mají jen malý zájem o politiku a k volbám moc nechodí. Převažují zde ženy, ale víceméně zde chybí zástupci z nejmladší generace, 18 až 24 let. *Zkoušení pracující* jsou nejvíce postiženi ekonomickými stresory, přesto jsou spíše spokojeni s polistopadovým vývojem, důvěřují politikům a jsou politicky aktivní. Netíhnou k autoritářství, staví se proti nacionalismu a migraci nevnímají jako hrozbu. Zajímají se o mezinárodní události a věří, že Česko patří na Západ (67 %), Evropskou unii z většiny považují za přínosnou (59 %). *Stárnoucí autoritáři* se zajímají o politiku, ale vnímají ji spíše kriticky a politikům spíše nedůvěřují, protože jejich ochota účastnit se voleb není příliš vysoká. Patří sem převážně stoupenci starší generace (55+ let věku), kteří jsou spíše konzervativní, materialističtí a nacionalističtí, a tedy proti migrantům, přesto považují EU za přínosnou (69 %) a Česko podle nich patří na Západ (78 %). *Obránci* dosáhli nižšího vzdělání a jsou postiženi ekonomickými stresory, protože vykazují menší majetek a nižší společenský status. Nejčastěji jsou středního věku (35 až 54 let), jsou charakterističtí silným nacionálním cítěním, jsou protievropští a silně proti migraci. Nedůvěřují politikům, nejsou příliš aktivní ve volbách a tíhnou k populismu. Jejich postoje k přínosu EU (18 %) a k otázce, zda Česko patří na Západ (41 %), jsou si nejbliž s *Politicky pasivními*, ale výrazně více než oni se obávají migrace a migrantů.

Nevyhranění jsou spíše spokojeni se společenským vývojem, jsou politicky aktivní, a tedy se zájmem účastnit se voleb. Nejvíce jsou zastoupeni ve středním věku (35 až 44 let), významně je zde ale zastoupena i generace nejmladších voličů (18 až 24 let věku). *Nevyhranění* jsou relativně dobře zabezpečeni majetkem a identifikují se spíše s politickou pravicí, migranty vnímají jako potenciální hrozbu pro svůj způsob života. V ostatních názorech jsou však silně *nevyhranění*, nicméně věří, že Česko patří na Západ (57 %), a slabá většina vnímá EU jako pozitivní (51 %). *Mladí liberálové* jsou spíše mladšího věku (18 až 34 let), dosáhli vysokoškolského vzdělání a žijí převážně v Praze. Mají vyšší příjmy než ostatní segmenty a jsou spokojeni se společenským vývojem posledních 30 let, a ačkoli nemají pozitivní mínění o politicích, sledují vývoj na domácí i zahraniční politické scéně. Ve svých postojích jsou výrazně liberální a proevropští, podporují pomoc migrantům, a naopak odmítají autoritářství, populismus a jsou proti nacionalismu. Jejich podpora tvrzení, že EU je přínosná, je nejvyšší ze všech segmentů (84 %), podobně jako přesvědčení, že Česko patří na Západ (79 %).

Struktura publikace

Kniha je mimo úvod a závěr dělena do čtyř kapitol. První tři řeší postupně sociologické, ekonomické a politické aspekty střední třídy, jak ji definoval výše popsany průzkum. Čtvrtá kapitola dává tato zjištění do evropského kontextu výzkumu střední třídy a jejího dopadu na středopravou politiku a strany s ní spojené.

V první kapitole „Politické postoje, sledování médií a sociální třídy“ Aleš Kudrnáč a Markéta Škodová nejprve řeší koncept střední třídy a sociální stratifikaci v jejich historickém a teoretickém kontextu, jak souvisí s politickými a společenskými postoji. Zabývají se postavením střední třídy v české společnosti od vzniku samostatného Československa v roce 1918 do dnešní doby, současným stavem a změnami, jejich důvody a důsledky. Vysvětlují komplexnost dělení společnosti do tříd včetně jejich silných a slabých stránek a blíže vysvětlují metodu Savage a kol. (2013), použitou v průzkumu, který předcházal této publikaci a který popisujeme výše. Autoři podrobně rozvádí třídění názorů a chování populace podle sociální třídy ve vztahu ke společenským postojům, ekonomice, spokojenosti se životem a politickými postoji a také se dotýkají problematiky sdělovacích prostředků ve významu rozdílů v hodnocení a užívání médií podle společenských tříd a jejich vlivu na konzumaci médií.

V další kapitole, „Podnikatelé jako příslušníci střední třídy“, autorky Alena Zemplinerová, Lenka Sojková a Jana Šimanová analyzují specifický segment malých a středních podnikatelů z hlediska jejich počtu, struktury aktivit a významu pro českou ekonomiku. Zaměřují se i na jejich vnímání evropského jednotného trhu, jejich politické preference a budoucí výzvy, které přinese zejména digitalizace včetně automatizace a robotizace. V závěru se zabývají politikami, které by pomohly rozvoji podnikatelské střední třídy, a tím i stabilizaci české ekonomiky.

Ve třetí kapitole, „Střední třída a proměny volebního chování“, se Jakub Charvát a Pavel Maškarinec

zabývají střední třídou z pohledu politického stranictví a volebního chování segmentů střední třídy se zvláštním zřetelem na výrazné proměny v českém stranickém systému a na to, jak se na něm odrazily změny ve složení české střední třídy. Kapitola představuje volební chování české střední třídy a dává jej do kontextu mobilizace ekonomických, etnických a politických křivd, které výrazně přispěly k nástupu nových stranických subjektů po roce 2010.

Čtvrtá kapitola, „Méně obyčejný život? Střední třída v éře nespokojenosti“, autora Eoina Drey staví výše uvedená zjištění do evropského kontextu nespokojenosti, která po roce 2007 dopadla zvláště silně na střední třídu, jež má pocit, že ztratila velkou část svých tradičních jistot. Zabývá se příčinami i důsledky rostoucí polarizace mezi „vítězi“ a „poraženými“, které s sebou nesou ekonomické změny, ale také politické a bezpečnostní faktory. Tento vývoj, jak ukazují předešlé kapitoly, se nevyhnul ani Česku, kde měl podobně jako třeba v Itálii a Nizozemí přímý dopad na fungování parlamentní demokracie. Drea problém nespokojenosti střední třídy a její nedůvěry v současný systém staví i do perspektivy dělení na nové a staré členské země EU (dělení Východ–Západ) a do kontextu kontrastu ekonomické liberalizace nových členských zemí, která ale podle mnoha obyvatel nenaplnila očekávání o rychlé konvergenci životních standardů Východu a Západu. V závěru analyzuje schopnosti a možnosti středopravých stran adekvátně reagovat na tyto pocity nespokojenosti a na nebezpečí jejich odchodu k populistům.

Naše publikace nemá jen pojmenovat problémy, ale také sleduje specifické národní trendy, které je třeba znát a respektovat při navrhování a implementaci jednotlivých konkrétních krátkodobých a dlouhodobých řešení, jež by posílila politickou, ekonomickou a sociální stabilitu české společnosti. Představení tohoto fenoménu v evropském kontextu zároveň nabízí možnost, jak společně, ale adresně hledat adekvátní odpovědi a řešení, které by podpořily stabilitu národních a evropských politických institucí, ekonomického řádu a společnosti jako celku bez obětování individuální prosperity a spokojenosti.

Politické postoje, sledování médií a sociální třídy

Aleš Kudrnáč a Markéta Škodová

Úvod

V každé době a společnosti se vyskytují nerovnosti mezi lidmi. Nerovnosti jsou dané především odlišnostmi lidí v jejich majetku, známostech nebo kulturním zázemí. Této problematice se věnují především ekonomové a sociální vědci v rámci výzkumu sociální stratifikace. Jejich hlavním tématem v této oblasti je zejména vznik nerovností a jejich dopad na společnost. Velká míra sociální stratifikace je vnímána jako nežádoucí jev, který způsobuje tenze ve společnosti. Aby se dalo o nerovnostech ve společnosti hovořit jednodušeji, využívá se konceptu sociální třídy.

Základní idea sociální třídy je, že lidé spadající do stejné skupiny (třídy) jsou si ve svých zdrojích podobnější než lidé z jiných skupin. Zdroji jsou míněny nejen zdroje ekonomické, ale i zdroje sociální, kulturní a symbolické. Jednoduše lze sociální stratifikaci definovat jako nerovnost v životních šancích a životních podmínkách mezi jednotlivými sociálními třídami. Tyto nerovnosti spolu úzce souvisejí a často se doplňují. V analýzách se ale rozlišují. Výzkumu nerovnosti životních šancí se věnuje analýza sociální mobility a na nerovnosti v životních podmínkách se zaměřuje třídní analýza. V této kapitole se věnujeme tomu, jak nerovné životní podmínky souvisejí se společenskými a politickými postoji lidí. Jak napovídá název publikace, důraz bude kladen na střední třídu. Střední třídě se ale musíme věnovat v kontextu tříd ostatních a z toho důvodu je třeba si nejprve ujasnit koncept sociální třídy a způsob jeho měření.

Málokterému konceptu se v sociologii dostalo tolik pozornosti a debat o jeho významu a způsobu měření jako sociální třídě. Stále neexistuje shoda na definici ani na způsobu měření. Někteří autoři (např. Beck 1986; Bourdieu 1998) považují sociální třídy za uměle vytvořený koncept, který je odtržený od reality, a odmítají představu, že rozdělení společnosti dle příslušnosti k sociální třídě má zásadní vliv na způsob života a názory lidí. Pro jiné autory (Matějů 1998; Večerník 2010; Savage 2015) byl a stále je koncept sociální třídy velmi užitečným způsobem, jak vysvětlovat rozdíly ve společnosti, například rozdíly ve spokojenosti se životem, volebním chování, výběru médií, zdraví apod. „Diskusi lze v zásadě charakterizovat jako spor o to, zda jsou třídy ve vyspělém kapitalismu alespoň potenciálními kolektivitami (mají-li jejich představitelé společný zájem, kterého si mohou, ale nemusí být vědomi), nebo jsou-li dnes klasické třídy spíše sociálními kategoriemi“ (Šanderová 1995: 62).

K všeobecné známosti pojmu sociální třídy patrně nejvíce přispěl Karl Marx se svou ideou třídního boje. Marx jako hlavní třídy identifikoval chudý proletariát bez prostředků na jedné straně a buržoazii, oplývající zdroji, na straně druhé. Jeho ideálem byla beztřídní společnost a toho se snažila nivelizací střední třídy dosáhnout i československá komunistická garnitura. Ať už z politických, nebo ekonomických důvodů, síla a role střední třídy se v české společnosti v čase měnily. Dnes je střední třída považována za zásadní

část společnosti a motor ekonomiky a z toho důvodu je i ústředním tématem této knihy. Po krátkém představení konceptu střední třídy se v této kapitole zaměříme na to, jaké jsou hodnoty a politické postoje současné české střední třídy a zda se tyto postoje liší napříč ostatními třídami společnosti. Všimnout si budeme rovněž toho, jakou pozornost tato část společnosti věnuje médiím a politickému zpravodajství.

Postavení střední třídy ve společnosti

Většina úvah o historii střední třídy, jejím významu a postavení ve společnosti začíná u Aristotela. Aristoteles ve své *Politice* (4. kniha) hovoří o tom, že ve všech obcích jsou tři třídy občanů – velmi zámožná, velmi chudá a ta uprostřed. Aristoteles je zastáncem silné střední třídy, protože „Ten [zástupce střední třídy] zajisté nejsnáze poslouchá rozumu, kdežto překrásný nebo nadmíru silný nebo velice bohatý muž a naopak velice chudobný nebo neobyčejně slabý, anebo ten, který nemá naprosto žádné cti, těžko dopřeje sluchu hlasu rozumu; neboť oni se stávají spíše vzpurnými a špatnými lidmi ve věcech velkých“ (Kříž 1998: 153). Aristoteles obhájí střední třídu jako skupinu, která je pracovitá a netouží po úřadech. Střední třída není zhýčkaná a neposlušná jako bohatí ani podlízavá jako třída chudých. A to činí střední třídu nejvhodnější pro správu obce. Silná střední třída je podle Aristotela zárukou demokracie, protože má na demokracii největší zájem. Tam, kde mají jedni velmi mnoho a druzí nic, vznikají rozbroje a hrozí tyranida (Kříž 1998).

Podnikneme-li krátký exkurz do české historie, vidíme, že od cca 18. století měla česká společnost poměrně silnou střední třídu. Přispěla k tomu jak silná vrstva sedláků a městské buržoazie, tak zároveň pobělohorské vypořádání se se šlechtou. Střední třída zůstala silnou i za první republiky. Ačkoli Tomáš G. Masaryk zdůrazňoval především roli dělnictva, měl na mysli atributy střední třídy (Večerník 2010). Úpadek střední třídy začal během druhé světové války. Okupující Německo nemělo zájem na silné střední třídě plné domácí inteligence, ale na masě dělníků, která udrží válečný průmysl v běhu a bude slepě sloužit potřebám Třetí říše.

Po roce 1945 sice fašisty vystřídali komunisté, ale trend potlačování střední třídy pokračoval. Komunisté do vyšších a řídicích funkcí dosazovali především perspektivní (ideologicky správně orientované) kariéristy, nikoli inteligenci. Od roku 1948 už hovoříme o cílené snaze zlikvidovat střední třídu v duchu sovětského sociálního inženýrství. Živnostníci, sedláci, inteligence a další představitelé střední třídy se měli stát součástí dělnické masy, kterou budou ovládat kariérní komunisté, u nichž středostavovský původ byl jen na škodu. Zatímco v Československu byl důraz na těžký průmysl, v západních zemích se rozvíjelo podnikání a služby, které podporují růst střední třídy. Českoslovenští komunisté ale o existenci střední třídy nestáli. Byl jí zabavován majetek a často též nuceně měněna zaměstnání z kvalifikovaného na nekvalifikované. Neméně důležitým cílem bylo, aby se o střední třídě nehovořilo pozitivně. Střední třída byla označována za buržoazii, a tím stigmatizována jakožto nepřítel socialistického zřízení.

Změna situace střední třídy přichází spolu se změnou režimu v roce 1989. Za její obnovou stálo ukončení

perzekucí původních zástupců střední třídy (tzv. stará střední třída) a přechod na tržní hospodářství. To umožnilo soukromé podnikání a orientaci na služby. Dalším důležitým faktorem bylo otevření Československa a později ČR – zejména západnímu – světu. Přístup k novým informacím, postupům a technologiím umožnil rozvoj lidem s vyšší kvalifikací. Díky pádu komunistického režimu došlo k hodnotovému posunu ekonomiky i společnosti (Večerník 1997).

Po roce 1989 dochází jak k probuzení střední třídy, která byla do té doby potlačována minulým režimem, tak i ke snaze ostatních obyvatel stát se součástí střední vrstvy. Podmínky pro vznik a rozvoj střední třídy ale nebyly v devadesátých letech zdaleka ideální. Transformační politika se zaměřovala především na privatizaci a zajištění příznivých podmínek pro rozvoj podnikání nebylo prioritou. Restituce majetku staré střední třídy a transformace v některých oblastech probíhaly pomalu. Přednost mělo finančníctví před veřejnými službami (Večerník 2010).

Zaměříme-li se na současný stav, zdá se, že bychom Aristotelovi dali za pravdu i dnes. Střední třída se pro ekonomický růst i společenský smír ukazuje jako zásadní. Dle reportu OECD mají v zemích s více domácnostmi střední třídy podnikatelské aktivity pozitivní vliv na růst HDP. V tomto ohledu představuje silná střední třída vhodné prostředí pro podporu malých a středních podniků a pro rozvoj silného podnikatelského sektoru (OECD 2010). Ekonomický argument je jednoznačný – hospodářský růst je silnější v zemích, kde je silně zastoupená střední třída (Brueckner a kol. 2018). Střední třída investuje do svého vzdělání a do vzdělání svých dětí a tím společnosti zajišťuje dostatek lidského kapitálu (Brown a Hunter 2004). Není to ale jen motivace vzdělávat sebe a své potomky. Střední třída investuje rovněž do zdraví, bydlení, kvalitních veřejných služeb, méně toleruje korupci a obecně svými aktivitami přispívá k rozvoji společnosti (OECD 2019).

Kdo je střední třída?

Doteď jsme hovořili o střední třídě jako o relativně vágní části společnosti, která je „uprostřed“, tzn. ani chudá, ani bohatá. To bylo možné především proto, že celkové uspořádání společnosti bylo v minulosti jednoznačnější. Časem ale došlo ke změně. Důvody lze hledat ve změně orientace hospodářství, trhu práce, technologiích a dostupnosti vzdělání. Mnohá zaměstnání, jako například instalatéri, která byla tradičně součástí dělnické (nižší) třídy, dnes umožňují lidem i přes nižší dosažené vzdělání dosáhnout na vyšší příjmy, než mají například učitelé, které bychom označili za tradiční zástupce střední třídy.

Základní otázkou je – kdo je představitelem střední třídy dnes? Pokud se zeptáme lidí samotných, tak v rámci zemí OECD se jako součást střední třídy identifikují přibližně dvě třetiny lidí (OECD 2019). Jako střední třída se ale často identifikují lidé, kteří by tam dle objektivních měřítek spadat neměli. Je to částečně i tím, že lidé s nízkými příjmy vnímají hranici střední třídy níže a bohatší lidé výše (Reeves 2017). Podle zjištění Petra Matějů z devadesátých let je pro politické postoje a volební preference důležitější subjektivní příslušnost k sociální třídě než objektivní zařazení do této skupiny. Matějů (1998)

argumentuje, že lidé se stávají příslušníky dané třídy až ve chvíli, kdy se s ní subjektivně ztotožní. O střední třídě jako „o stavu myslí“, který předurčuje sebezařazení jednotlivce v pomyslné sociální hierarchii, se zmiňuje i Večerník (2010).

Hovoříme-li o objektivních hlediscích příslušnosti ke střední třídě, je samozřejmě otázkou, co jsou tato objektivní hlediska. Existuje mnoho přístupů k definici střední třídy, která se často liší dle oboru, ale my se pozastavíme pouze u dvou – příjmového a sociologického. Příjem je pro určení třídy klíčový a mnoho ekonomických analýz používá pro určení sociální třídy výhradně příjem. Například OECD raději hovoří o třídách nižšího, středního a vyššího příjmu, než aby označila přímo konkrétní třídu. Střední třídu, respektive třídu středních příjmů, definuje jako domácnosti žijící s příjmy v rozmezí 75 % až 200 % mediánu příjmu. Lidé s příjmem pod 75 % mediánu jsou třída s nízkými příjmy a populace s příjmy nad 200 % mediánu příjmu je brána jako třída s vyššími příjmy. Aktuální data OECD ukazují, že aby česká čtyřčlenná rodina byla zařazena do kategorie středních příjmů, musel by čistý příjem rodiny činit mezi 28 686 a 76 495 Kč (OECD 2019). Do této kategorie spadá 71 % obyvatel ČR.⁴ Takto velký rozsah je jednak dán tím, že srovnatelná životní úroveň v menších obcích je možná i s menšími příjmy než ve větších městech, ale také tím, že střední třída je definována takto široce. Otázkou ale je, zda stále můžeme hovořit o stejné skupině obyvatel.

I když není příjem důležitý pro určování sociální třídy pouze pro ekonomy, ale i odborníky z dalších oborů, jiné přístupy berou v potaz, že příjem není vše a je důležitá i prestiž povolání, kulturní kapitál a známosti. Sociologové zpravidla neurčují třídu na základě pozorovaných dat, ale určují příslušnost k sociální třídě na základě teorie (např. Bláha 1937; Havelka 2002; Večerník 2010). Základním předpokladem je, že zdroje a omezení ve společnosti nejsou náhodným jevem, ale souvisejí s třídní strukturou společnosti. Z toho důvodu bychom měli v rámci sociálních tříd pozorovat podobné jednání a podobné názory na politiku a život.

Jak ale sociologové konkrétně určují příslušnost k třídám? Nejprve si na základě sociologických teorií definují třídní strukturu, načež vytvoří empiricky měřitelná kritéria, která lidi rozdělí do daných tříd. Tomáš Katrňák (2005: 35) uvádí, že zásadní pro třídní analýzu je zodpovědět dvě otázky: 1) Dle jakých kritérií budou určeny třídní pozice? A proč právě tato kritéria?; 2) Kdo patří do které sociální třídy? A proč právě do této? Zní to relativně jednoduše, ale právě kvůli tomu, že jednotliví sociologové odpovídají na tyto otázky různě, vzniklo více možností, jak třídy definovat a jak do nich lidi přiřazovat. Tato kapitola si nedává za cíl podrobně a kriticky diskutovat koncept a měření sociální třídy, protože by to vydalo na samostatnou knihu. Chceme ale čtenáři poskytnout krátké vysvětlení, jak vzniká přiřazení lidí do tříd a jak je možné v různých publikacích narazit na nekonzistenci v počtu tříd, a dokonce i v jejich rozdílném počtu či názvu.

V této knize pracujeme s přístupem, který je podrobně popsán v úvodu knihy a jenž vychází z práce

4 23 % spadá do kategorie nízkopříjmové skupiny obyvatel a 6 % obyvatel lze dle dat a postupu OECD řadit mezi vysokopříjmové obyvatele.

populárního sociologa Michaela Savage. Ten svůj postup operacionalizace založil na velkém dotazníkovém šetření a na velkém množství hloubkových rozhovorů s Brity. Jeho způsob operacionalizace je podrobně popsán v jeho publikacích (Savage a kol. 2013; 2015). My se zde nedržíme jeho sedmi vytvořených skupin (tříd), ale ctíme jeho logiku a způsob měření, abychom získali klasickou hierarchii nižší, střední a vyšší třídy. Základní princip jeho měření je ten, že kromě příjmu, tedy ekonomického kapitálu, bere v potaz také sociální a kulturní kapitál, který se nejvíce blíží původnímu konceptu Pierra Bourdieua (1986), podle něhož je pozice člověka v sociálním prostoru dána právě jeho ekonomickým, sociálním a kulturním, případně též symbolickým kapitálem. Z hlediska disponování těmito kapitály pak někteří autoři např. do střední třídy řadí jedince, kteří mají buď pouze kulturní kapitál (rutinní odborníci a „bílé límečky“), nebo mají kapitál ekonomický a kulturního kapitálu pomálu (samostatní drobní podnikatelé, živnostníci) (cit. dle Večerník 2010).

V tomto ohledu nelze opomenout ani roli masových médií, která souvisí s kulturním kapitálem. Stejně jako moderní teorie sociální stratifikace sahá i teorie a výzkum masových médií svou tradicí do konce 19. století, v němž významně vzrostl význam sdělovacích prostředků jako sociálních a politických aktérů a kdy se adjektivum „masová“ stalo pro tuto oblast komunikace realitou. Právě až existence moderní společnosti a všechny její charakteristiky a projevy umožnily šířit informace směrem k rozsáhlému, nesourodému, široce rozptýlenému – ergo masovému – publiku. Badatelé se od té doby zaměřují zejména na popis mediálních účinků, publika, systémů a obsahů. Četné výzkumy sledovanosti nebo veřejného mínění o médiích zahrnují zejména vývoj sledovanosti jednotlivých mediálních typů (tisk, televize, rozhlas, internet) nebo důvěry občanů v konkrétní stanice/tituly či jejich obsahy (zpravodajství).

Mezi nejdůležitější role médií v moderních společnostech patří jejich postavení prostředníka mezi politickou mocí a občany. Média svému publiku předávají informace o dění v různých sférách politiky, pomáhají formovat veřejné mínění, ideologické nastavení jedinců i jejich volební chování. Nejdůležitějším a leckdy také jediným zdrojem informací je komunikace za pomoci médií, z toho důvodu, že často zprostředkovává události, které jsou mimo rámec přímé zkušenosti majoritní části příslušníků společnosti (Škodová 2013), a je tedy jednou z klíčových platforem sdíleného sociálního a politického vědění, neboť (re)konstruuje a spoluurčuje veřejnou sféru národního státu (Curran a kol. 2009). Mediální publika lze proto chápat vždy i jako publika politická a způsob vnímání a čtení (zejména politického) zpravodajství jako jeden z indikátorů obecnějšího vztahu k politice (Macek 2015). Právě i tento vztah leží v ohnisku pozornosti sociální stratifikace, která však, jak uvidíme dále v textu, s poznatky teorie mediální komunikace podrobněji nepracuje.

V následujících empirických podkapitolách se zaměříme na souvislost sociální třídy s politickými postoji a sledováním médií. Za pomoci dat z dotazníkového šetření z jara 2019 je naším cílem na základě několika grafů a kontingenčních tabulek ukázat, zda se třídění názorů a chování ve společnosti dle příslušnosti k sociální třídě stále ukazuje jako užitečný způsob uvažování o české společnosti.

Sociální třída a společenské postoje

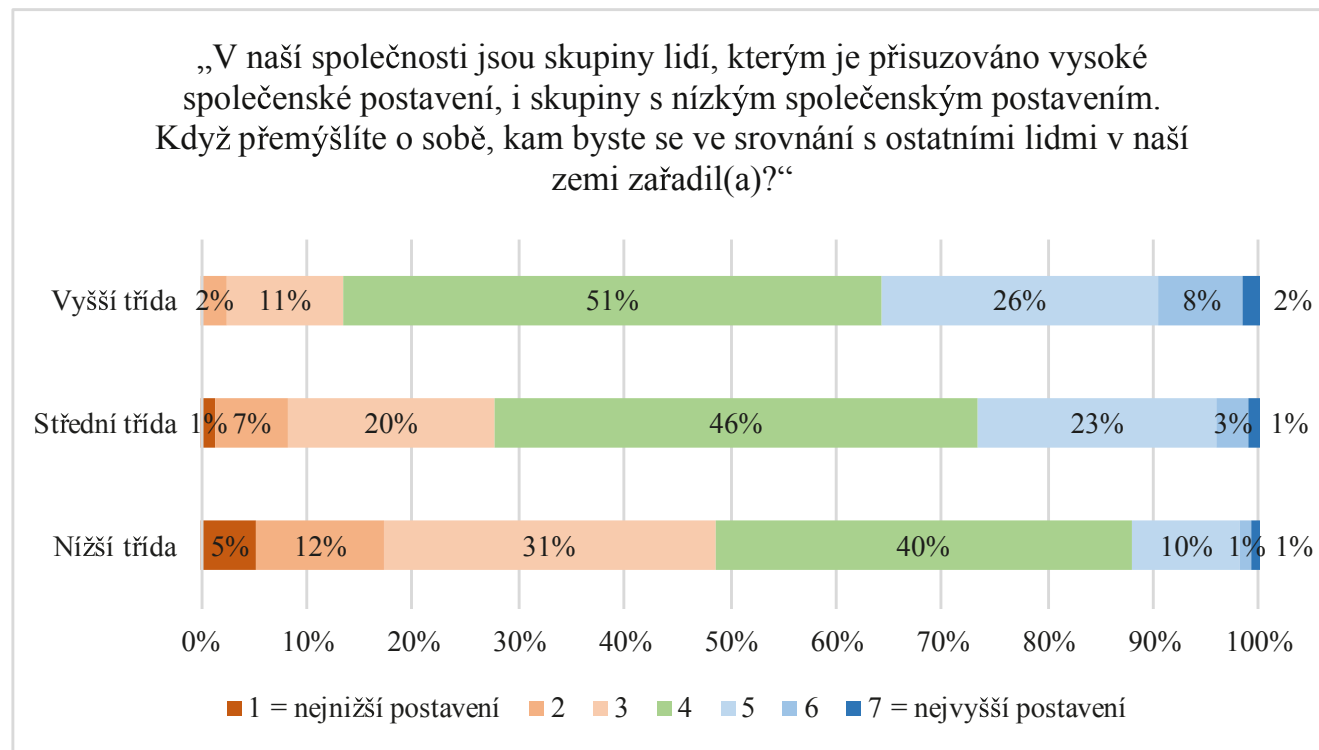
Hlavní předpoklad je, že třídní pozice souvisí s postoji a hodnotami. Stejně jako jsou si lidé ve stejné skupině podobní svou pozicí ve společnosti, lze předpokládat, že budou sdílet i stejné obavy a preference. Tyto obavy nebo preference mohou být ovlivněny domácími i světovými událostmi a předpokládá se, že lidé ze stejné třídy budou těmito událostmi zasaženi podobně. Jedním z viditelných příkladů poslední doby je vývoj na trhu s bydlením.

Vlastnické bydlení představovalo jeden z hlavních rysů střední třídy. Ekonomická krize a zvyšující se ceny nemovitostí vedly k tomu, že dosažení vlastnického bydlení, a tím i statusu střední třídy je pro dnešní třicátníky a mladší generace často nedosažitelným cílem. Bydlení je v tomto ohledu klíčové, protože představuje největší část výdajů střední třídy. Zvyšující se náklady na bydlení, služby a zboží způsobuje, že střední třída má problém ušetřit a často už utrácí více, než vydělá (OECD 2019: 25). Dalším faktorem je potenciální nejistota zaměstnání v důsledku přicházející automatizace a robotizace. Dle OECD (2019) automatizace v Česku neohrožuje zdaleka jen nízkopříjmovou skupinu, která je nejohroženější, ale rovněž 15 % střední třídy. Pro mladší generace je, a i výhledově bude, mnohem náročnější dosáhnout na úroveň střední třídy, než bylo pro jejich rodiče. V dnešní době už je i téměř nemyslitelné, že by si domácnost střední třídy vystačila s příjmem jednoho z členů domácnosti, jako tomu bylo dříve. I při zaměstnanosti obou partnerů je pro velkou část společnosti úroveň střední třídy špatně dosažitelná. Ekonomická stagnace střední třídy se následně přelévá i do oblasti společenských postojů a politiky.

Nespokojenost střední třídy nebo těch, co by chtěli mezi střední třídu patřit, podporuje vznik populistických a nacionalistických hnutí. Nespokojenost, deziluze z politického vývoje, nedůvěra v politické činitele a polarizace jsou často nepříjemnými důsledky problematické situace střední třídy. Ekonomická situace je pouze jednou z možných příčin změn a rozdílů v politických postojích a chování střední třídy. Naším cílem v této kapitole není pátrat po příčinách rozdílů v postojích, ale zjistit, zda rozdíly v postojích a konzumaci médií dle příslušnosti k sociální třídě stále existují.

Nejprve nás zajímá, do jaké míry se sociální třída, založená na teorii popsané v úvodu knihy, shoduje se subjektivním postavením respondentů. Střední hodnotu (4) si v představovaném šetření celkově vybralo 43 % respondentů. Hodnotu 1–3, tedy nižší než střed, zvolilo 38 % respondentů a s vyšším postavením ve společnosti se identifikuje 19 % dotázaných. Z Grafu 1 je zřejmý rozdíl mezi sebeidentifikací se společenským postavením a objektivně určenou sociální třídou dle teorie.

Graf 1 Příslušnost k sociální třídě dle subjektivního určení sociální třídy

Poznámka: N= 1271, data byla vážena.

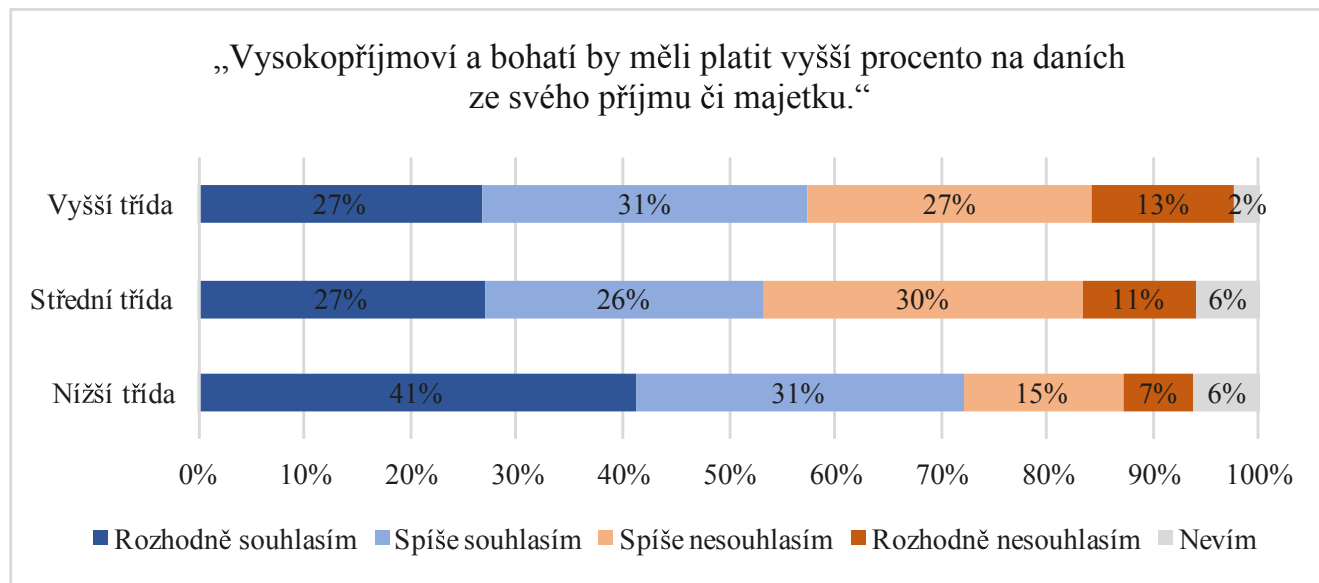
U všech tříd pozorujeme nejsilnější identifikace se středem společnosti. Ačkoli je pozitivní souvislost mezi sebeurčením postavení a určenou sociální třídou evidentní, pozorujeme neshody, jako je 13 % respondentů vyšší třídy, kteří se cítí součástí nižší třídy, a ten samý podíl dotázaných z nižší třídy se identifikuje jako součást vyšší třídy.

Postoj k ekonomice

Souvislost sociální třídy s postoji k ekonomice je dlouhodobě známá. Je to dané mimo jiné tím, že příjem tvoří jeden z důležitých indikátorů měření sociálního statusu. Vyšší daně a silnější redistribuce prostředků by nejvíce zasáhly vyšší třídu, která je nejčastěji v opozici proti těmto státním politikám. Tento závěr můžeme učinit i z dostupných dat. Zatímco přes 72 % představitelů nižší třídy souhlasí

s progresivním zdaněním, u vyšší třídy je to pouze 58 % dotázaných, a nižší podíl souhlasných odpovědí (53 %) najdeme u střední třídy. Struktura odpovědí střední třídy se více podobá odpovědím vyšší třídy než té nižší. Zajímavý je téměř shodný podíl nesouhlasných odpovědí střední třídy (41 %) a vyšší třídy (40 %) s progresivní daní.

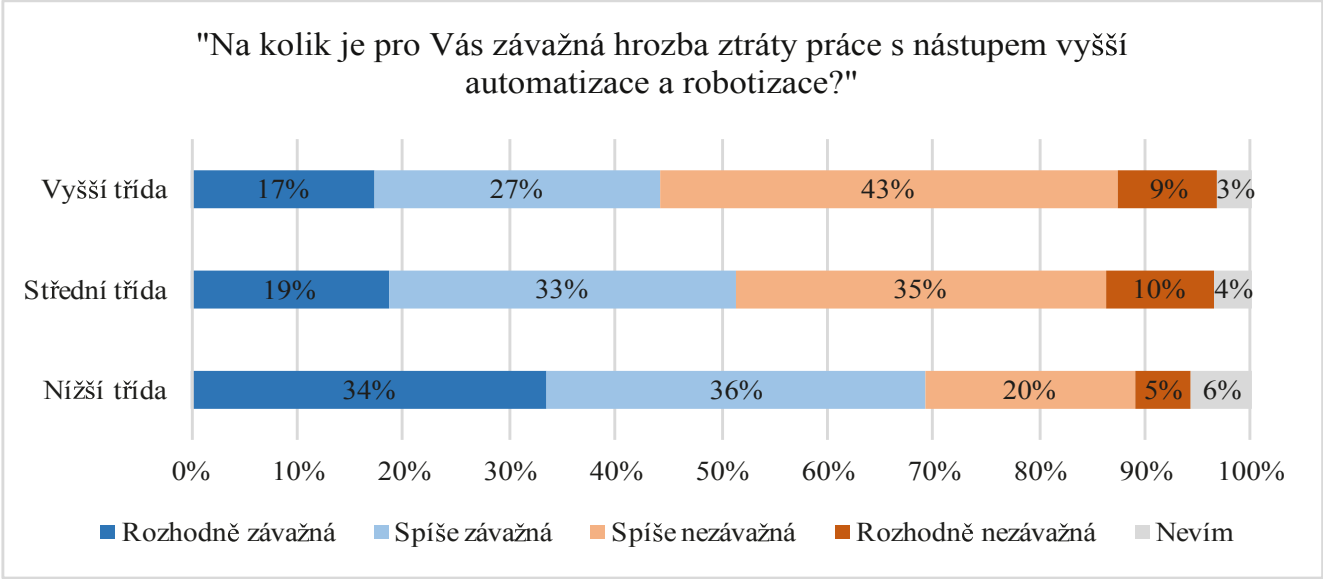
Graf 2 Souhlas s redistribucí majetku dle sociální třídy

Poznámka: N= 1271, data byla vážena.

Součástí postojů k ekonomickým otázkám je i nejistota na trhu práce. Konkrétně byla zjišťována obava z nastupující automatizace průmyslu. Hrozbu ztráty práce v důsledku nástupu vyšší automatizace a robotizace pocítuje 61 % všech respondentů. Ačkoli polovina zástupců střední třídy (52 %) vyjadřuje závažnou obavu o své zaměstnání v důsledku automatizace, 45 % riziko nepovažuje za závažné a 4 % nemá na tuto otázku názor. Ačkoli dle OECD (2019: 29) je v Česku automatizací nejvíce ohrožena nižší třída (19 %), následně střední třída (15 %) a nejméně vyšší třída (9 %), tyto údaje se neshodují s pocíťovanou hrozbou. Střední třídu lze označit za vrstvu s menším pocíťovaným strachem ze ztráty zaměstnání v důsledku automatizace, protože závažné obavy vyjadřuje 44 % zástupců vyšší třídy, 52 % střední třídy a 70 % respondentů nižší třídy. Nesouhlas s pocíťovanou obavou ze ztráty práce v důsledku automatizace vyjádřili přibližně polovina zástupců střední a vyšší třídy, ale pouze čtvrtina zástupců nižší třídy.

Graf 3 Pociťovaná obava ze ztráty zaměstnání dle sociální třídy

Poznámka: N= 1271, data byla vážena.

Nížší míra obavy z automatizace u střední třídy je pravděpodobně dána vyšším podílem živnostníků/živnostnic v této třídě. V Tabulce 1 jsou prezentovány podíly souhlasu s tím, že automatizace je rozhodně nebo spíše závažná hrozba pro zaměstnání dle zařazení do sociální třídy u tří vybraných zaměstnaneckých skupin. Největší obava panuje mezi zaměstnanci soukromého sektoru. U střední třídy pozorujeme pokles o více jak 20 procentních bodů, pokud je respondent zaměstnancem státního sektoru nebo živnostník.

Tabulka 1 Pociťovaná obava ze ztráty zaměstnání dle vybraných zaměstnaneckých kategorií a sociální třídy

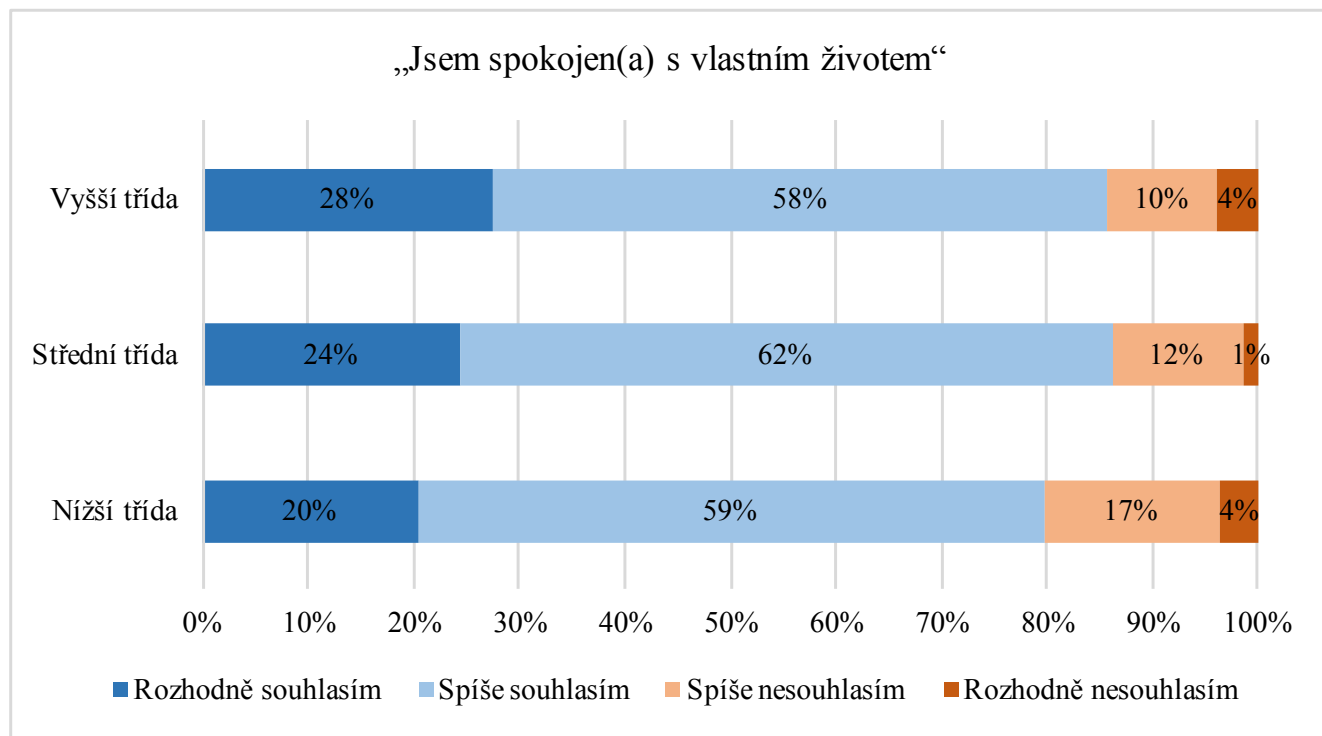
	Nížší třída	Střední třída	Vyšší třída
Zaměstnanec/zaměstnankyně v soukromém sektoru	75 %	61 %	44 %
Zaměstnanec/zaměstnankyně ve státním sektoru	76 %	40 %	37 %
Živnostník/živnostnice, OSVČ	65 %	38 %	50 %

Poznámka: N=738, data byla vážena. Ostatní zaměstnanecké statusy, které nejsou prezentovány: „Brigády; Pracuji bez pracovní smlouvy; Student/ka; V domácnosti, na rodičovské dovolené; Nezaměstnaný/á; Jiné“.

Spokojenost se životem a společností

Příslušnost k sociální třídě souvisí s životní úrovní. Teoretický předpoklad, že vyšší ekonomický, sociální, kulturní a symbolický kapitál bude souviset i s vyšší spokojeností se životem a stavem společnosti, se potvrzuje i v současné ČR. Vzhledem k historii střední třídy před rokem 1989 a překotným vývojem tržního hospodářství po roce 1989 lze předpokládat, že zástupci tzv. staré střední třídy nemusí být spokojeni s vývojem společnosti po pádu komunismu. Opět lze očekávat spokojenost spíše na straně vyšších tříd, protože se jim v průběhu minulých 30 let pravděpodobně dařilo.

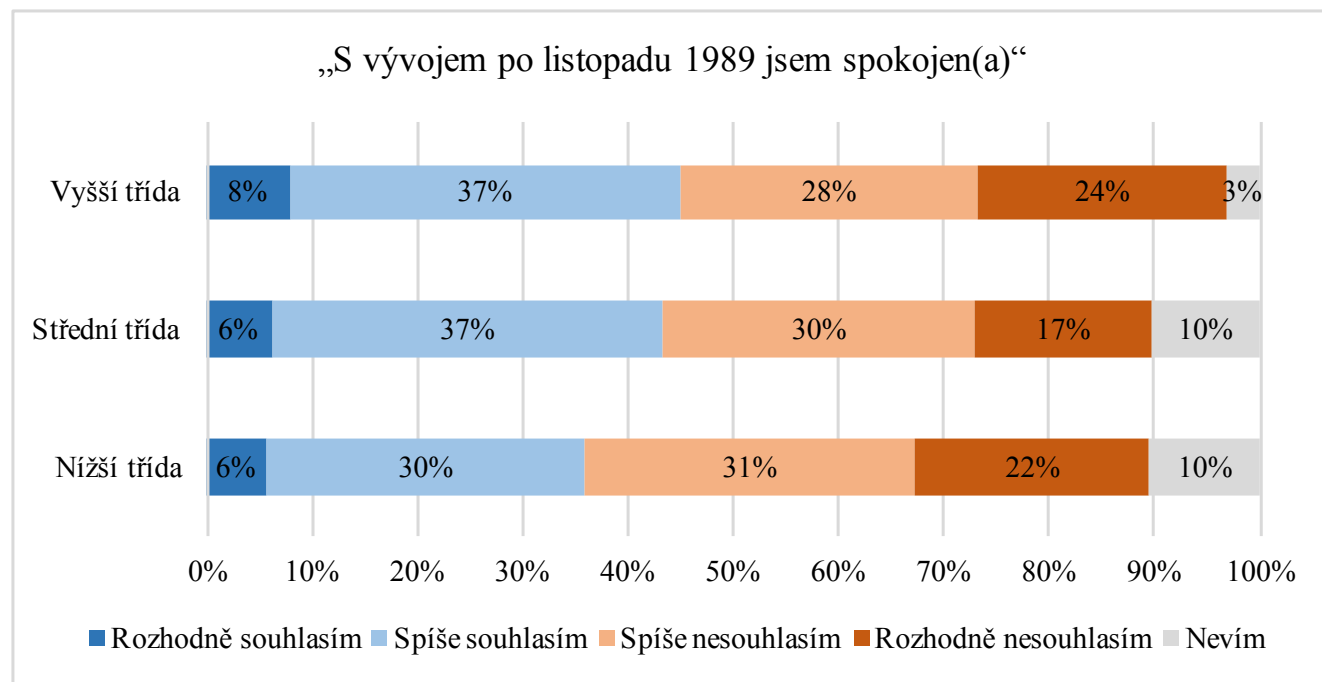
Graf 4 Spokojenost se životem dle sociální třídy

Poznámka: N= 1271, data byla vážena.

Jak v otázce míry spokojenosti se životem, tak u spokojenosti s vývojem společnosti po listopadu 1989 pozorujeme souvislost mezi sociální třídou a vyjádřenou spokojeností (Graf 5).

Graf 5 Spokojenost s vývojem společnosti po roce 1989 dle sociální třídy

Poznámka: N= 1271, data byla vážena.

Ačkoli rozdíly nejsou příliš velké, u nižší třídy je evidentní nižší míra spokojenosti. Zároveň se ukazuje, že střední a vyšší třída jsou si v těchto ohledech velmi podobné. Sečteme-li kategorie „rozhodně“ a „spíše souhlasím“, tak u otázky míry spokojenosti se životem mají vyšší a střední třída vyjádřenou spokojenost v 86 % případů. Mezi zástupci nižší třídy je spokojeno 79 % respondentů. To samé lze říci i u spokojenosti s vývojem společnosti po roce 1989. Spokojenost vyjádřilo 45 % zástupců vyšší třídy a 43 % respondentů střední třídy. U nižší třídy pozorujeme 36 % respondentů spokojených s vývojem společnosti po pádu komunismu.

Politické postoje

Souvislost politických postojů a sociální třídy je velmi tradiční způsob vysvětlování rozdílů v chování a postojích ve společnosti. Lipset ve své knize z roku 1981 popisuje, že střední třída má tendenci ke konzervativnějším názorům a bude pravděpodobně tíhnout spíše k umírněné pravici, ale odmítat extrémní názory. Datový soubor, se kterým v této kapitole pracujeme, obsahoval otázky na rozličné postoje – autoritářství, politická důvěra, obava z kulturního ohrožení imigrací, obava z ekonomického

ohrožení imigrací, postoj k EU, zájem o politiku a postoj k volební účasti. Pro přehlednost a jednoduchost v Tabulce 2 uvádíme pouze míru souhlasu s danými výroky. Souhlas je měřen jako součet odpovědí „rozhodně ano“ a „spíše ano“.

Tabulka 2 Souhlas s výroky dle sociální třídy

		Nižší třída	Střední třída	Vyšší třída
O1 – autoritářství	Silný vůdce je pro Česko důležitý, i když nebude vždy jednat v souladu se zavedenými pravidly.	64 %	51 %	48 %
O2 – důvěra	Nevěřím většině politických institucí, jako je vláda či parlament.	75 %	64 %	65 %
O3 – imigrace	Česká kultura je silně ohrožena imigranty.	63 %	42 %	48 %
O4 – imigrace	Imigranti mohou ohrožovat českou ekonomiku a sociální stát.	81 %	64 %	63 %
O5 – zahraničí	Evropskou unii považuji za přínosnou.	45 %	59 %	59 %
O6 – zájem	Téměř každý den sleduji vývoj na naší politické scéně.	48 %	53 %	69 %
O7 – chování	Pokud by se nyní konaly volby do Poslanecké sněmovny, šel/šla byste volit?	69 %	87 %	93 %
O8 – chování	23.–26. května proběhnou volby do Evropského parlamentu. Zúčastníte se těchto voleb?	57 %	71 %	82 %

Poznámka: N= 1271 pro všechny otázky, data byla vážena.

První otázka se týká inklinace k autoritářství. Silného vůdce, který se nebude vždy řídit zavedenými pravidly, by si u nás přála přibližně polovina zástupců střední a vyšší třídy. U nižší třídy se podíl kladných odpovědí blíží spíše dvěma třetinám (66 %). Tento postoj pravděpodobně souvisí s nedůvěrou ve stávající politické instituce, jako je vláda a parlament. Politickou nedůvěru vyjadřují tři čtvrtiny zástupců nižší třídy a přibližně dvě třetiny třídy vyšší a střední.

Další dvě otázky se týkaly postojů k imigraci. Záměrně byly použity dvě otázky, protože jedna měří obavu z ohrožení české kultury a druhá strach z dopadů imigrantů na českou ekonomiku. Nejmenší obavu z ohrožení kultury má střední třída (42 %), a to o 6 procentních bodů méně než vyšší třída (48 %). Nižší třída se obává ohrožení kultury imigranty ve vyšší míře (63 %). Imigranty jako ekonomickou hrozbu vnímají střední a vyšší třída v podobné míře (63, respektive 64 %) a nižší třída je opět mnohem citlivější (81 % souhlasí). Z výsledků průzkumu se rovněž ukazuje, že Češi se více obávají ekonomického než kulturního dopadu imigrace. Bez ohledu na sociální třídu mají obavu z ekonomického ohrožení o 20 procentních bodů vyšší.

Pátá otázka zjišťovala rozdíly v postojích tříd k Evropské unii. Přínos EU vnímá 6 z 10 zástupců střední a vyšší třídy. Mírně skeptičtější je nižší třída, protože EU považuje za přínosnou méně než polovina (45 %) respondentů. Poslední tři otázky se věnovaly zájmu o politiku. První z nich měřila zájem o politiku, vyjádřený frekvencí sledování vývoje na naší politické scéně, a další dvě se zaměřily na postoj k volební účasti v potenciálních parlamentních volbách a v době průzkumu nadcházejících voleb do Evropského parlamentu.

Ačkoli doteď si byla střední třída ve svých postojích podobná s vyšší třídou, u zájmu o politiku tomu tak není. V otázce sledování naší politické scény se střední třída chová spíše jako nižší třída (48 % a 53 %). Téměř denně se o aktuální vývoj politické situace zajímá 7 z 10 zástupců vyšší třídy. Srovnání tříd dle potenciální a nadcházející volební účasti potvrzuje předpoklad, že s vyšší sociální třídou poroste i ochota účastnit se voleb. Pokud by se zítra konaly volby do PSP ČR, volební účast nižší třídy by byla 69 %, střední třídy 87 % a vyšší třídy 93 %. U voleb do EP se ukazuje stejný vzorec chování, jen s tím rozdílem, že obecný zájem účastnit se voleb do EP je o poznání nižší než u voleb do národního parlamentu. Voleb do EP mělo v březnu 2019 v plánu se účastnit 57 % nižší třídy, 71 % střední třídy a 82 % vyšší třídy. Obecně je avizovaná volební účast nadhodnocovaná a postoj k volební účasti se od reálné volební účasti liší o cca 20 procentních bodů.

Střední třída a média

Pro většinu Čechů je v současnosti hlavním a primárním zdrojem informací (o politice) televize. Pokud je nějaká zpráva zaujme či hledají další zdroje, velmi často se obracejí na internet (Eurobarometr 2018). Nejvíce důvěry má mezi obyvateli ČR rozhlas (62 %) a televize (52 %). V tomto ohledu se podle Eurobarometru prakticky nelišíme od průměru EU28. Více než tři pětiny (64 %) Čechů mají za to, že sdělovací prostředky jsou ovlivňovány politickými či komerčními tlaky, pouze čtvrtina (oproti 42 % průměru EU) s tímto tvrzením nesouhlasí. Ohledně dostatečné rozmanitosti a plurality názorů je v populaci spíše shoda (souhlas 60 %), avšak stále existuje početná skupina těch, kteří mají za to, že české sdělovací prostředky neposkytují rozmanitá stanoviska vystupujících osob (Eurobarometr 2018). Poněkud jiný obraz o důvěře českých občanů v média přináší kontinuální výzkum veřejného mínění

Centra pro výzkum veřejného mínění. Jeho analytici sice v porovnání s vlastním předchozím šetřením z listopadu 2018 zaznamenali vzestup důvěry televizi a rádiu a pokles nedůvěry internetu a tisku, podle jejich zjištění však rádiu důvěřuje 52 % respondentů, televizi 44 %, internetu 42 % a tisku 41 % Čechů (Hanzlová 2019). Rozdíly ve výzkumech CVVM a Eurobarometru mohou být samozřejmě dány jinou formulací otázek i jejich umístěním v dotaznících.

Kontinuální výzkum rozdílů hodnocení a užívání médií a jejich obsahů napříč sociálními třídami v ČR neexistuje, protože sociální vědci s konceptem společenských tříd ve svých studiích, věnovaných primárně masovým médiím, soustředěně nepracují. Odhlížíme přitom od prací inspirovaných kritickou teorií médií (KTM), jež média chápe jako nástroj pro realizaci mocenských zájmů vládnoucí třídy: sem spadají texty rámované (kritickou) politickou ekonomikou, kulturními studií, (post)strukturalismem a kritickou sociální teorií (více viz Taylor a Harris 2008).

Současní čeští autoři a autorky v oblasti sociální stratifikace s vybranými a obecně definovanými typy a obsahy masových médií zacházejí nejčastěji při sycení kategorie masová, resp. nízká kultura. „[...] za masovou kulturu jako druh blízký kultuře nízké lze považovat produkty, které jsou vyrobeny pro co nejširší spotřebitelský trh. Je pro ně charakteristická standardizace produkce a masové chování při jejich spotřebovávání“ (Bayer a kol. 2007: 28), přičemž „příslušnost k vyšší či střední třídě [...] spolu se středoškolským a vysokoškolským vzděláním částečně snižuje míru příklonu ke kultuře masové/nízké a zvyšuje participaci na kultuře vysoké“ (Šafr 2008: 80). Tyto úvahy v tuzemsku vycházejí z pojetí socioekonomického statusu coby tzv. multidimenzionálního (Machonin 1970; Machonin, Tuček a kol. 1996; Tuček a kol. 2003), v němž jednu z jeho pěti dimenzí představuje škála odvozená z volnočasových aktivit jedince, vázaných zejména na vysokou kulturu. Velmi okrajově si role médií v teorii a praxi sociální nerovnosti a mobility všimá i další ze soudobých představitelů oboru sociální stratifikace, Tomáš Katrňák (např. 2004a, 2004b). Ze závěrů významných studií lze tedy v nastoleném kontextu obecně usuzovat jen to, že nižší sociální třídy častěji inklinují k tzv. nízké, masové kultuře než třídy vyšší, přičemž ovšem nebereme v úvahu problematičnost a proměnlivost obsahu pojmů masová, nízká a populární kultura a jejich odlišné pojetí, zejména Birminghamskou školou (Jansová 2016), jež je dominantní např. v již zmiňovaných kulturních studiích.

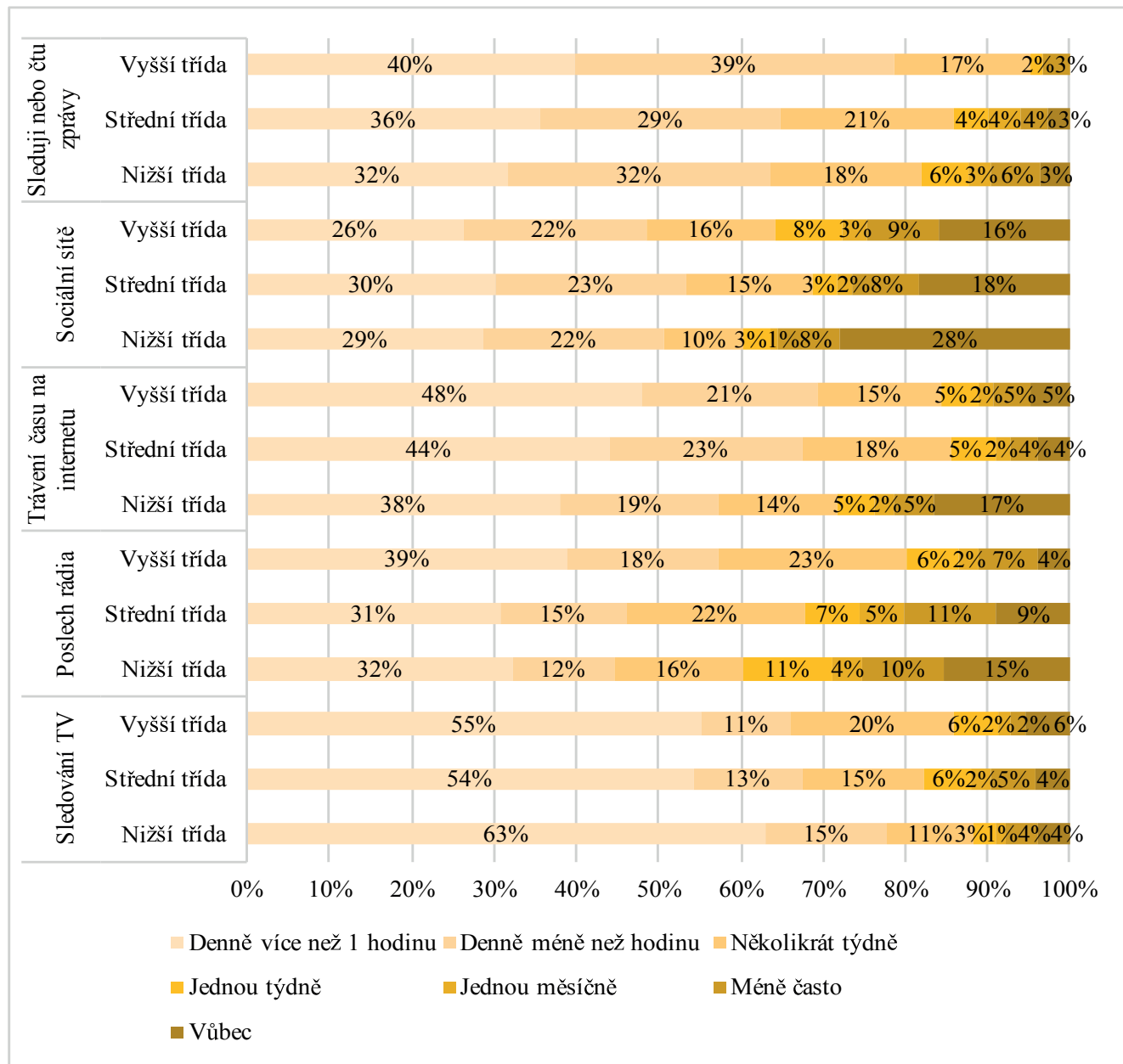
Výjimku z poslední doby pracující s pojmem střední třída při popisu způsobu konzumace médií – uvádíme ji jen s ohledem na konkrétní obsah pojmu samotného, neboť na rozdíl od této publikace nepracuje s „klasickou“ sociálně stratifickou conceptualizací – představuje jeden z výstupů projektu *Mapa médií*, který je výsledkem spolupráce mezi Nadačním fondem nezávislé žurnalistiky, Katedrou mediálních studií a žurnalistiky FSS MU v Brně a oborem Studia nových médií na FF UK v Praze. Ve výzkumu Češi a zpravodajství (2018) autoři a autorky identifikovali v souboru dotázaných (cca 14 000 respondentů ve věku 15–79 let, rok sběru dat: 2016) dvě základní skupiny konzumentů zpravodajských obsahů. V první, již tvořila třetina účastníků výzkumu, byli lidé, kteří zpravodajství nesledují vůbec či

minimálně. Zbývající dvě třetiny autorský tým rozdělil do čtyř skupin: *Babičky s brýlemi*, *Mainstreamový spokojený rodič*, *Bulvární čtenáři a konzumenti* a *Vzdělaná střední třída*. Poslední jmenovanou skupinu pak podle studie tvoří něco přes 20 procent české populace nad 15 let, která má nejvyšší příjmy, vysokou úroveň vzdělání a žije hlavně ve velkých městech. Jsou to silní konzumenti internetu a tzv. seriózního tisku, přičemž se silně orientují na zpravodajství. Nadprůměrně čtou všechny seriózní a zpravodajské tištěné tituly, jako Lidové noviny, Hospodářské noviny, Mladá fronta DNES, Deník apod., obdobně upřednostňují média veřejné služby před médii komerčními. Kromě čistě bulvárních se nadprůměrně zajímají o všechna témata.

Námi představovaná data pracují, jak již bylo zmíněno, s odlišnou, a hlavně předem stanovenou definicí kategorie střední třída. Výzkum se zaměřil jen na to, jak často lidé zařazení do kategorií vyšší, střední a nižší třída sledují zpravodajství a vybrané typy médií. Z Grafu 6 je patrné, že co se týče konzumace zpravodajství z jakýchkoli mediálních zdrojů, oproti dvěma ostatním výrazně „vede“ vyšší třída – téměř 8 z 10 jejích příslušníků a příslušnic denně sleduje nebo čte zprávy. Rozdíly mezi střední a nižší třídou v denní konzumaci zpravodajství nejsou tak výrazné, jedná se v součtu o 65%, resp. 64% denní sledovanost v obou skupinách. Pro hrubé srovnání: z výzkumu *Stará a nová média v každodennosti českých publik* (Macek a kol. 2015) vyplynulo, že denně zprávy čte nebo sleduje 66 % Čechů, 90 % konzumentů zpráv sleduje (jiné než lokální) zprávy v televizi, 46 % čte zprávy na internetu, 28 % čte tištěné noviny, 35 % lidí deklaruje, že se při sledování, poslouchání či čtení zpráv zajímají o zprávy politické, a z nich 91 % informace o politice získává z televize a 51 % z internetu.

Nejfrekventovanější televizní diváky pak v našem výzkumu najdeme mezi nižší třídou – denně ji sleduje 78 % jejích zástupců, několikrát týdně 11 %. Rozdíly v deklarované sledovanosti televize u střední a vyšší třídy nejsou tak výrazné: denně je to 67%, resp. 66% podíl a několikrát týdně poté 15%, resp. 20% podíl v obou skupinách. Obdobná situace panuje v rozložení odpovědí na otázku po čase stráveném na internetu; vyšší a střední třída vykazují podobné hodnoty: 69 %, resp. 67 % ho navštěvuje denně, 15 %, resp. 18 % několikrát do týdne. U nižší třídy výzkum zaznamenal (při součtu odpovědí „sleduji denně“) rozdíl zhruba deseti procentních bodů: 57 % jejích příslušníků uvedlo, že internet sleduje denně, 14 % pak několikrát týdně. Co se týče času stráveného konkrétně na sociálních sítích, mezi jejich pravidelnými/častými uživateli (denně nebo několikrát do týdne) napříč třídami neexistují výraznější rozdíly, ty vidíme jen u možnosti „nesleduji vůbec“, kterou zvolilo více než čtvrtina (28 %) představitelů nižší třídy, ale v porovnání s tím „jen“ 16 %, resp. 18 % reprezentantů vyšší a střední třídy. Ve frekventovanosti poslechu rádií má před oběma dalšími náskok vyšší třída, z níž 57 % lidí rozhlas poslouchá denně a 23 % několikrát týdně, zatímco u střední a nižší třídy se jedná o 46%, resp. 44% podíl u denního poslechu a o 22%, resp. 16% podíl u poslechu několikrát do týdne.

Graf 6 Frekvence využívání mediálních zdrojů dle sociální třídy

Poznámka: N= 1269, data byla vážena.

Z výsledků dotazníkového šetření vyplývá, že příslušníci a příslušnice české střední třídy jsou poměrně aktivními konzumenty zpravodajství a že v největší míře sledují televizi a internet. Současně ovšem ve frekvenci sledovanosti televize a internetu napříč třídami nenacházíme významné rozdíly, ty se naopak objevují u sledování zpravodajství, v němž nad oběma dalšími suverénně „vítězí“ vyšší třída.

Závěr

Cílem této kapitoly bylo přiblížit koncept sociální třídy a porovnat postoje a chování lidí dle jejich třídní příslušnosti. Zvláštní důraz byl kladen na postavení střední třídy, která je historicky považována za zásadní část společnosti. Do definice střední třídy vstupuje nejen příjmové rozdělení či majetek, ale i sociální a kulturní kapitál, životní styl, šance a perspektivy a konečně také to, že sám jedinec svou příslušnost ke střední třídě deklaruje. Definici střední třídy dobře vystihuje Večerníkuv (2010: 491) výrok: „Přes svoji prvoplánovou zřejmost je koncept střední třídy dosti matný.“

Ačkoli je způsob určení tříd různý dle užití teorie, dostupných dat a přístupu badatele, třídní rozdíly jsou v mnoha ohledech stále přítomné. Narození do rodiny s nižším sociálním statutem znamená nižší pravděpodobnost dosažení životní úrovně střední nebo vyšší třídy oproti těm, kteří měli to štěstí a vyrůstají v rodině se středním nebo vyšším sociálním statutem. Co se ale mění, jsou jasné rozdíly v postojích a chování dle příslušnosti k daným třídám. Zjednodušeně lze říci, že zatímco za první republiky dělníci volili převážně sociální demokracii a četli Právo lidu a Večerní Právo lidu (případně Rudé právo, vydávané Komunistickou stranou Československa), sedláci volili především agrární stranu a četli *Venkov*, dnes nejsou hranice těchto skupin (tříd) tak zjevné a rozdíly v postojích a chování se rozměňují. K historickému příměru je nutno podotknout, že dnes u nás až na výjimky politické strany nevydávají vlastní denní tisk. Můžeme ale konstatovat, že v současnosti shodně všechny třídy ve velkém měřítku sledují média (hlavně televizi a internet), přičemž zpravodajství výrazně více upřednostňuje vyšší třída, což se ukázalo i v jejím vyšším zájmu o politiku. I tak ale denní konzumaci zpravodajství přiznávají zhruba dvě třetiny příslušníků třídy střední a nižší. V ostatních sledovaných mediálních tématech lze identifikovat vzájemnou blízkost vyšší a střední třídy.

U postojových otázek na politická témata vykazovaly vyšší a střední třída podobné vzorce odpovědí. Jejich postoje byly v mírném kontrastu s více nespokojenou, nedůvěřivou a skeptickou nižší třídou, která se i méně zajímá o politiku a vykazuje menší ochotu volit. Zájem o politiku, měřený sledováním politických událostí, byl jedinou otázkou, kde si byli zástupci střední třídy podobnější s nižší třídou. Výjimkou v tomto ohledu byl i postoj k volební účasti. Podíl souhlasných odpovědí na otázku volební účasti se stupňoval společně s třídní příslušností.

Nemůžeme zejména u vyšší a střední třídy konstatovat velké rozdíly v jejich náhledu a hodnocení světa. Existenci, ale současně i nejasné obrysy této sociální formace, jež se odrážejí v postojích a názorech jejích členů, potvrzuje i aktuální dotazníkové šetření. Je otázkou, do jaké míry má politická sféra

s konceptem střední třídy zacházet při tvorbě reálných politik. Třídní stratifikace však rozhodně patří mezi základní stavební kameny poznatků o rozdílech a nerovnostech mezi jednotlivými příslušníky a příslušnicemi společnosti, na nichž staví současné poznání v sociálních vědách i mnohé debaty ve veřejné (politické, mediální) sféře.

Podnikatelé jako příslušníci střední třídy

Alena Zemplerová, Lenka Sojková a Jana Šimanová

Úvod

Významným a rostoucím segmentem střední třídy v Česku jsou drobní podnikatelé. Podnikatelé se vyznačují tím, že zdroj svých a rodinných příjmů a majetku opírají o vlastní firmu. Podstatným rysem je, že podnikatelé nespolehají na stát či na velké nadnárodní společnosti jako zaměstnavatele, ale staví na osobní odpovědnosti, jsou ochotni podstoupit podnikatelská rizika, a jsou tedy ve svém rozhodování (včetně volebních preferencí) do značné míry nezávislí. Ke střední třídě patří především menší či střední firmy a živnostníci, v ekonomické literatuře často označovaní také jako „malé a střední podniky“ (MSP). První část této kapitoly se budeme snažit popsat podnikatele z hlediska jejich počtu, struktury a vývojových tendencí, shrneme poznatky v ekonomické literatuře týkající se úlohy malých a středních podniků v ekonomice a jejich postoje vůči jednotnému trhu Evropské unie. Cílem další části kapitoly je přispět k debatě o volebních preferencích střední třídy reprezentované drobnými podnikateli a živnostníky z regionálního pohledu. Třetí část kapitoly popisuje probíhající změny ve struktuře práce a podnikání v kontextu probíhající digitalizace.⁵ V závěru se pokoušíme naznačit doporučení relevantní politiky vedoucí k rozvoji podnikání a k rozvoji střední třídy v české společnosti, a tím i ke stabilnímu růstu ekonomiky.

Význam, struktura a úloha podnikatelského sektoru v ekonomice

Údaje o malých firmách a podnikatelích jsou nutně nepřesné a analýza obtížná kvůli jejich velkému počtu a relativní nestabilitě – v průměru pouze každý třetí pokus o vstup na trh nového podniku je úspěšný. Navíc krize či recese nejvíce zasáhne právě malé podniky, velké podniky externí šoky přežívají a jsou stabilnější. Proto je též problém s jejich statistickým vykazováním, zásadní je rozlišení mezi pouze registrovanými firmami a firmami, které jsou skutečně aktivní. Zatímco ekonom hovoří o firmě, i pokud ji tvoří jediný člověk, který ji řídí, vlastní a pracuje v ní, právně se u nás firmy člení na fyzické osoby (FO) a právnické osoby.⁶ Konečně tzv. osoby samostatně výdělečně činné (OSVČ), sledované za účelem daňových povinností, plateb sociálního a penzijního zabezpečení, mohou mít podnikání jako hlavní zaměstnání (na plný úvazek) anebo mohou vykonávat podnikatelskou činnost společně s jiným zaměstnáním. Každopádně, pokud si chceme učinit obrázek o tom, kolik je u nás drobných podnikatelů a jaká je jejich struktura, musíme kombinovat více statistických zdrojů.

5 Tato kapitola vznikla s institucionální podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj Ekonomické fakulty Technické univerzity v Liberci v rámci projektu Excelentní výzkumné týmy – Regionální rozvoj ČR v kontextu nástupu 4. průmyslové revoluce.

6 Podnikat je možné jako právnická nebo fyzická osoba (FO), upravuje živnostenský zákon, ručí celým svým majetkem. Právnická osoba – upravuje obchodní zákoník, s. r. o. nebo a. s., ručí se pouze majetkem společnosti.

Český statistický úřad registroval začátkem roku 2018 2,86 milionu ekonomických subjektů (FO či právnických osob). Z tohoto počtu bylo ale pouze 51 % aktivních⁷, tedy asi polovina z registrovaných firem ukončila činnost, jiné ji nikdy nezahájily (registr se neaktualizuje). Největší část registrovaných firem tvoří soukromí podnikatelé. Dle Ministerstva průmyslu a obchodu (MPO) v polovině roku 2019 byly registrovány přibližně 2 miliony podnikatelů podnikajících jako fyzické osoby, nazývaných též „živnostníci“ (viz Tabulka 1). Fyzických osob (FO) či podnikatelů, kteří *podnikatelskou činnost skutečně vykonávají*, je pouze polovina z celkového počtu registrovaných, tedy kolem 1 milionu. Aby to nebylo příliš jednoduché, tak pouze něco přes polovinu z těchto aktivních podnikatelů podniká na „celý úvazek“, tedy má podnikatelskou činnost jako hlavní zdroj příjmů. Druhá polovina sice podniká, ale zároveň jsou zaměstnání buď státem, nebo jinými podniky, u nichž platí své sociální a penzijní pojištění. Podle České správy sociálního zabezpečení, která vede evidenci OSVČ pro potřeby provádění zákona o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, počet podnikatelů, kteří si samostatnou výdělečnou činností skutečně vydělávají, v roce 2018 stoupl o dvacet tisíc na 1,01 milionu. Opět je však třeba rozlišovat mezi těmi, kteří mají samostatnou výdělečnou činnost jako hlavní (těch bylo 590 000), a to jsou „naši“ podnikatelé nebo malé firmy. Jejich počet vzrostl jen o 8 000 a těch, kteří mají samostatnou činnost jako vedlejší, bylo 421 000 (jejich počet stoupl o mnohem více – o 12 000) (Idnes.cz 2019). Počet živnostníků roste již třetím rokem za sebou, a to přesto, že jich je v Česku nejvíce na počet obyvatel. Počet nových právnických subjektů rovněž roste a blíží se již počtu 500 000.

Tabulka 1 Počet podnikajících FO (živnostníci) a živnostenských oprávnění (ŽO).⁸

Pohlaví	Podnikatelé	ŽO
Muži	1 300 027	1 962 082
Ženy	740 720	973 258
ČR celkem	2 040 747	2 935 340

Zdroj: MPO, data k 2. čtvrtletí 2019.

Pozn. Aktivní i neaktivní podnikatelé, někteří podnikatelé (fyzické či právnické osoby) mají více živnostenských oprávnění).

⁷ Statistika Českého statistického úřadu je dostupná online z <https://www.czso.cz/csu/czso/organizacni-statistika-1-ctvrtletí-2018>, příp. <https://www.czso.cz/csu/czso/12-organizacni-struktura-narodniho-hospodarstvi-pn1k17sw8m>.

⁸ Ke stejnému datu bylo vydáno 2,9 milionu živnostenských oprávnění – někteří podnikatelé mají více ŽO.

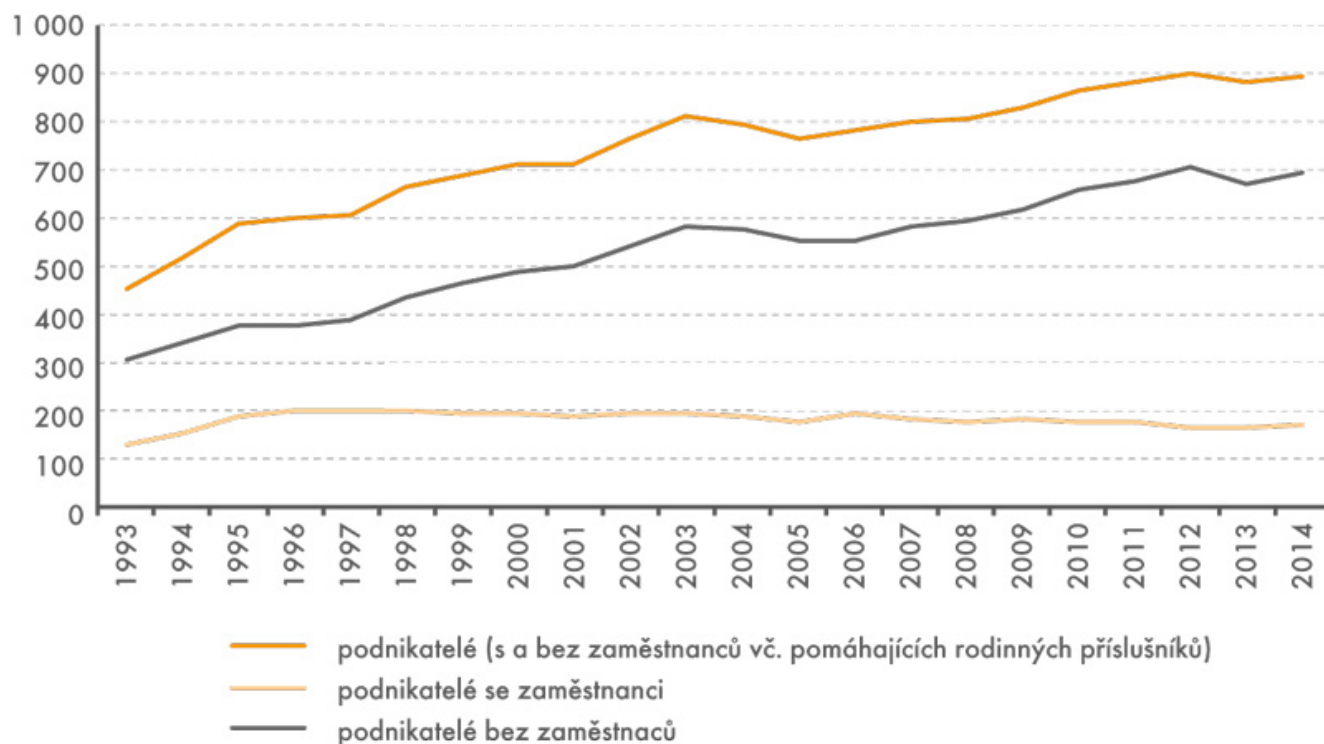
Na základě definice EU⁹ a podle informací Ministerstva průmyslu a obchodu (MPO) drobní, malí a střední podnikatelé reprezentují kolem 1 milionu ekonomických subjektů v ČR, z toho je tedy, jak vyplývá z předchozích, přes půl milionu podnikatelů (sebezaměstnávajících se FO) a necelých půl milionu právnických osob (obchodních společností). MSP tvoří 99,8 % všech aktivních zdaňovaných podniků.¹⁰ Růst podnikatelského sektoru potvrzuje i výběrové šetření pracovních sil ČSÚ. Celkově se od roku 1993 do roku 2014 počet podnikatelů včetně pomáhajících rodinných příslušníků zvýšil o více než 440 tis. osob (viz Tabulka 2). To je dvojnásobek stavu, než byl ve výchozím roce Výběrového šetření pracovních sil. Počet zaměstnanců se v uvedeném období naopak snížil o 340 tis. Počet pracujících na vlastní účet, tj. podnikatelů bez zaměstnanců, vzrostl 2,3krát oproti roku 1993 (o 385 tis.). Většina podnikatelů v Česku (téměř 60 %) pracuje ve stavebnictví, v obchodě, včetně oprav motorových vozidel, profesních, vědeckých a technických činnostech a ve zpracovatelském průmyslu. Např. v oblasti nemovitostí představují podnikatelé více než polovinu pracujících, každý druhý pracuje v postavení podnikatele v profesní, vědecké a technické činnosti nebo ve stavebnictví.

Standardní Výběrové šetření pracovních sil (Labour Force Survey-LFS) umožňuje komparaci struktury pracujících podle jejich postavení v zaměstnání mezi všemi členskými zeměmi Evropské unie. Porovnáme-li věkovou skupinu 15–64letých podnikatelů se zaměstnanci a bez zaměstnanců (sebezaměstnání), přičemž nebereme v úvahu počet pomáhajících rodinných příslušníků, pak se projeví některé specifické rysy pro Česko: podíl sebezaměstnaných mladších 65 let byl v Česku jeden z nejvyšších v Evropské unii, v roce 2014 činil v EU celkem 14,4 %, ale v Česku to bylo 17 %. Podíl podnikatelů se zaměstnanci je naopak v Česku podprůměrný. Rozdíl proti jiným zemím však není velký (Petráňová 2015). Skutečnost, že zapojení české populace v podnikání a samozaměstnávání je vyšší, potvrzují i další studie (Dvouletý 2019). Z hlediska trhu práce je důležité rozlišovat OSVČ jako fyzické osoby se zaměstnanci a bez zaměstnanců (viz např. Večerník 2011). Jak ukazuje následující graf, jejich vývoj je významně odlišný. Zatímco neustále roste podíl podnikatelů bez zaměstnanců, podíl se zaměstnanci klesá.

9 Drobný podnikatel / mikrofirma: 0–10 zaměstnanců, obrat nebo celková bilance do 2 mil. EUR; malá firma: do 50 zaměstnanců, obrat nebo celková bilance do 10 mil. EUR; střední firma: do 250 zaměstnanců, obrat do 50 mil. EUR nebo celková bilance do 43 mil. EUR.

10 Podrobné statistické údaje o podnikatelích lze získat na MPO (dle věku, pohlaví, oboru, krajů, občanství), dostupné online z MPO 2012.

Graf 1 Vývoj počtu podnikatelů podle postavení v zaměstnání 1993–2014 (v tis.).

Zdroj: ČSÚ, Výběrové šetření pracovních sil.

Co do úlohy MSP či podnikatelů v ekonomice, je podstatné, že začínající podnikatelé a malé podniky jsou na rozdíl od velkých byrokratických podniků pružné, rychle reagují na změny trhu, mají zásadní úlohu nejen v restrukturalizaci ekonomiky, ale také při tvorbě přidané hodnoty. Zásadní význam mají v tvorbě inovací a růstu produktivity. Díky internetu a rozvoji technologií do kategorie malých a středních podniků patří stále více podniků, které jsou významnými exportéry. Malé a střední podniky se významně podílí na zahraničním obchodu, na vývozu cca 51 % a na dovozu cca 56 % (MPO 2012).¹¹ Většina vývozu směřuje na jednotný trh EU. Cílem EU je volný pohyb zboží, služeb, kapitálu a osob na jednotném vnitřním trhu EU cestou odstranění technických, právních a administrativních překážek. Některé překážky na jednotném trhu však přetrvávají, jako například normy a postupy v oblasti elektronického obchodování

¹¹ Dalším možným zdrojem informací by mohly být Informace Finanční správy ČR (www.financnisprava.cz) nebo Celní správy ČR (www.celnisprava.cz)

v jednotlivých zemích EU nebo pravidla uznávání odborných kvalifikací. Národní trhy členských zemí EU nejsou zdaleka tak otevřené pro konkurenci, jak je deklarováno.

MSP jsou významnými zaměstnavateli a tvůrci nových pracovních míst. Z hlediska úlohy podnikatelů na pracovním trhu a z hlediska problematiky nezaměstnanosti je důležité členění na firmy, které jsou tvořeny jednotlivci bez zaměstnanců (často ovšem zaměstnávají jiné OSVČ na základě fakturace), a ty, které mají zaměstnance a řeší závazky a regulace s tím spojené. Podle údajů MPO mají MSP přes 1,8 mil. zaměstnanců. Je zřejmé, že tyto dvě skupiny mají odlišná očekávání ohledně fungování státu v ekonomice. Jen část podnikatelů může mít užitek z evropského jednotného trhu. Pracovnímu trhu se věnujeme podrobněji v třetí části kapitoly.

Nově vstupující podniky a rostoucí malé podniky představují skutečnou či potenciální konkurenci pro velké, na trhu dominantní, společnosti s velkou tržní mocí. V posledních desetiletích roste tržní koncentrace v tom smyslu, že několik velkých podniků má stále větší podíl na trhu (OECD 2018). Přitom velké podniky, banky či nadnárodní korporace jsou díky své politické síle a úspěšnému lobbingu napojené na veřejné rozpočty a vládnoucí politické strany formou podpor, dotací, daňových úlev, státních zakázek a regulatorní legislativy. Nadnárodní korporace díky transferovým cenám a dalším praktikám neodvádí daně v místě, kde vyrábí či poskytují službu. Malé a střední podniky tak prostřednictvím daní fakticky často dotují nejen to mizivé procento vyvolených malých a středních podniků a vládou vybraných kolegů podnikatelů (konkurentů) v rámci takzvané podpory malého a středního podnikání, ale rovněž velké korporace (Zemplerová 2008).

Rozhodování podnikatelů – včetně volebních preferencí – je ovlivněno nejen politikami státu (daňovou, regulační, subvenční atd.), ale také strategiemi velkých korporací, které se snaží omezit konkurenci, využívajíce k tomu např. státní dotace nebo lobbování ve vládních a politických strukturách ve smyslu vytváření překážek pro vstup nových konkurentů na trh. Při zvažování dotační politiky tržním subjektům je dobré mít na paměti, že pokud vstoupí na trh stát se svými dotacemi a subvencemi, nepůsobícími na všechny účastníky soutěže, ale pouze na jednoho či omezený počet, stávají se původní informace a signály poskytované konkurenčním trhem, jejichž správné využití by vedlo k úspěchu, zavádějícími. Ten, kdo kalkuloval správně, prohrává. Ten, kdo dostal dotaci, obvykle vyhrává. S neúspěchem toho, kdo správně kalkuloval, počítal málokdo a zásah státu se v podobě narušení volné soutěže řetězově šíří až do velmi odlehlých oblastí ekonomiky. Trh se tím stává hrou, kde se hraje s vědomím, že kdykoli může přijít nečekaný zásah shora, který přerozdělí karty tržních hráčů. Reakcí hráčů je znechucení hrou, odstoupení od hry, změna hřiště nebo přistoupení na hru na dotace (Zemplerová 2006).

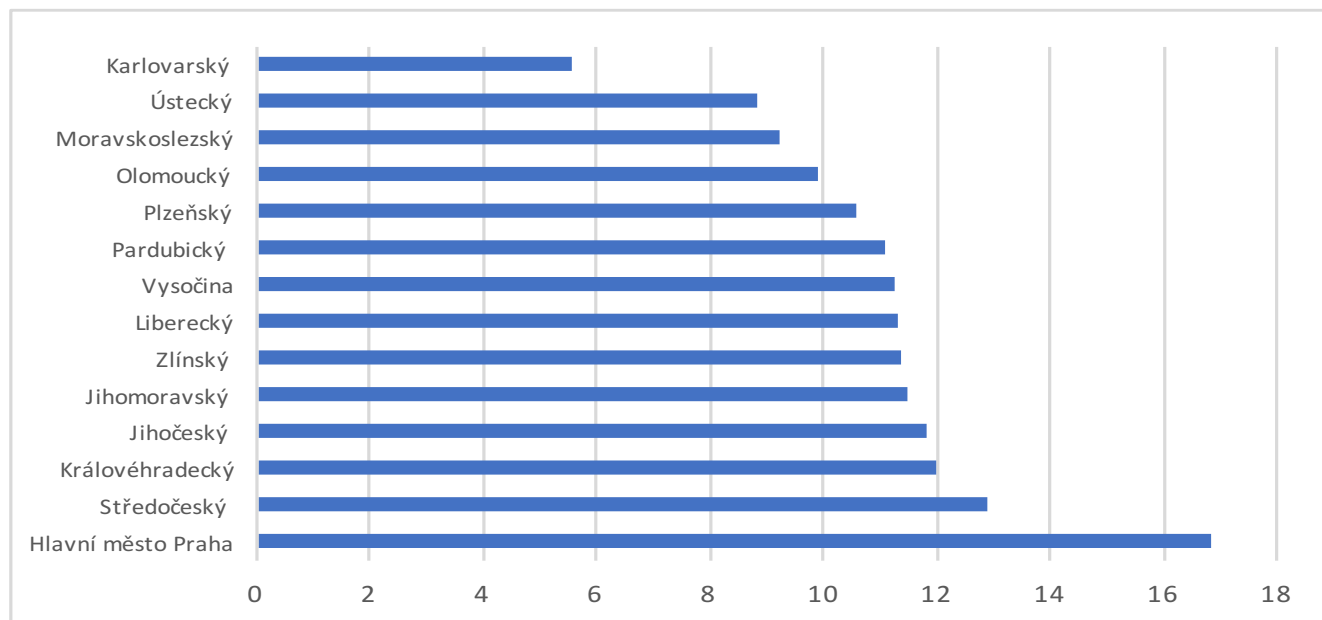
Přes snahy EU o podporu MSP jsou programy často kontraproduktivní. Na jedné straně otvírání trhu může nepříznivě dopadat na některé tradiční podnikatele, příslušníky středostavovské společnosti, na druhé straně otevírá příležitosti pro podnikatele, kteří využívají své znalosti, schopnosti a inovativní přístupy, rozhodovat o vítězích by měl každopádně trh, a ne státní agentury se svými programy a dotacemi.

Volební preference drobných podnikatelů – analýza na úrovni obcí¹²

Kromě svého významu pro ekonomiku státu mají malé podniky důležitou úlohu ze společenského hlediska, tedy ve smyslu pozitivních externalit – silná střední třída s významným podnikatelským jádrem přispívá k dlouhodobé stabilitě politického systému a k zachování či upevňování demokracie. Vychází se přitom nejen z empirického pozorování, ale i z vědeckých prací, které naznačují, že příslušníci středních tříd mají sklon k politickým postojům charakteristickým pro umírněnou pravici a odmítají extrémní politické názory jak z levého, tak z pravého křídla politického spektra (Matějů 1998, Glassmann 1997). Ve stabilních rozvinutých ekonomikách rozhoduje o výsledku voleb právě střední třída, do níž se v těchto zemích počítá velká část populace.

Drobní živnostníci, kteří aktivně provozují svou živnost jako hlavní či vedlejší, tvoří přibližně 12,1 % registrovaných voličů. Krajem s nejvyšší živnostenskou voličskou základnou, která činí 16,84 %, je Praha, následuje Středočeský kraj s 12,88 %. Nejnižší počet živnostníků ve vztahu k počtu registrovaných voličů eviduje Karlovarský (5,56 %), Ústecký (8,82 %) a Moravskoslezský kraj (9,21 %). Blíže viz Graf 2.

Graf 2 Podíl aktivních živnostníků (fyzických osob) v krajích ČR na počtu registrovaných voličů (%)

Zdroj: Vlastní výpočty na základě ČSÚ (2019) a ČSSZ (2019).

¹² Analýza použitá v této části byla realizována ve spolupráci s Mgr. Jiřím Šmídou, Ph.D., a Ing. Alešem Kocourkem, Ph.D., z Technické univerzity v Liberci.

Pro účely další analýzy, jejímž cílem je odhadnout vztahy mezi intenzitou podnikatelské činnosti drobných živnostníků a výsledky parlamentních voleb v obcích a městských částech statutárních měst byly použity dva datové soubory¹³:

– data z daňových přiznání o základech daně z příjmů fyzických osob z podnikání dle §7 zákona č. 586/1992 Sb., o dani z příjmů fyzických osob, za období 2014–2016 v členění za jednotlivé obce a městské části statutárních měst;

– data o registrovaných voličích, platných hlasech, volební účasti a počtu volebních hlasů pro jednotlivé kandidátské strany v parlamentních volbách v r. 2017, a to za jednotlivé obce, města a městské části statutárních měst, a výsledcích voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR konané v říjnu 2017.

Na těchto datech byla na základě korelační analýzy zjištěna pozitivní korelace, tedy významná přímá lineární závislost, kdy s vyššími příjmy z podnikání osob samostatně výdělečně činných se zlepšuje volební výsledek v případě následujících parlamentních stran: Občanská demokratická strana (ODS) (nejsilnější závislost), TOP 09, Česká pirátská strana (ČPS), Starostové a nezávislí (STAN). Z devíti parlamentních stran byla nalezena negativní linerární závislost mezi příjmy z podnikání osob samostatně výdělečných a volebním výsledkem v případě Komunistické strany Čech a Moravy (KSČM), České strany sociálně demokratické (ČSSD), Svobody a přímé demokracie (SPD) a hnutí ANO 2011. Volební výsledek KDU-ČSL nelze považovat za závislý na příjmu z podnikání v obci.

Výsledky korelační analýzy byly dále podpořeny analýzou vývoje volebních charakteristik pro jednotlivé kvartily, kdy zprůměrované základy daní OSVČ pro 6 388 obcí byly sestupně seřazeny a rozděleny do 4 kvartilů tak, že 1. kvartil reprezentuje 25 % voličů, obyvatel obcí a městských částí, s nejvyššími průměrnými příjmy z podnikání osob samostatně výdělečně činných a 4. kvartil 25% voličů, obyvatel obcí, s nejnižšími průměrnými příjmy z podnikání OSVČ. Výstupy analýzy v jednotlivých kvartilech jsou uvedeny v Tabulce 3 a Grafu 3.

Tabulka 3: Volební charakteristiky dle příjmových kvartilů u příjmů z podnikání OSVČ dle obcí / městských částí

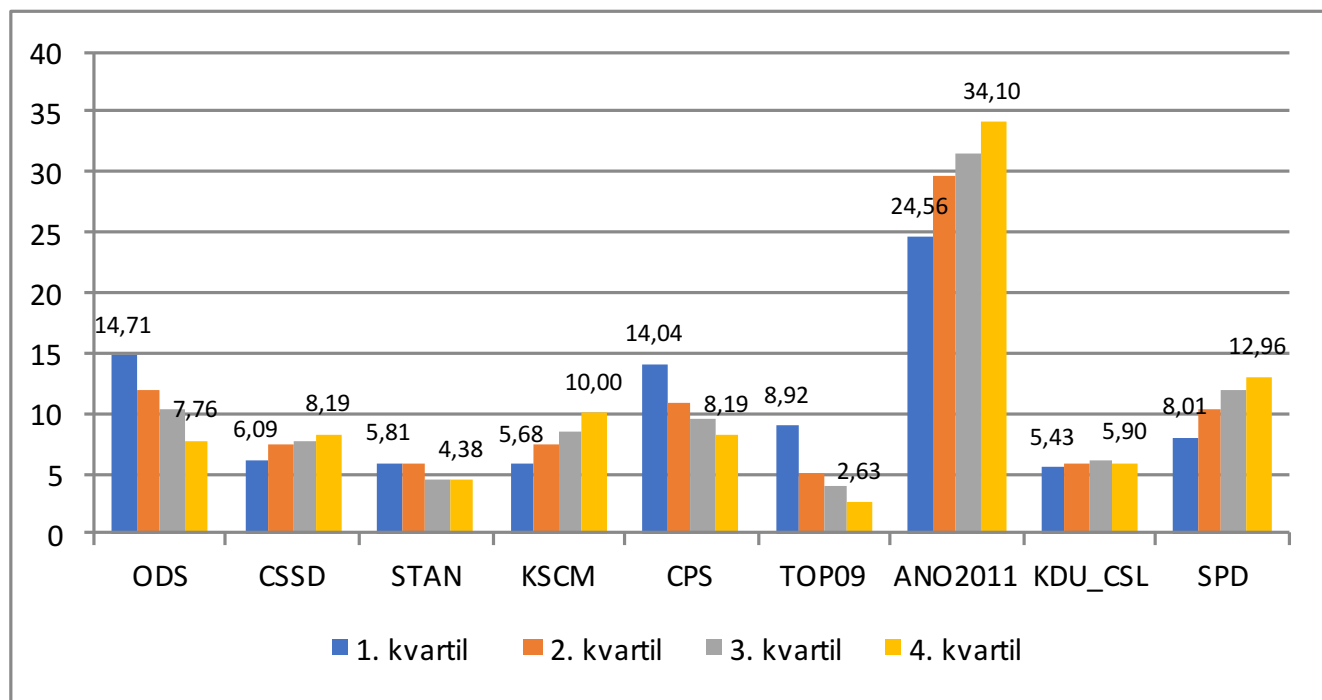
Voliči a volební účast dle příjmových kvartilů (descendentní)	1. kvartil	2. kvartil	3. kvartil	4. kvartil
Podíl voličů dle volebních seznamů (%)	25,00	25,00	25,00	25,00
Volební účast (%)	66,12	61,73	58,13	55,67
Počet platných hlasů celkem	1 382 134	1 290 005	1 214 806	1 163 320
Počet obcí/měst/městských částí v daném kvartilu	1 521	983	1 318	2 573

Zdroj: Vlastní výpočty na základě ČSÚ (2019) a GŘ (2019).

13 Data byla získána v rámci řešení projektu TAČR TL01000303: „Využití big data pro vyhodnocení socio-ekonomické pozice obyvatel v typech území definovaných Strategií regionálního rozvoje 2021+.“

Z Tabulky 3 vyplývá, že volební účast poměrně rychle klesá s poklesem příjmů OSVČ (sociálního statutu obyvatelstva obcí).

Graf 3: Výsledky voleb v % podle příjmových kvartilů OSVČ (základy daně z příjmů fyzických osob dle §7 zákona č. 586/1992 Sb., o dani z příjmů fyzických osob)

Zdroj: Vlastní výpočty na základě ČSÚ (2019) a GŘ (2019).

Podle očekávání analýza příjmů z podnikání v jednotlivých kvartilech rovněž prokázala pozitivní vztah mezi výší příjmů z podnikání OSVČ a volebním výsledkem u Občanské demokratické strany (ODS), TOP 09 a České pirátské strany (ČPS), dále u Starostů a nezávislých (STAN). Naopak negativní korelace mezi výší příjmů z podnikání a volebním výsledkem byla zjištěna u Komunistické strany Čech a Moravy (KSČM), České strany sociálně demokratické (ČSSD), Svobody a přímé demokracie (SPD) a hnutí ANO 2011 – blíže viz Graf 3.

S ohledem na zjištěný prostorový kontext a přímou lineární závislost příjmů z podnikání na volebním výsledku pravicových a středopravicových stran (tj. ODS, TOP 09, ČPS a STAN) byl zpracován mapový výstup, který upozorňuje na předpokládané a neočekávané výsledky u jednotlivých obcí/městských

částí s ohledem na status živnostníků podle jejich příjmů z podnikání. Výchozím předpokladem je, že volební výsledky (tedy obce ČR rozdělené do kvartilů dle součtu volebních výsledků stran ODS, TOP 09, ČPS a STAN) odpovídají příjmovému kvartilu, do kterého je obec zařazena. V praxi to znamená, že obec, kde příjmy z podnikání přepočtené na registrovaného voliče dosahují 25 % nejvyšších hodnot, by se podobně měla umístit i v rámci celkového volebního výsledku pravicových a středopravých stran (tj. součet volebních výsledků ODS, TOP 09, ČPS a STAN). Jinak řečeno, v obci v 1. kvartilu příjmů by měly dosáhnout také 1. kvartilu nejlepších volebních výsledků v součtu stran, které mohou být definovány jako pravicové a středopravé. Dle analýzy taková města, městské části a obce reprezentují 59 % všech voličů (viz rovněž Tabulka 3).

Obce s volebním výsledkem, který není v kontextu příjmů z podnikání pro parlamentní strany, kde výše příjmů z podnikání OSVČ statisticky významně pozitivně koreluje s volebním výsledkem strany, očekávaný, lze stratifikovat dle matice v Tabulce 4. Údaje v těle matice značí podíl všech registrovaných voličů v dané kategorii. Na ose kvadrantu jsou očekávané výsledky, kdy se kvartil volebního výsledku shoduje s příjmovým kvantilem, tuto skupinu tvoří 59 % všech voličů. Pravá horní část matice nad osou značí, že v obci dosáhly pravicové a středopravé strany horšího výsledku, než odpovídá přiřazenému příjmovému kvartilu. Levá dolní část matice naopak zahrnuje obce, kde byl volební výsledek lepší (resp. náleží vyššímu kvartilu než příjmový status obce).

Tabulka 4: Matice výsledků voleb v kontextu příjmů OSVČ dle kvartilů

		Kvartil volební			
		1	2	3	4
Kvartil příjmový	1	17,57 %	4,38 %	2,16 %	0,89 %
	2	6,02 %	12,42 %	5,16 %	1,39 %
	3	0,93 %	5,73 %	12,32 %	6,02 %
	4	0,49 %	2,47 %	5,33 %	16,70 %

Zdroj: Vlastní výpočty na základě ČSÚ (2019) a GŘŘ (2019).

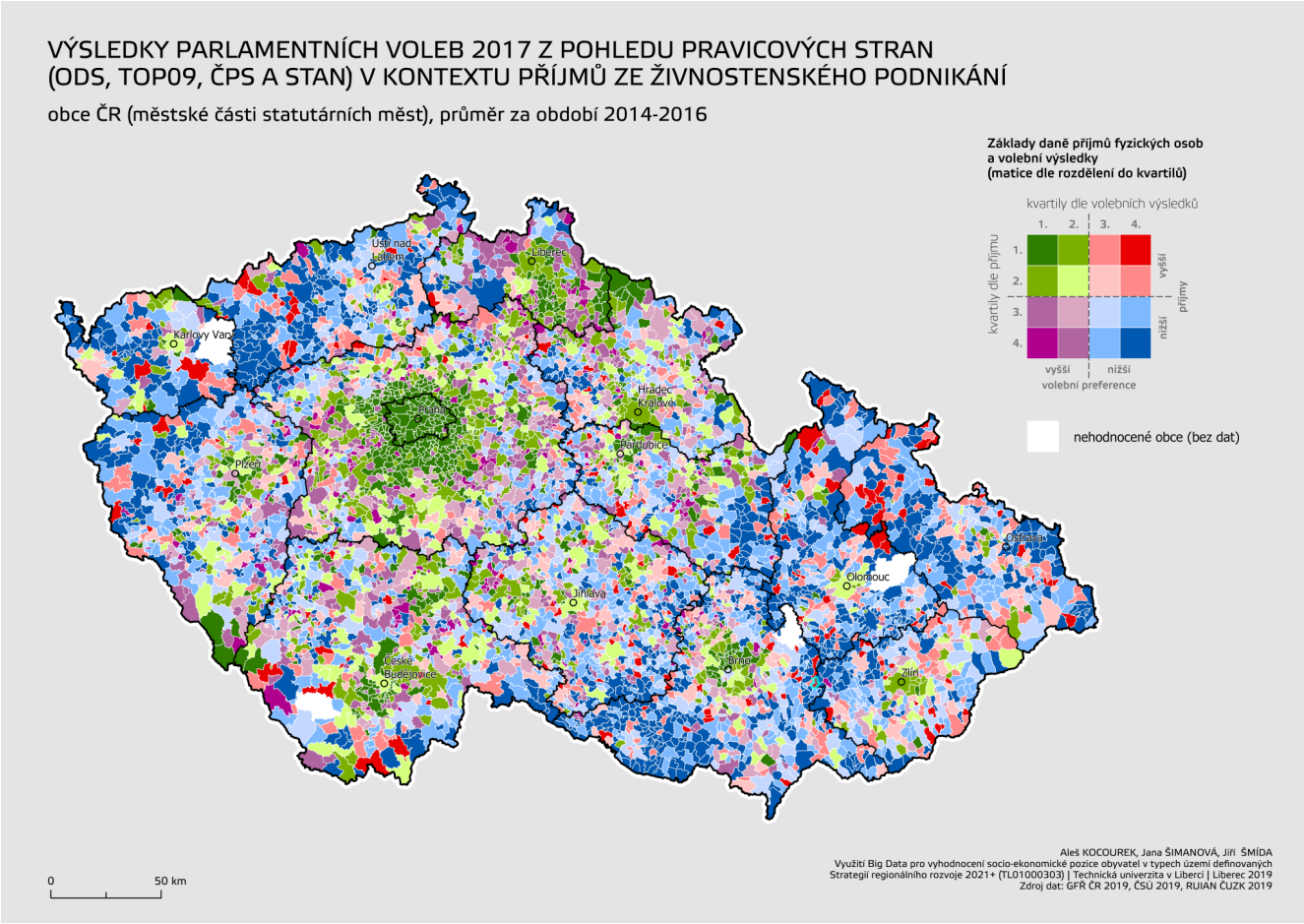
Z kartogramu na Obrázku 1 lze charakterizovat severozápadní část Čech (zastoupenou kraji Karlovarským a Ústeckým, převážnou částí kraje Plzeňského a západní částí kraje Libereckého) a moravskou část ČR jako území potvrzující korelaci nižších příjmů z podnikání a nižších volebních výsledků pravicových a středopravých stran. Střední část ČR, reprezentovaná Prahou a kraji Středočeským, Libereckým, Jihočeským a západní částí Pardubického kraje a Vysočiny, představuje převážně příklady obcí s různou pozitivní mírou korelace mezi vyššími příjmy a vyššími volebními výsledky pravicových a středopravých stran.

Nejzřetelnější shodu příjmové kategorie (1. a 2. kvartil) a kategorie volebních preferencí (1. a 2. kvartil) lze pozorovat ve velkých regionálních centrech, zastoupených Prahou a jejím zázemím, zasahujícím do Středočeského kraje, dále v Liberci a okolí směrem na jih (v souladu s rychlostní silnicí E442), Hradec Králové–Pardubice, Brno, České Budějovice, Plzeň, Zlín, Karlovy Vary a Olomouc. Výrazné shluky obcí v kombinaci vyšších příjmových a vyšších volebních kvartilů jsou patrné na severu Česka v Krkonoších (a směrem k jihu do jejich podhůří) a na jihozápadě na Šumavě. Dále lze rozeznat obce tohoto charakteru v ose Praha–České Budějovice. Krajská města Ostrava a Ústí nad Labem (s jejich okolím) v souladu s očekáváním reprezentují příklady velkých regionálních center s nízkými příjmy (3. a 4. kvartil) a nízkými volebními preferencemi pravicových a středopravých stran (3. a 4. kvartil).

Obce s nižšími příjmy, ale s vyššími volebními preferencemi sledujeme v širším okolí velkých regionálních center, jako je celý Středočeský kraj nebo širší okolí krajského města Liberce směrem na jihovýchod (Turnovsko a Semilsko) i na západ. Opačná kombinace, tedy vyšší příjmy, ale nižší volební výsledky sledovaných stran (celkem 926 obcí ČR), se projevila v obcích rozptýlených po celém území Česka. Nejvýraznější rozdíly v kvartilové klasifikaci obcí (tedy 1. kvartil příjmu a 4. kvartil volebních výsledků) jsme zaznamenali ve 194 obcích, často lokalizovaných v regionech s okrajovým efektem blízkosti krajské či státní hranice (např. Novohradsko, Bruntálsko).

Tento fakt má dopad na míru jistoty interpretace výsledků. Veškeré příjmy i výsledky voleb byly proto vztaženy na nejmenší možné administrativní jednotky, pro které lze získat data. Jimi jsou obce a městské části těch statutárních měst, která se na ně člení. Příjmy z podnikání byly přepočteny podle voličské základny dané územní jednotky. Je pravděpodobné, že například v menších obcích může malý počet podnikatelů dosahovat vysokých příjmů a průměr na jednoho voliče pak zkresluje zařazení takové obce do dané kategorie (kvartilu). Využití výsledků provedené analýzy v praxi by proto bylo třeba v konkrétních případech, které byly označeny jako neočekávaný volební výsledek vzhledem k příjmovému kvartilu, doplnit detailní analýzou celkové socioekonomické situace obyvatel příslušné obce s využitím dalších zdrojů dat a místních šetření.

Obrázek 1

Změny ve struktuře podnikání v kontextu digitalizace a průmyslu 4.0¹⁴

S dnešní – tzv. postindustriální – érou je spjat vznik tzv. nové střední třídy, která je charakteristická snahou zhodnotit na trhu práce lidský kapitál, tj. vysoké vzdělání, specifické znalosti, talent a schopnosti. To je hlavní rozdíl oproti tzv. staré střední třídě, která se snažila zhodnotit vlastní ekonomický kapitál a výrobní prostředky v soukromém vlastnictví. Za dva hlavní ekonomické znaky příslušnosti k nové střední třídě lze považovat ekonomický status „podnikatel“, případně „samostatně výdělečně činný“, a vyšší vzdělání, minimálně středoškolské s maturitou, zpravidla však bakalářské či vyšší stupeň vysokoškolského vzdělání, zhodnocované v povolání, kde dominuje odborná či tvůrčí činnost. Navzdory vzestupu nové střední třídy v Česku dominuje stará střední třída, mnohdy vykonávající činnosti, které jsou velmi ohroženy probíhající digitalizací a dalšími projevy probíhajících technologických změn, což povede k výrazné polarizaci trhu práce a také vyšší mzdové diferenciaci. Proto je nutné tuto situaci sledovat a reagovat adekvátními opatřeními.

Změny na trhu práce probíhají od doby masivního nástupu počítačů, někteří autoři tento fenomén nazývají přímo „počítačovou revolucí“ (Frey a Osborne 2013: 12). Ta vede k tomu, že trh práce se začíná silně polarizovat. Na jedné straně roste zaměstnanost u málo kvalifikovaných, nízkopříjmových profesí, na druhé straně u vysoce kvalifikovaných, vysokopříjmových profesí, klesá však zaměstnanost v oblasti střední třídy, kde řada profesí je rutinních, a tedy nejvíce náchylných k nahrazování počítači. Lze konstatovat, že nejvíce ohroženými profesemi jsou ty, jež se skládají z opakujících se, dobře popsatečných činností. Týká se to rutinních úřednických činností či činností popsaných jasnými pravidly, jako je např. účetnictví, statistické zpracování číselných údajů, administrativní práce, práce řidičů osobních automobilů, činností v oblasti nemovitostí, veřejné správy a obrany. Vyznačují se opakováním a nízkou kreativitou. Naopak profese vyžadující řešení nových situací a kreativní přístup jsou digitalizací ohroženy nejméně. K nízko ohroženým profesím patří také ty, kde je potřeba specificky lidského přístupu, např. lékaři, zdravotní sestry, řídicí pracovníci v maloobchodě a velkoobchodě, lidé pracující v sociálních službách, kultuře, v oblasti ochrany životního prostředí (Mařík a kol. 2016: 141–146). S postupující digitalizací bude růst na trhu práce zájem o tvůrce všech systémů, aby byli schopni zajistit spotřebitelům uživatelské pohodlí, intuitivnost ovládání a bezpečnost dat. Rozšíří se tzv. after sale podpora, tj. technicko-poradenské služby, atd. Co se dá očekávat na trhu práce v blízké budoucnosti:

14 „Průmysl 4.0“ je výraz označující iniciativu manažerů velkých evropských (zejm. německých a francouzských), amerických, japonských a čínských firem, ale i vládních činitelů, která má ve společnosti zvýšit poptávku po nových, moderních spotřebních a průmyslových technologiích a urychlit tak vývoj robotizace a moderních, plně automatických řídicích systémů, co nejvíce nezávislých na lidské obsluze. Dle oficiálních vyjádření se jedná o tzv. 4. průmyslovou revoluci, která již započala a která má zahrnovat kompletní digitalizaci, robotizaci a automatizaci většiny současných lidských činností pro zajištění větší rychlosti a efektivity výroby přesnějších, osobitějších, spolehlivějších a levnějších produktů a také pro efektivnější využití materiálů a ekologičtější průmysl.

Odstranění rutinní a fyzicky náročné práce – Nové technologie přinesou odstranění fyzicky těžké a mnohdy životu nebezpečné práce, jejíž dlouhodobý výkon ohrožuje zdraví a způsobuje nemoci z povolání.

Sebezaměstnávání – V blízké budoucnosti stále častější forma pracovního uplatnění, která by měla vést k vyšší dynamice pracovního vztahu. Přinese to zcela nový rytmus práce, člověk může pracovat i pro více zaměstnavatelů najednou. Častější budou i zkrácené nebo částečné úvazky.

Práce odkudkoliv – Nebude klíčové, zdali je zaměstnanec přítomen přímo na pracovišti zaměstnavatele, pracuje doma, nebo kdekoli v cizině. Otevrou se tak příležitosti pro pracovní uplatnění lidí, kteří by jinak měli problémy s dojížděkou do zaměstnání, ať už z důvodu zdravotního postižení, z důvodu bydlení v odlehlých lokalitách, či důvodu péče o rodinné příslušníky.

Decentralizace – Zaměstnanci budou pracovat v rámci plošší organizační struktury, kde vedení a rozhodování není drženo v rukou centrály. To přinese více příležitostí pro profesní rozvoj a prostor pro inovativní myšlení. Toto konvenuje zejména s postojem mladé generace, které je toto pojetí práce blízké, starší pracovníci však větší tlak na zvýšení flexibility mohou vnímat jako rostoucí psychickou zátěž.

Práce v projektových týmech – Lidé budou pracovat v dočasných týmech, vytvořených za účelem vyřešení problému či dosažení určitého cíle. Spolupracovat spolu budou lidé nejen v rámci jedné firmy, ale různých firem, mnohdy i ze zahraničí. Vazby mezi spolupracovníky budou vzhledem k mezinárodnímu charakteru týmů povětšinou virtuální. Velmi důležitou složkou kvalifikace se stane schopnost překonávat jazykové a kulturní bariéry.

V otázce počtu zaniklých a nově vytvořených pracovních míst se autoři neshodnou. Zatímco některé zdroje tvrdí, že digitalizace a průmysl 4.0 vytvoří více pracovních míst, než kolik jich zanikne, jiné došly k závěru, že v ohrožení je až 47 % pracovních míst. Toto číslo konkrétně vyplývá ze studie Frey a Osborne (2013), kteří přišli s novou metodologií, sloužící k odhadu pravděpodobnosti komputelizace profesí ve smyslu automatizace povolání pomocí počítače. Nevýhodou této i dalších podobných studií založených na profesích (occupation-based approach) je však to, že předpokládají, že určitá profese zanikne nebo nezanikne jako celek. Nezkoumají automatizovatelnost jednotlivých pracovních úkolů. Tento přístup proto může vést k nadhodnocení automatizace profesí, neboť i profese označené jako vysoce ohrožené často stále obsahují značný podíl úkolů, které jsou automatizovatelné jen stěží, a potřeba lidské práce zůstane zachována. Určitou reakcí na tuto studii je studie německých ekonomů Melanie Arntz, Terryho Gregora a Ulricha Zierahna (2016) o dopadech automatizace a robotiky na trh

práce. Autoři v ní nepracují s profesemi, ale s jednotlivými pracovními úkoly (task-based approach) a docházejí k závěru, že automatizací jsou ohroženy více právě pracovní úkoly než pracovní místa. Studie, zpracovaná Úřadem vlády ČR (OSTEU 2015), vyznívá pro českou ekonomiku poměrně nepříznivě právě proto, že vycházela z metodologie zkoumající dopad na pracovní místa jako celek (poměr ohrožených a nově vzniklých pracovních míst 5 : 2). Příznivěji naopak vyznívá studie OECD (Employment Outlook 2016), která pro ČR odhaduje, že automatizací bude v průběhu následujících 20 let silně ohroženo 10 % pracovních míst a u 35 % pracovních míst dojde k podstatným změnám ve vykonávaných činnostech. Pokud se tento odhad vztáhne k počtu zaměstnaných, bude vysoce ohroženo cca 408 tisíc pracovních míst a u 1,4 milionu pracovních míst dojde k podstatným změnám. Je třeba také vzít do úvahy, že nelze ignorovat řadu překážek bránících šíření a aplikaci technologií, např. nedostatek investic, nedostatek kapitálu, investiční trendy v oblasti výzkumu a vývoje, vládní nařízení, nedostatek dovedností či sociální odpor, tudíž dopady na trh práce budou v nejbližších letech v realitě spíše menší.

Většina zdrojů se též shoduje na faktu, že v souvislosti s digitalizací a průmyslem 4.0 dojde nejen k výrazné polarizaci trhu práce, ale také k vyšší mzdové diferenciaci. Výsledkem bude další oslabení střední třídy. Tato tendence může být posilována i přechodem středně kvalifikované pracovní síly z průmyslových odvětví do stejně kvalifikovaných pracovních pozic vytvořených v sektoru služeb, které jsou však spojeny s obvykle nižším mzdovým ohodnocením. Prakticky tak posílí krajní extrémy trhu práce – nízkopříjmové profese s velmi nízkou kvalifikací na různé pomocné práce a na druhé straně vysokopříjmové, vysoce kvalifikované, kreativní profese, kde budou příjmy pracovníků i nadále významně růst. V součtu těchto změn je možné, že celkový mzdový objem prostředků v ekonomice poklesne. Dnešní skupina nízkopříjmových pracovníků bude nucena hledat práci v ještě nižších pracích nebo bude úplně vytlačena z trhu práce. U vysokopříjmových skupin bude naopak významně mzda růst v důsledku převisu poptávky po těchto pracovnících nad nabídkou (Mařík a kol. 2016).

Je zřejmé, že lidé se musí připravit na nové role ve svých pracovních životech. Masová kustomizace a vysoká autonomie výrobních, logistických, prodejních i poprodejních procesů budou člověka vytlačovat z přímé účasti na výrobním procesu. Z přímé účasti na výrobním procesu se role člověka změní na roli dohlázele (Mařík a kol. 2016). Nejde jen o nahrazování lidí stroji, i když v konečném důsledku k tomu do určité míry dojde. Je nutné v nových podmínkách, které využití vědecko-technického pokroku nabízí, najít nové uplatnění pro velkou část pracovní síly, která v současnosti tvoří největší část, jádro střední třídy. Měla by být proto nastavena vhodná podpora pro již výše zmiňované sebezaměstnávání, ke kterému bude docházet ve stále širší škále činností a profesí, víc než je tomu nyní. Velký prostor bude pro kreativní a dynamické jedince v menších spolupracujících jednotkách, tj. v malých a středních firmách propojených ve spolupracujících sítích a podobně.

Závěr

Podnikání je klíčem k ekonomickému růstu, politické stabilitě a prosperitě společnosti. Každá vláda a strana by proto podnikání měla podporovat a snažit se odstraňovat bariéry pro podnikatelskou činnost. Růst sektoru MSP vyžaduje splnění určitých předpokladů: volnou tvorbu cen, volný přístup ke zboží a službám, k prostoru pro podnikání, existenci základních služeb pro firmy jako účetní a právníky, případně kvalifikované a kompetentní poradenství pro malé firmy, dobrou infrastrukturu včetně fungujících telekomunikací, informačních kanálů, fungujících soudů a bankovního systému. Mezi ekonomické bariéry patří daňová zátěž, možnosti reinvestování zisku, dostupnost úvěru a kvalifikovaných pracovních sil. Daně, které musí podnikatel zaplatit, ovlivňují jak bezprostřední, krátkodobou motivaci k podnikání, jelikož snižují zisk, tak dlouhodobé možnosti financování růstu prostřednictvím reinvestování výnosů.

I přes jistou účinnost fiskálních a finančních nástrojů na podporu podniků nelze zcela jasně prokázat, zda diskriminace plynoucí ze zvýhodňování určitých segmentů ekonomiky nepřináší více škody (na ztracených příležitostech, nutném přerozdělení prostředků apod.), než je případný užitek z podpůrných nástrojů vůči zvýhodňovaným segmentům ekonomiky. Pro rozhodování každého investora, ať malého, či velkého, zahraničního, nebo domácího, je však naprosto zásadní makroekonomická stabilita. Malé a slabé podniky trpí výkyvy v ekonomice a inflací více než silné velké podniky. Dopad krize na MSP je vždy významnější než v případě velkých monopolních či oligopolních korporací. Stabilní prostředí a nepodporování velkých je dostatečnou motivací pro uplatnění podnikatelů (Zemplinerová 2000).

Vzhledem k tomu, že lze v důsledku technologického vývoje očekávat růst samozaměstnávání ve stále širší škále činností a profesí, je užitečné uvažovat, jak nastavit vhodnou podporu pro tento trend, respektive jak odstranit překážky, které mohou tomuto vývoji bránit. Velký prostor bude pro kreativní a dynamické jedince v menších spolupracujících jednotkách, tj. v malých a středních firmách propojených ve spolupracujících sítích. Vzdělávací soustava by měla být připravena podpořit kreativitu a podnikatelského ducha jedinců. Zvýšit úroveň školství, schopnosti kritického uvažování, nové technologie využívá jen část podnikatelů, střední odborné školství, malí živnostníci a řemeslníci digitální nástroje nepoužívají (Asociace malých a středních podniků a živnostníků ČR 2019). Tato podpora měla být nejen na úrovni jednotného evropského trhu, národního trhu, ale také na úrovni samosprávných celků – obcí. Tak jako splnil svoji nezastupitelnou roli podnikatelský sektor malých a středních podniků v transformaci centrálně plánované ekonomiky v ekonomiku tržní, tak může plnit tuto roli též v období nástupu a průběhu digitalizace a průmyslu 4.0. Malé a střední podniky jsou pokládány za hlavní sílu restrukturalizace, jelikož jsou schopné rychle reagovat na změny vnitřních a vnějších ekonomických podmínek. Podnikání ve své nové formě si zachová značný podíl na zaměstnanosti, výrobě, daních, nabídce spotřebního zboží, a především na inovacích či zavádění nových technologií.

U nás však nové technologie však dosud využívá jen část podnikatelů, jen část měla u nás možnost dosáhnout adekvátního vzdělání. Role státu v ekonomice (měřeno daňovou kvótou, podílem na HNP

apod.) neustále roste a tím rostou požadavky na příjmovou stranu veřejných rozpočtů a tlak na zvyšování daní. Důležitým požadavkem je tudíž zmenšit úlohu státu v ekonomice, a to i v krátkém časovém horizontu, na úkor ostatních segmentů střední třídy, především byrokracie (reforma). Zároveň snížit byrokratické postupy a legislativu v nově a kvalitněji tvořené legislativě (stejně jako prověřováním a hodnocením stávajících zákonů), která by byla vlídnější k MSP (MPO 2017)

Při zvažování vhodné politiky vůči drobným podnikatelům je třeba rozlišovat mezi typy podnikatelské činnosti. Je velký rozdíl mezi tradičními podnikatelskými činnostmi s lokálními trhy a rychle rostoucími tzv. znalostními podnikatelskými subjekty, které expandují na zahraniční trhy. Posledně jmenované firmy jsou nejrychleji rostoucí oblastí vyspělých ekonomik, jsou významné co do tvorby přidané hodnoty, pracovních míst a růstu produktivity. Růst je spojen s poptávkou po speciální znalosti, s outsourcingem a internacionalizací služeb. Uznání tohoto segmentu je klíčové pro formování politik.

Střední třída a proměny volebního chování¹⁵

Jakub Charvát a Pavel Maškarinec

Úvod

Už z podstaty svého fungování jsou moderní demokracie nemyslitelné bez přítomnosti politických stran. Politické strany totiž představují jednoho z nejvýznamnějších aktérů politické reprezentace v moderních zastupitelských demokraciích. Řada autorů se navíc shoduje, že bez porozumění politickému stranictví není možné pochopit současnou politiku, přičemž kvalita demokracie je v mnoha ohledech závislá právě na vlastnostech politického stranictví. Systémy politických stran ovšem nejsou, a ze své podstaty ani nemohou být, institucemi statickými. Ve skutečnosti jsou ve stavu konstantní proměnlivosti (Norris a Evans 1999: xvi), a proto se neustále v různé míře a různými směry proměňují. V posledních letech přitom prochází politické stranictví jako takové významnou kvalitativní transformací (Krouwel 2012), přičemž nejpozději od přelomu let 2009 a 2010 lze i v českém stranickém systému sledovat pozměněnou dynamiku jeho vývoje (více Charvát a Just 2015).

Jako důležité se proto jeví zaměřit pozornost na analýzu transformace volebního chování českých voličů (ve smyslu diskontinuity) v posledním desetiletí. S ohledem na ústřední téma této publikace se předkládaná kapitola přednostně zaměřuje na volební chování střední třídy a jejích jednotlivých segmentů. Jsou to totiž právě členové střední třídy, kdo patří k politicky nejaktivnějším občanům, včetně účasti u (všech typů) voleb, a kdo tedy nejvýrazněji ovlivňuje podobu volebních výsledků, včetně určení toho, kdo bude jejich vítězem a kdo odejde jako poražený (srov. Linek a Lyons 2007; Vlachová a Řeháková 2007). Po stručném uvedení transformace českého politického stranictví po roce 2010 následují představení volebního chování střední třídy a jeho proměn s tím souvisejících a analýza mobilizace ekonomických, etnických a politických křivd jako významného faktoru, který přispěl k nástupu nových politických stran v české politice.

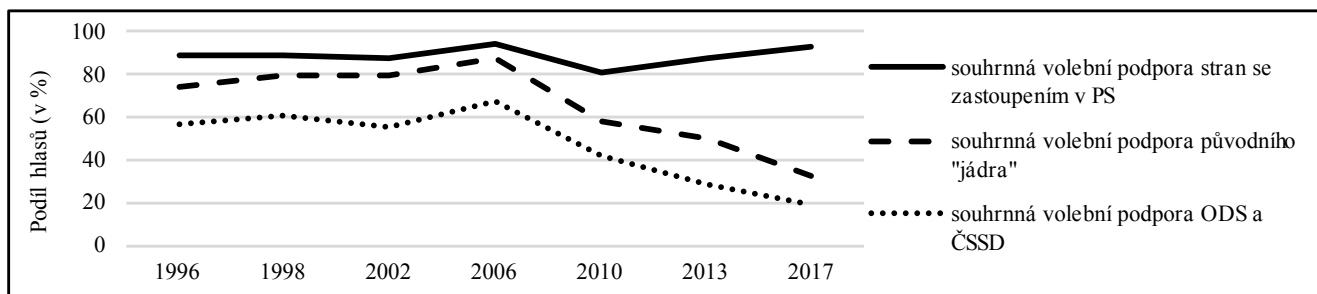
Proměny českého politického stranictví od roku 2010

Jestliže v prvním desetiletí 21. století byl český stranický systém označován řadou domácích i zahraničních odborníků jako víceméně strukturovaný, usazený, poměrně stabilní a s nízkou mírou volební volatility, a ve svém důsledku tedy jako jeden z nejstabilnějších v prostoru postkomunistické Evropy, sněmovní volby konané v letech 2010 a 2013 a následný politický vývoj naznačily, že se jednalo „pouze“ o stabilitu křehkou (Deegan-Krause a Haughton 2010) a dočasnou (Linek a Lyons 2013). Ve sněmovních volbách 2010 se totiž česká stranická politika přinejmenším otřásla v základech, někteří autoři dokonce hovoří o volebním či politickém zemětřesení (Haughton, Novotná a Deegan-Krause 2011; Hanley 2012; Haughton a Deegan-Krause 2015; Klíma 2015).

15 Tato studie byla podpořena Interní grantovou agenturou Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, grant č. UJEP-IGA-TC-2019-63-03-2, Euroskepticismus a populismus ve volbách do Evropského parlamentu v roce 2019.

Před rokem 2010 se český stranický systém jevil jako strukturovaný a do značné míry stabilizovaný, přinejmenším ve smyslu kontinuity a stability hlavních politických stran a jejich identit, a s vysokou mírou nacionalizace jejich volební podpory (Stauber 2017). „Jádro“ stranického systému přitom tehdy tvořily Občanská demokratická strana (ODS), Česká strana sociálně demokratická (ČSSD), Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová (KDU-ČSL) a Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM). Na pozadí tohoto stavu se sice objevovaly i určité prvky nestability, zejména se jednalo o nestabilitu v prostoru tzv. liberálního středu, kde se vystřídalo několik menších stran (Občanská demokratická aliance, Unie svobody, Unie svobody – Demokratická unie, Strana zelených, od roku 2010 se zde etablovala TOP 09), nicméně ideologická příbuznost jejich programů a podobnost voličských základů ve svém důsledku rovněž představovaly prvek stability (Haughton, Novotná, Deegan-Krause 2011). Počínaje sněmovními volbami 2010 nicméně začaly zavedené strany ztrácet své dřívější voliče (viz Graf 1).

Graf 1: Souhrnná volební podpora zavedených stran ve sněmovních volbách od roku 1996

Zdroj dat: volby.cz.

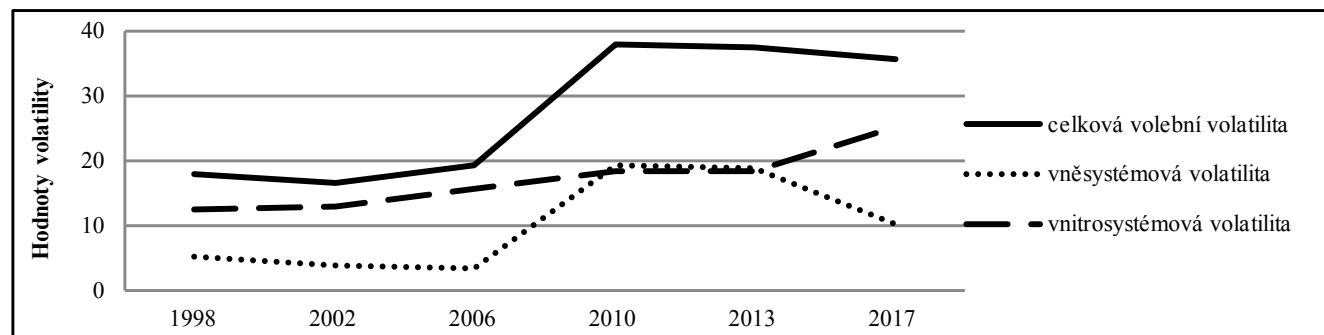
Jestliže někteří autoři hovoří v souvislosti s výsledky sněmovních voleb 2010 o volebním (politickém) zemětřesení, lze za jakýsi seismograf případné volební změny považovat koncept volební volatility, tedy přístup, který se ve volební analýze využívá pro analýzu agregované míry stability stranického systému (ve smyslu stability volební podpory kandidujících stran). Celková volební volatility se skládá ze dvou komponent: vnitrosystémové volatility, jež se užívá pro měření přesunů volební podpory mezi pokračujícími politickými stranami, a vněsystémové volatility, která zachycuje přesuny podpory v důsledku vstupu nových stran do volební arény, a naopak odchodu některých stran původních (více Powell a Tucker 2014; Mainwaring, Gervasoni a España-Najera 2017; z českých autorů např. Charvát a Just 2016: 20–31).

Výskyt (přiměřené úrovně) vnitrosystémové volatility lze považovat za zdravou součást demokratických systémů; přesuny volební podpory mezi zavedenými stranami jsou nezbytným předpokladem vládní

alternace. Nárůst hodnot vnitrosystémové volatility tak odráží přechodné přesuny hlasů v rámci existujícího stranického systému, aniž by ovšem nutně předznamenával jeho transformaci. Vyšší míra vněsystémové volatility je naopak spojena s nestabilitou, protože odráží nespokojenost voličů se složením a fungováním původního stranického systému a současně jejich rozhodnutí přesunout svou podporu k nově kandidujícím subjektům. Vstup nového aktéra do systému, případně ještě umocněný odchodem některé ze zavedených stran, pak nutně proměňuje dosavadní interakce mezi politickými aktéry a narušuje dosavadní rovnováhu.

Před rokem 2010 nedocházelo k výrazným výkyvům hodnot volební volatility v Česku. Celková volatility byla způsobena především „přelétavostí“ voličů mezi zavedenými stranami (vnitrosystémová volatility), která sice od roku 1998 setrvale narůstala, ovšem nijak razantně. Naopak vliv nových stran byl na celkovou volatility spíše malý. V tomto smyslu lze o českém stranickém systému před rokem 2010 hovořit jako o víceméně stabilním, zejména ve smyslu organizační stability, volební podpory jednotlivých stran a vzorců volebního chování. Zlom ve sledovaných trendech nicméně nastal v souvislosti s volbami 2010. Ačkoli v roce 2010 dále narostla vnitrosystémová volatility, ze systémového hlediska se jako mnohem zásadnější jeví především rapidní nárůst volatility vněsystémové, která se zvýšila více než pětinašobně ve srovnání s volbami 2002 a 2006, a překonala tak hodnoty volatility vnitrosystémové.

Graf 2: Volební volatility ve sněmovních volbách od roku 1998

Zdroj dat: volby.cz.

Nově se tedy začali bývalí voliči zavedených stran poohlížet po nových alternativách mimo původní „jádro“ – objevují se nové politické strany a hnutí, které debutovaly v parlamentních volbách v roce 2010 (TOP 09, Věci veřejné) a 2013 (ANO 2011, Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury).¹⁶ V důsledku tohoto vývoje rovněž narostla celková volatility na zhruba dvojnásobek oproti stavu z let 1998 až 2006. Určité „uklidnění“ je možné zaznamenat teprve v souvislosti s nedávnými sněmovními volbami 2017,

¹⁶ V roce 2015 poslanci Úsvitu Tomio Okamura a Radim Fiala založili politické hnutí Svoboda a přímá demokracie.

kdy sice došlo k poklesu vněsystémové volatility, jakkoli její hodnoty jsou nadále spíše vyšší, ovšem při současném výrazném nárůstu volatility vnitrosystémové, jež dosahuje nezvykle vysokých hodnot. Voličská podpora se tak nadále přeskupuje, i když výrazněji již v rámci jakéhosi zavedeného souboru politických stran (viz Graf 2).

Střední třída a její volební chování

V novodobé české historii hrály třídní zájmy tradičně významnou roli ve volebním chování, a to jak ve vztahu k volební účasti, tak ve vztahu k volební podpoře. Zjednodušeně řečeno, až do roku 2010 bylo možné sledovat tendence k tomu, že s rostoucí vzdělaností a pracovní odborností narůstala volební účast a volební podpora pravicových stran, kdy tehdejší hlavní pravicovou stranu ODS volila nejčastěji vyšší střední třída. Naproti tomu v případě občanů s nižší úrovní vzdělání a nižší odbornou kvalifikací bylo možné pozorovat jak obecně nižší zájem o politické dění jako takové, tak i nižší účast u voleb, a pokud se již voleb zúčastnili, v mnohem vyšší míře podporovali levicové politické strany (Vlachová a Řeháková 2007; Vlachová 2009; Linek a Lyons 2013). Ještě ve sněmovních volbách 2010 přitom byly střední třída i český elektorát obecně poměrně jasně rozděleny podél socioekonomické osy do dvou základních politických táborů, na voliče levice a voliče pravice.

Jednou z příčin transformace českého politického stranictví v důsledku rostoucí volební volatility od roku 2010 (viz výše) přitom byly přesuny voličů v rámci střední třídy. V první fázi kolem sněmovních voleb 2013 se nespokojenost s politickými elitami projevila u části voličů pravicových stran, kteří se přesunuli od ODS a částečně i od TOP 09 k ANO 2011 (Gregor 2014). Ve sněmovních volbách 2017 je pak následovali voliči levice, kteří rovněž našli východisko v přesunu podpory k téže politické straně. Schopnost ANO 2011 oslovit voliče jak napravo, tak nalevo od politického středu potvrzují i výsledky průzkumu *Studie postojů střední třídy k EU a její vliv na evropskou problematiku* (TOPAZ, WMCES a KAS 2019), jejíž design a hlavní zjištění blíže představil úvod této publikace. V rámci postojové segmentace byla střední třída rozdělena do šesti základních segmentů (*Politicky pasivní, Zkoušení pracující, Stárnoucí autoritáři, Obránci, Nevyhranění a Mladí liberálové*), které se lišily jak svými politickými postoji, volební aktivitou a ekonomickou situací, tak věkem a vzděláním. Pouze v jediném z těchto segmentů, mezi *Mladými liberály*, nepatřilo ANO 2011 mezi strany s nejsilnější volební podporou. Mezi *Mladými liberály* se nejvyšší volební podpoře těšili Piráti, které následovaly ODS, TOP 09 a STAN. Právě obě menší středopravé strany STAN a TOP 09 čerpaly svou nejsilnější podporu v tomto segmentu, na rozdíl od pravicové ODS a třetí menší středopravé strany KDU-ČSL, jejichž nejsilnější podpora šla od *Nevyhraněných*. U ostatních segmentů patřilo ANO 2011 mezi nejvíce preferované strany s podporou více než čtvrtiny voličů z každého segmentu, ovšem mezi *Starými autoritáři* se ANO 2011 dokonce těšilo podpoře 41 % z těch, kteří deklarovali ochotu jít k volbám. Pouze v segmentu *Obránců* bylo ANO 2011 s podporou zhruba pětiny voličů z tohoto segmentu přeskočeno SPD s podporou 24 % z těch, kteří chtěli jít k volbám. Převédeme-li pak výsledky analýzy podle sociálně

třídní struktury (viz úvod publikace), zjišťujeme, že ANO 2011 má největší podporu hned u šesti ze sedmi tříd (tzn. u *Bohatých profesionálů*, *Tradiční střední třídy*, *Kvalifikovaných pracovníků*, *Městské chudiny*, *Pracující třídy* a *Nižší třídy*). Pouze *Mladá digitální elita* preferuje Piráty před ANO 2011, její podíl je ale v Česku poměrně malý, když tvoří zhruba 5 % populace. Středopravé proevropské strany (KDU-ČSL, STAN a TOP 09) měly nejsilnější podporu u *Bohatých profesionálů* a *Tradiční střední třídy*, podobně jako euroskeptická ODS, která ale v obou segmentech dokázala najít širší podporu než tři uvedené menší strany.

Mobilizace křivd jako faktor úspěchu nových politických stran

Takto zásadní proměny voličského chování, které vyústily ve výraznou transformaci českého stranického systému, většinou nevznikají bez nějaké vnější příčiny, ale často v návaznosti na zásadnější společenské změny, které vyvolávají u voličů pocity nespokojenosti či křivdy (srov. Ivarsflaten 2008). Existující literatura věnující se problematice mobilizace křivd, tzv. teorie křivd (grievance theory), rozlišuje tři samostatné modely, které politické strany užívají při snaze mobilizovat elektorát: (1) křivdy jako důsledek ekonomických změn; (2) křivdy způsobené nárůstem imigrace (a etnické křivdy); (3) křivdy vyplývající z politického elitismu a korupce (viz Snow 2004; Ivarsflaten 2008; Crossley 2012; Kriesi 2012; Beissinger a Sasse 2014; Maškarinec a Bláha 2014). Platí přitom, že jakékoli příkoří či nespravedlnost se v očích voličů stávají křivdou teprve v okamžiku, kdy je takto voliči začnou vnímat, samotné ekonomické nebo statistické ukazatele k identifikaci křivdy nestačí.

Co se modelu křivd, které mají přímou souvislost s ekonomickými změnami (což je asi nejčastěji užívaný model křivd), týká, významným spouštěčem veřejného rozhořčení a voličské (ale i ryze protestní) mobilizace jsou často úsporná opatření a reformní snahy vládnoucího kabinetu. Nejdůležitější podnět pro mobilizaci ekonomické křivdy přitom představuje (rostoucí) nezaměstnanost, respektive kroky vlády, které vedou k jejímu vzestupu a takto jsou ze strany voličů chápány (Kriesi 2012).

V českém prostředí ekonomické křivdy úzce souvisí s procesem přechodu od centrálně řízené ekonomiky k volnému trhu a privatizací na počátku devadesátých let 20. století. Výsledkem těchto procesů byl mimo jiné vznik nové struktury společnosti, nárůst sociálních nerovností a rozdělení společnosti na tzv. vítěze, kteří na transformaci získali, a ostatní, tzv. poražené (Hloušek a Kopeček 2008). Jak dokládají data z výběrových šetření, lze identifikovat jednoznačně negativní trend v hodnocení ekonomické situace občanů, který započal přibližně v roce 2009. Nejhuře přitom byla ekonomická situace země hodnocena v letech 2010 a 2013, kdy bylo hodnocení ekonomické situace výrazně negativnější ve srovnání s volbami 2006, ale i 2002. Analogicky byl občanů negativně hodnocen očekávaný vývoj ekonomické situace i materiálních životních podmínek domácností, nicméně přibližně od konce roku 2015 dochází k jistému obratu k pozitivnějšímu hodnocení a před sněmovními volbami 2017 se většina občanů (51,9 %) klonila k názoru, že životní úroveň jejich domácnosti je dobrá, což je nárůst přibližně o deset procentních bodů oproti situaci před volbami 2013 (CVVM 2014, 2017).

Další z modelů mobilizace křivd souvisí s problematikou imigrace. Doba vzestupu nových (zejména krajně pravicových populistických) politických stran se v západní Evropě svým načasováním střetla s dobou, kdy docházelo k výrazné imigraci, respektive jejímu výraznému vzestupu. Ve většině západních zemí se navíc mnohdy nedařilo imigranty zaměstnávat a míra nezaměstnanosti mezi nimi tak byla daleko vyšší než u zbytku populace. To vedlo ke vzniku antagonismů mezi imigranty a původními obyvateli, které byly dále umocněny kulturními konflikty a neochotou „starousedlíků“ nově příchozí minoritu akceptovat (Ivarsflaten 2008).

Aplikace tohoto modelu mobilizace křivd je ovšem v českém prostředí problematická. Otázka imigrace zde byla tématem spíše marginálním (s ohledem na pouze omezený počet cizinců v Česku oproti západní Evropě),¹⁷ jehož se dlouho většina etablovaných stran nepokusila výrazněji využít ve volebních kampaních. Výrazněji je mobilizace tohoto tématu spojena až s aktivitami Úsvitu přímé demokracie Tomia Okamury (dále jen Úsvit); téma imigrace bylo jedním z jeho hlavních témat v evropských volbách 2014, včetně přebírání motivů z kampaní západoevropských populistických krajně pravicových stran (Hynčica, Maškarinec a Novotný 2016: 62–64), a následně se sněmovními volbami 2017 (Krčál a Naxera 2018). Jakkoli byl počet imigrantů na českém území v porovnání s ostatními zeměmi marginální, celá situace napomohla právě stranám, které kladly důraz na národnostní otázku.

Problém využití modelu mobilizace tématu imigrace je tak spojen se spíše menším počtem cizinců v Česku, na čemž nic nezměnila ani nedávná migrační krize. V podmínkách české společnosti tak sice můžeme aplikovat původní model mobilizace křivd, ale současně je vhodné jej doplnit o další dimenzi, jíž je vztah české populace k romskému obyvatelstvu, vůči kterému zaujímá česká populace mnohem negativnější postoje než vůči většině cizinců (snad s výjimkou muslimů, jichž je ovšem v zemi pouze omezený počet);¹⁸ s ohledem na to, že Romové nejsou cizinci, proto v našem případě mluvíme spíše o mobilizaci etnických křivd než mobilizaci imigrace. V kontextu přehlížení romské problematiky etablovanými stranami tak můžeme předpokládat, že nespokojení voliči začali hledat alternativu u nových stran, které pracují mnohem otevřeněji s protiimigrační či etnickou rétorikou. To se projevilo zejména ve strukturálně postižených regionech, kde zisky těchto stran byly skutečně nadprůměrné (Havlík a Voda 2016; Maškarinec 2017).

Posledním z modelů křivd je rozhořčení občanů z politického elitismu a korupce. V podmínkách české společnosti přitom platí, že společným jmenovatelem prvního desetiletí polistopadového vývoje, tzv. éry nevinnosti (Kopeček 2010), je jakási iluze nové, čisté a nezkažené politiky a samospásné demokracie jakožto bezchybného politického zřízení, které nahradilo reálný socialismus. „Zrazení“ tohoto snu, způsobené zejména událostmi let 1997 a 1998 a následným vývojem (především tzv. sarajevský atentát

17 K 31. 8. 2018 žilo v Česku 5,15 % cizinců, z nichž největší skupiny tvořili Ukrajinci (23,27 %), Slováci (20,70 %), Vietnamci (10,83 %), Rusové (6,74 %), Poláci a Němci (3,77 %), a žádná další skupina již netvořila více než 3 % populace (ČSÚ 2019).

18 Počet muslimů v Česku dosahuje přibližně 0,2 % oproti průměru EU, kde žije přibližně 4,9 % muslimů (PRC 2017).

v ODS na podzim 1997,¹⁹ finanční skandály vládních stran, období opoziční smlouvy v letech 1998–2002²⁰ a s tím související odbourávání politické soutěže na parlamentní úrovni atd.), však ve svém důsledku dovedlo občany ke ztrátě zájmu o politiku a přesvědčení, že se jedná pouze o spleť zákulisních intrik. Ani po skončení opoziční smlouvy se však již nepodařilo tento pohled na politiku zcela napravit (Linek 2010).

Ponecháme-li prozatím stranou politické křivdy, snaha vysvětlit úspěch nových stran v Česku po roce 2010 pomocí analýzy ekonomických a etnických křivd, která předpokládá přímou souvislost mezi protestním chováním a nespokojeností a křivdami pociťovanými ze strany občanů, ukázala zajímavý vývoj.²¹ Zatímco ve volbách 2010 a 2013 nebyly hypotézy spojené s působením mobilizačních teorií křivd příliš úspěšné, jak z hlediska směru působení jednotlivých proměnných, tak vysvětlovací kapacity regresních modelů (více Maškarinec a Bláha 2014), volby v roce 2017 přinesly výrazný zvrat, když se explanační kapacita regresních modelů výrazně navýšila (viz Tabulka 1).

19 Sousloví „sarajevský atentát“ se používá pro označení neúspěšného pokusu o mocenský převrat uvnitř ODS na podzim 1997. V průběhu roku 1997 narůstalo pnutí uvnitř ODS mezi vedením strany a jeho kritiky, které vyvrcholilo v listopadu 1997, kdy byl předseda strany Klaus, který byl v tu dobu na služební cestě v Sarajevu, vyzván prostřednictvím médií svými vnitrostranickými kritiky Pilipem a Rumlem, aby rezignoval na své politické funkce. K této výzvě se přidal i prezident Havel, když nepřímou vyzval vládu k demisi. V reakci na to podali demisi ministři za KDU-ČSL, čímž byl zahájen rozpad vlády, ke kterému se následně svými demisemi přidali i ministři za ODA, a následně demisi vlády oznámil i její předseda Klaus. V reakci na tyto události byl svolán mimořádný kongres ODS, který potvrdil Klause v pozici předsedy strany (více Charvát 2012: 283–284).

20 Termín „opoziční smlouva“ se vžil jako označení pro „Smlouvu o vytvoření stabilního politického prostředí v Česku uzavřenou mezi Českou stranou sociálně demokratickou a Občanskou demokratickou stranou“ po předčasných volbách v roce 1998, v níž se ODS zavázala podpořit vznik a nepřispět k odvolání menšinové vlády ČSSD v čele s předsedou Zemanem. ODS za to získala pozice předsedů obou parlamentních komor, další významné funkce v parlamentních orgánech či podíl na vlivu na rozhodovacím procesu. Stabilitu politického systému mělo být podle smlouvy dosaženo kombinací ústavních a politických reforem (především reformy volební), které měly oslabit význam ostatních politických aktérů mimo ODS a ČSSD, ať již se to mělo týkat ostatních politických stran, nebo například prezidenta republiky, a dále vytvořením systému stranické patronáže pod kontrolou těchto dvou stran.

21 Výzkum pracoval s daty agregovanými na úroveň 205 správních obvodů obcí s rozšířenou působností a hlavního města Prahy. Pro potřeby analýzy byla zvolena metoda mnohonásobné lineární regrese (OLS). Závisle proměnnou představuje podíl hlasů politických stran na zvolené úrovni agregace. Do modelu ekonomické mobilizace křivd vstupují jako nezávisle proměnné *nezaměstnanost* (registrovaná míra nezaměstnanosti) a *podnikatelé* (počet soukromých podnikatelů na 1 000 obyvatel), do modelu mobilizace imigrace pak proměnné *cizinci* (podíl cizinců s dlouhodobým pobytem) a *Romové* (podíl Romů žijících v sociálně vyloučených lokalitách). Z důvodů zhodnocení dalších vlivů bylo použito i několik kontrolních proměnných. Vzdělanostní strukturu zastupuje proměnná *vysokoškoláci* (podíl obyvatel s ukončeným vysokoškolským vzděláním), vliv věku proměnná *postproduktivní* (podíl počtu obyvatel ve věku 65+) a kontextuální proměnnou charakterizující stav regionálních populací je *urbanizace* (podíl obyvatel v obcích s 5 000 a více obyvateli).

Tabulka 1: Determinanty voličské podpory vybraných nových stran (OLS)

	VV (2010)	Úsvit (2013)	SPD (2017)	ANO 2011 (2013)	ANO 2011(2017)
Nezaměstnanost	−0,065 (0,060)	0,167 (0,069)	0,336 (0,079)	0,028 (0,104)	0,333 (0,126)
Podnikatelé	0,024 (0,010)	0,031 (0,010)	−0,050 (0,011)	0,059 (0,015)	−0,092 (0,018)
Cizinci	−0,075 (0,061)	−0,300 (0,065)	−0,205 (0,071)	0,261 (0,098)	0,140 (0,113)
Romové	0,489 (0,132)	−0,057 (0,144)	−0,104 (0,164)	0,611 (0,217)	0,224 (0,260)
Vysokoškoláci	−0,118 (0,048)	−0,132 (0,051)	−0,025 (0,054)	−0,138 (0,076)	−0,590 (0,085)
Postproduktivní	−0,287 (0,080)	−0,181 (0,086)	−0,311 (0,095)	−0,255 (0,129)	−0,226 (0,151)
Urbanizace	0,017 (0,006)	0,018 (0,007)	0,006 (0,007)	0,013 (0,010)	0,042 (0,011)
Konstanta	14,142 (1,622)	7,570 (1,700)	19,707 (1,784)	16,775 (2,561)	44,837 (2,838)
N	206	206	206	206	206
Adjusted R^2	0,161	0,193	0,399	0,158	0,552

Zdroj dat: ČSÚ – Veřejná databáze, GAC 2006, SLDB 2011; vlastní výpočet.

Pozn.: nestandardizované regresní koeficienty, standardní odchylky v závorce; tučně jsou zvýrazněny koeficienty, statisticky významné na hladině $p < 0,05$.

Jak úspěch ANO 2011, tak Svobody a přímé demokracie – Tomio Okamura (SPD) byl výrazně spjat s regiony s vyšší nezaměstnaností a nižším počtem podnikatelů, což spolu s přetrvávající nižší podporou mezi vysokoškolsky vzdělanou populací naznačuje potvrzení mobilizace obyvatelstva pocitujícího ekonomické křivdy, spojené s nárůstem sociálních nerovností a rozdělení společnosti na ty, kteří cítí, že

nedokáží dostatečně profitovat z ekonomické a společenské transformace české společnosti po roce 1990 a jejích přínosů. Výrazně odlišně pak v případě hnutí ANO 2011 i SPD působily indikátory etnických a imigračních křivd. Zatímco v případě SPD lze, podobně jako u jeho předchůdce Úsvitu, sledovat nižší podporu v oblastech s vyšší přítomností cizinců a Romů, v případě hnutí ANO 2011 platí přesný opak, přestože ve srovnání s rokem 2013 síla obou proměnných výrazně poklesla a nejsilnějšími determinanty voličské podpory ANO 2011 se jednoznačně staly proměnné vysokoškolská a nezaměstnanost, tedy proměnné socioekonomické povahy, s přetrváním pozitivního vztahu mezi úspěšností ANO 2011 v urbanizovanějších regionech, zde nicméně s poměrně slabým vlivem (Maškarinec a Novotný 2019). Sněmovní volby v roce 2017 tak byly návratem do období před rekonstrukcí českého stranického systému, započatou nejpozději volbami 2010, kdy strukturální charakteristiky regionů do značné míry vysvětlovaly meziregionální podporu jednotlivých stran (srov. např. Kouba 2007; Pink a Voda 2012; Bernard a Kostecký 2014; Maškarinec 2017). Otázkou nicméně zůstává, zda vstup SPD a ANO 2011 do oblastí charakterizujících dříve převážně levicové regiony s vyšší podporou levicových stran bude mít delšího trvání, a současně, jaké byly hlavní důvody, proč voliči do velké míry opustili ČSSD a KSČM jako historicky nejsilnější levicové strany, a zda za tímto krokem nebyl právě „populistický“ apel hnutí ANO 2011 a SPD. To by nicméně vyžadovalo práci s individuálními daty z výběrových šetření. Současně by to ale pomohlo odpovědět na otázku, zda by volbu Věcí veřejných (VV), ANO 2011, Úsvitu či SPD bylo možné připsat dimenzi politických křivd. Zajímavým zjištěním je rovněž to, že i přes značnou proměnu počtu a síly jednotlivých stran zůstala i po třech volebních zemětřeseních zachována poměrně vysoká míra nacionalizace prostorové volební podpory českých stran, výrazněji se v tomto mezi sebou nelišily zavedené a nové politické strany, přičemž zejména míra nacionalizace podpory ANO 2011, ale i Úsvitu nebo SPD patřila k nejvyšším (viz Tabulka 2).

Tabulka 2: Skóre stranické nacionalizace (PNS) pro hlavní politické strany, 2006–2017

	2006	2010	2013	2017
ČSSD	0,931	0,909	0,910	0,888
ODS	0,897	0,903	0,853	0,864
KSČM	0,871	0,868	0,877	0,866
KDU–ČSL	0,703	0,616	0,683	0,652
SZ	0,867	0,842	0,843	0,859
TOP 09		0,854	0,799	0,785
VV		0,922		
Piráti		,859	0,882	0,887
ANO 2011			0,924	0,927
Úsvit/SPD			0,881	0,891
STAN				0,716

Pozn.: PNS je měřeno pomocí Giniho koeficientu (viz Jones a Mainwaring 2003). Data jsou agregována na úroveň 205 správních obvodů obcí s rozšířenou působností a hlavního města Prahy.

Konečně, co se křivd vyplývajících z politického elitismu a korupce týká, připomeňme, že to byla právě nespokojenost se zavedenými stranami a obecně stávajícími politickými elitami, která představovala další významný faktor posilující vzestup nových stran (nejen) v české politice (Klíma 2015; Hanley a Sikk 2016; Charvát a Just 2016). Podle indexu vnímání korupce (CPI), každoročně publikovaného nevládní neziskovou organizací Transparency International, začíná od roku 2009 v případě Česka narůstat hodnota CPI (situace se zlepšuje kolem roku 2013), a kolem roku 2010 tak index vykazuje poměrně vysoké hodnoty, srovnatelné se situací v rozvojových zemích.

Krátce před rokem 2010 se tak na přední místa českého politického diskurzu a obecně mediální, veřejné i politické agendy dostala témata jako korupce, klientelismus či stranická patronáž (party patronage), která byla mnohdy dávána do souvislosti s působením zavedených politických stran a dosavadních politických elit, a boj proti nim. Silná protikorupční a protiklientelistická rétorika byla dále posílena

emancipací policejních složek a státních zastupitelství, stejně jako intenzivnější aktivitou investigativních novinářů a vznikem různých občanských aktivit a iniciativ, jako jsou např. Rekonstrukce státu, Nadační fond proti korupci, Oživení, Vraťte nám stát, Protikorupční akademický klub transparentnosti a mnoho dalších (Charvát a Just 2016). To vše přispívalo k odhalování a medializování řady korupčních kauz úzce souvisejících s politickými subjekty, které byly v předcházejících obdobích u moci. Nejedná se přitom jen o politické strany, které byly u moci v období bezprostředně předcházejícím roku 2010, ale obecně o všechny subjekty, které se vystřídalý u vlády již od roku 1990.

Vedle častého spojování korupce se zavedenými stranami a stávajícími politickými elitami bylo navíc negativní vnímání politiky dále umocněno chronickou neakceschopností českých vlád (Havlík a Hloušek 2014). Předčasný pád Topolánkovy vlády v důsledku vyslovení nedůvěry vládě na konci března 2009, tedy v době předsednictví v Evropské unii, prohloubil voličskou frustraci ze zavedených stran. Nově ustavená Fischerova úřednická vláda (viz Hloušek a Kopeček 2014; Brunclík 2016) byla navíc výrazně oblíbenější než předchozí stranické vlády, čímž vytvořila zdání, že politika může být jiná, než tomu bylo doposud v podání zavedených politických stran, a lze ji dělat nekonfliktně a bez vzájemných konfrontací. Vše výše řečené významně přispělo k prudkému nárůstu občanské nespokojenosti a ke ztrátě důvěry české veřejnosti v politické instituce, včetně politických stran, a demokracii obecně (Linek 2010; Štefek 2012).

Nikoli náhodou se tak většina úspěšných nových stran profilovala jako protikorupční (Bågenholm 2013), antiestablishmentové reformní politické strany (Hanley a Sikk 2016; srov. Abedi 2004), což vyústilo v nástup centristického technokratického populismu (Havlík 2019). Za zmínku v tomto smyslu ještě dále stojí, že ve snaze podtrhnout svůj antiestablishmentový profil je tzv. třetí generace stran (Kopeček a Svačinová 2015), což jsou subjekty založené krátce před sněmovními volbami 2013 (zejména ANO 2011 a Úsvit),²² charakteristická a v kontextu vývoje politického stranictví v polistopadovém období specifická pro svůj antistranický sentiment. Jak ANO 2011, tak Úsvit se rozhodly vytěžit co nejvíce z obecné kritiky stranické politiky, pročež čelní představitelé obou těchto subjektů zdůrazňovali, že se nejedná o politické strany, nýbrž o politická hnutí. A to i přesto, že z hlediska své organizace, struktury či formy neodpovídají klasickému modelu sociálního hnutí a v mnoha aspektech připomínají spíše politickou stranu.²³

22 Podle Kopečka a Svačinové (2015) představují první generaci strany, jejichž kořeny sahají až k době masových stran (KSČM či KDU-ČSL). Ačkoli i u ČSSD lze hledat kořeny hluboko v historii, do současné organizační podoby se zformovala teprve na počátku devadesátých let 20. století, podobně jako například ODS, obě tak lze považovat za typické představitele druhé generace. Mezigenerační případ (mezi druhou a třetí generací) představuje TOP 09, přičemž od třetí generace ji odlišuje především to, že strana do svých struktur zahrнула skupinu regionálně ukotvených křesťansko-demokratických politiků, kteří do TOP 09 odešli z KDU-ČSL.

23 ANO 2011 a Úsvit využily specifčnosti zákonné úpravy organizace politických stran v Česku, která umožňuje politickým subjektům, aby se formálně registrovaly jako politická hnutí, ale přitom působily za stejných podmínek jako strany. Zejména v případě Úsvitu ovšem bylo označení „hnutí“ skutečně paradoxní; Úsvit čítal celkem devět členů, čímž vznikla unikátní

Závěr

Jestliže jsou výsledky sněmovních voleb 2010 až 2017 interpretovány jako zemětřesení a pokud mezi následky zemětřesení patří dlouhodobé či trvalé změny podoby a charakteru okolní krajiny, přímo se nabízí otázka, jak tato volební zemětřesení změnila českou stranickou krajinu. Předkládaná kapitola se pokusila na tuto otázku odpovědět se zvláštním zřetelem na proměny voličského chování. Mezi jejich nejvýraznější projevy přitom patřila eroze volební podpory zavedených politických stran, které tvořily jádro stranického systému před rokem 2010. Nárůst celkové volební volatility byl přitom přednostně způsoben rostoucí mírou vněsystémové volatility, kdy se voliči přiklonili v mnohem větší míře k novým politickým stranám. Nejvýrazněji z těchto přesunů volební podpory profitovalo ANO 2011, tedy politická strana, která dokázala efektivně mobilizovat ekonomické, politické a částečně i etnické křivdy. Díky této úspěšné strategii si tak ANO 2011 dokázalo získat nejvyšší volební podporu u velké části voličů spadajících do střední třídy, a to napříč jejími jednotlivými segmenty. Jedinou výjimku v tomto smyslu představovala liberálně smýšlející mladá digitální elita, která upřednostnila podporu Pirátů před ANO 2011.

situace, kdy Úsvit disponoval vyšším počtem poslaneckých mandátů (čtrnáct křesel v roce 2013) než členů (členská základna ANO 2011 se pohybuje v řádu jednotek tisíc členů).

Méně obyčejný život? Střední třída v éře nespokojenosti

Eoin Drea

Proč je nespokojenost střední třídy významná

Na koncept střední třídy se tradičně nahlíží výhradně prizmatem úrovně příjmů. Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) definuje střední třídu jako domácnost s příjmy mezi 75 % a 200 % mediánu v zemi (OECD 2019b).²⁴ Ve většině členských států OECD však příjmy střední třídy v posledních třech desetiletích stagnovaly. Ve Spojených státech amerických byl medián příjmů domácností střední třídy v roce 2016 stejný jako v roce 2000, což je odrazem přetrvávajících účinků velké recese a také předchozí recese v roce 2001 (Pew 2018).

Mezi jednotlivými státy v Evropě existují v tomto ohledu drobné rozdíly. Zatímco země jako Irsko a Polsko dále zvyšují podíl střední třídy v poměru k celkovému počtu obyvatel, v některých jiných zemích stagnující nárůst příjmů přetrvává jakožto významný problém. Například rozsáhlá studie zahrnující devět evropských zemí zdůraznila, že mezi lety 2007 a 2015 se medián disponibilního příjmu zvýšil pouze v Bulharsku a Polsku (Siegmann a Schafer 2018). Ve většině západoevropských zemí, včetně Německa, byl nárůst mediánu příjmů v tomto období téměř nulový. Proč je toto důležité? Zjednodušeně řečeno, střední třída je zásadním elementem pro vybudování a udržování základů stabilních sociálních a politických institucí (Fukuyama 2011). Střední třída je klíčovým ekonomickým motorem globální ekonomiky a základním zdrojem spotřeby i poptávky (Pressman 2007).

V politickém kontextu lze vzestup větší nestability – například vzestup populistických stran v Evropě – považovat za symptom poklesu střední třídy (OECD 2016b). Zvyšování přitažlivosti stran, které o sobě deklarují, že jsou proti imigraci nebo proti globalizaci, může být důsledkem stagnace nebo zmenšování se střední třídy. Toto potom vyvolává jakýsi pocit rozčarování, který voliče přivádí k radikálnějším, tzv. protisystémovým stranám (Bettiza 2010). Životní styl střední třídy funguje jako rámec společenské a politické stability. Tento model – obecně založený na takových cílech, jako jsou dobré vzdělání, stabilní zaměstnání, zabezpečená vlastnická práva a důstojný důchod – je podpořen snahou o lepší život, zejména pro příští generaci (Drea 2018). Je to model, který je základem přitažlivosti centristických politických stran od dob počátku současného procesu evropské integrace v padesátých letech minulého století. Právě „životní styl střední třídy je to, co živí politiku středního proudu“ (O’Toole 2019).

Nicméně, jak je vidět na příkladech politiky v zemích tak rozdílných, jako jsou Itálie, Nizozemsko

24 Medián příjmů domácností představuje takovou úroveň příjmů, kde polovina těchto domácností vydělává více a polovina méně. Používá se místo průměru, protože dává přesnější obrázek o skutečném ekonomickém stavu.

a Česko, nespokojenost střední třídy může mít přímý dopad na parlamentní demokracii. Na toto lze – alespoň zčásti – pohlížet jako na odcizení se voličů střední třídy tradičním politickým stranám. To je zase důležitou součástí ještě širšího procesu, v němž se nová politická hnutí výslovně snaží zpochybnit status quo v politických záležitostech. Taková nespokojenost střední třídy také upozorňuje na jasná společenská dělení, která se objevila v posledních desetiletích. Z hlediska geografie (město versus venkov), technologie (zvládnuté versus chybějící dovednosti), demografie (generační nerovnost), postavení v zaměstnání (trvalý pracovní poměr versus méně jisté zaměstnání) a společenských hodnot (otevřená versus uzavřená společnost). Není možné diskutovat žádnou z těchto otázek ani se pokoušet identifikovat převládající evropské trendy, aniž bychom nejprve uznali, že právě střední třída je středobodem štěpení, kterého jsme v tomto věku nespokojenosti stále více svědky.

Noví členové, staré problémy?

V období posledního desetiletí krizí se stalo samozřejmostí označovat národní rozdíly na úrovni EU za rozdíly mezi Východem a Západem. Avšak, alespoň co se střední třídy týká, výzkum z Česka žádné zásadní zeměpisné rozdělení nenaznačuje. Existuje zde spíše podobný vzorec znepokojení střední třídy vyplývající ze sdíleného zklamání na více úrovních. Zklamání, která se však liší v tom, jak jsou zaměřena, v závislosti jak na jedinečných národních charakteristikách dotčeného státu, tak i na jeho relativní úrovni hospodářského a sociálního rozvoje.

Ve Francii, například, vznik hnutí *gilets jaunes* (žlutých vest) upozorňuje na to, jak dlouho přetrvávající obavy týkající se rozdělení na město a venkov, zdanění a poskytování (nebo nedostatek) místních služeb mohou vést k mnohem větší vlně nespokojenosti. Zavedené poválečné sociální modely většiny západoevropských zemí částečně zmírnily nejhorší dopady nedávných krizí (Darvos a Wolff 2016). Ale z dlouhodobého hlediska tyto socioekonomické záchranné sítě také přispěly k současné celkové malátnosti systému. V kombinaci s takovými problémy, jako jsou marginální růst příjmů, přetrvávající nezaměstnanost a pocity nejistoty způsobené technologickým vývojem a globálním obchodem, pronikl všudypřítomný pocit frustrace jak směrem nahoru (do střední třídy), tak i směrem dolů (k rodinám s nižšími příjmy).

Takové pocity se neomezují pouze na Francii. Irsko, Spojené království, Španělsko, Belgie, Nizozemsko a mnohé další země zažily hnutí protestující proti vnímané stagnaci střední třídy. Toto zase, pokud nastanou ty správné politické podmínky, může výrazně přispět k nárůstu podpory populističtějších politických stran z obou stran politického spektra.

Z makroperspektivy jsou zřejmé nejméně tři společné charakteristiky ve všech těchto zemích.

Zprvové, pocit, že nerovnosti rostou na všech úrovních, ale zejména v hospodářském, geografickém

a věkovém kontextu. Zadruhé, existuje přesvědčení, že rodiny střední třídy musejí tvrději a tvrději pracovat, aby si dokázaly udržet to, co si dosud vybudovaly. Vlastně se zdůrazňuje, že je stále obtížnější dosáhnout sociální mobility a zajistit vyšší životní úroveň pro příští generaci. Tento problém ukazuje, jak klesá element ambicióznosti u tradičních rodin střední třídy. Zatřetí, je tu zvýšený pocit nejistoty, zejména s ohledem na ekonomické okolnosti. Například ve Spojeném království výzkum ukázal, že pro téměř dvě třetiny pracovníků odborných profesí, pracovníků na nižších manažerských pozicích a administrativních pracovníků je obtížné uhradit neočekávané výdaje ve výši 500 liber či více (YouGov/Times 2016). Tento problém je obecně spojován s takovými problémy, jako jsou technologický vývoj, bydlení a globalizace.

V Česku zůstává ekonomický kontext silný a pravděpodobně takovým zůstane i ve střednědobém horizontu. I přes obavy ze širšího globálního zpomalení růst v Česku v roce 2020 zůstane blízko hodnotě 3 %, s ekonomikou ve stavu plné zaměstnanosti (Evropská komise 2019). Tato silná výkonnost ekonomiky podtrhuje, že problém nespokojenosti střední třídy, zejména s tradičnějšími politickými stranami od středu doprava, není pouze problémem hospodářským.

Je zajímavé, že v posledních dvou desetiletích byl ve většině zemí střední a východní Evropy přijat zřetelně protržní, liberální ekonomický model, podporovaný EU. Tato hospodářská liberalizace – vítaná i potřebná – však neodpověděla na základní otázky, a sice jaký druh společnosti by z této prosperity měl vzniknout. Na Západě, s delší historií růstu trhu, se tento problém vynořuje formou jakési malátnosti střední třídy, nespokojenosti s klesající mobilitou a rostoucí míry přijetí toho, že generace našich dětí bude postrádat jistotu příjmu, jistotu práce a jistotu majetku – tedy jistoty, které dosud měly všechny poválečné generace. V jistém smyslu byla očekávání lepšího života pro naše děti („dilema očekávání“) nahrazena strachem z budoucnosti, podpořeným zastaralými sociálně-tržními ekonomickými modely z padesátých let.

Historie střední a východní Evropy vyžaduje odlišné zaměření. Zde nevyřešené společenské otázky opět vyvolaly dilema očekávání, i když s jiným vyzněním. Odlišný ekonomický kontext zde plodí úroveň nespokojenosti založenou na vnímání zaostávání za ostatními částmi společnosti. Pocit, že Česko by mělo rychleji konvergovat se staršími členskými státy EU. Vnímání, že členství v EU nepřineslo společenské výhody, v něž mnozí na začátku doufali. Ve skutečnosti lze tvrdit, že rychlý hospodářský pokrok zemí, jako je Česko, přivedl do popředí i problém dlouhodobého rozdělení společnosti. Jasně rozdílily mezi těmi, kteří dovedli těžit z hospodářského růstu („vítězové“), a těmi ostatními („poražení“).

Kontext nespokojenosti střední třídy se může jevit velmi odlišným například ve Francii a Česku. Při podrobnější analýze však vychází najevo, že u obou je základem hluboký pocit nejistoty. Vnímání,

že bychom se měli mít lépe. Víra, že nerovnost obecně se zvětšuje (podporovaná technologickými změnami a globalizací). Pohled, že tradiční politické strany, zejména od středu napravo a nalevo, zapomněly na velké části společnosti a ztratily schopnost dodávat ingredience nezbytné pro životní styl střední třídy. Takové problémy vnímají mnozí lidé, když vidí výzvy, kterým čelí jejich děti ve své snaze uspět v dnešním světě.

Může politický střed zajistit životní styl střední třídě?

Centristické politické strany z celé Evropy hledají prostředky, jak udržet střed proti populistům jak na levé, tak na pravé straně politického spektra. Je to tak, že mnohé centristické strany se snaží nabrat do plachet vítr, který tak silně vane od populistů, ve snaze udržet si své postavení u voličů. Takový přístup je však chybným výkladem skutečné motivace voličů, kteří jsou přitahováni populistickými stranami. Voliče do náruče populistické rétoriky neženou racionální ekonomické argumenty, ale spíše emotivnější politiky postavené na vnímání, které dávají „jejich“ starostem zdání důležitosti pro celou zemi.

Zde je důležité pochopit, že populistické strany jsou při interpretaci celonárodních výzev značně flexibilní. Alternativa pro Německo (AfD) byla původně založena na základě opozice vůči postojům německých vlád ke krizi eurozóny. Následně se chopila problému migrace a použila jej jako nástroj ke zvýšení své popularity. Podobně politika Marine Le Penové (Národní sdružení) spočívající ve snaze uspořádat referendum o opuštění eura před evropskými volbami v roce 2014 byla později opuštěna, neboť veřejná podpora jednotné měny zůstala během řecké krize relativně konstantní.

V tomto kontextu nebudou mít z osvojení populistických pozic tradiční středopravé strany dlouhodobý prospěch. Populisté se následně přesunou k dalším problémům, ve kterých budou vidět větší volební přínos, zatímco více centrističtí voliči pocítí přijetím extrémnějších pozic jisté odcizení. V obou případech budou tradiční politické strany exponovány. Pro centristické politiky by klíčovou otázkou mělo být, jak znovu nastolit cestu k životnímu stylu střední třídy, usilující o lepší postavení. Cílem musí být, „že pokud dokážete získat dobré vzdělání, budete si moci užívat bezpečného životního stylu střední třídy a mít se lépe než vaši rodiče. Naše hyperkapitalistické společnosti obecně zvládly první část, ale v té druhé selhaly“ (O’Toole 2019).

Obnovení ambiciózní střední třídy

A na co by se tedy měly zaměřit politické strany napravo od středu, aby posílily a vdechly nový život střední třídě? Zaprvé, je důležité uznat, že neexistuje žádná politika, která by se snadno dokázala postavit těmto zřejmým výzvám a zároveň by vyhovovala všem. Každý členský stát má specifické národní priority, které do značné míry určují politické možnosti. Zadruhé, a tady

je místo, kde debata o Východu a Západu začíná být relevantní, odpovídající reakce ve starších členských státech by měla být odlišná od reakce vyžadované v zemích, jako je Česko.

Starší členské státy jsou z velké části definovány nízkým (a zpomalujícím) hospodářským růstem a širokým pocitem stagnace střední třídy. Tyto státy mají obecně dobře rozvinuté podpůrné systémy sociálního zabezpečení. Jedná se ale o struktury vytvořené v padesátých letech 20. století, které nereflektují realitu 21. století, co se týká mobility pracujících, práce jiné než standardní a přenositelnosti důchodů.

Členské státy jako Itálie, Francie a Španělsko jsou také zatíženy relativně vysokou úrovní státního dluhu a často nemají potřebný fiskální prostor k provádění programů velkoplošných strukturálních reforem. Pro země, jako jsou tyto, by primární odezvou středoprávních politických stran měla být z krátkodobého hlediska odezva ekonomická. Účelem by mělo být snížení daňového zatížení pracujících rodin, oživení ekonomické základny a zajištění toho, že pracující lidé střední třídy začnou vnímat směřování ke zvýšení sociální mobility a jistoty zaměstnání. Jedná se o mnohostrannou výzvu, která kromě jiných politik vyžaduje také významnou reformu daní a systému sociálního zabezpečení, modernizaci vzdělávání a výrazně větší zaměření na takové otázky, jako je rovnost žen a mužů a péče o děti.

Svým způsobem je tato výzva dvojitá. V krátkodobém horizontu by cílem mělo být poskytnutí řešení každodenních problémů, kterým čelí pracující rodiny. V tomto kontextu jde o snižování daňového zatížení průměrných výdělků, zajištění cenově dostupného, přístupného a kvalitního poskytování péče o děti a také poskytování dostatečných vzdělávacích a rekvalifikačních příležitostí pro všechny, kdo hledají zaměstnání. V dlouhodobějším horizontu se však mnohem významnější výzva týká přepracování modelů zdanění, sociálního zabezpečení a vzdělávání tak, aby lépe odpovídaly realitě dnešního pracovního života. Úroveň nespokojenosti ve Francii a dalších zemích může být skutečně vyřešena pouze zásadním, hlubokým reformním procesem. V obou zmíněných obdobích je absolutním předpokladem zaměření se na mainstreamingové politiky bojující proti změně klimatu. V novějších členských státech EU, jako je například Česko, je tato výzva mnohem socioekonomičtější. V tomto kontextu cílem není usilovat o hospodářský růst na úkor sociální soudržnosti. Spíše je nutné zaměřit se na naplnění očekávání střední třídy, pokud jde o zdravou, inkluzivní společnost. Středoprávné strany musí využívat pozitivní ekonomické klima k podpoře rodin středních tříd v jejich každodenním životě. Problémy, jako jsou péče o děti, rovnost žen a mužů (v důsledku převahy modelu s dvojitým výdělkem), zabezpečení majetku a rovnost v zaměstnání, jsou z hlediska pomoci při stabilizaci pracujících rodin v této době obrovských technologických změn naprosto zásadní.

V každém členském státě EU musí také středoprávné politické strany bojovat proti dilematu očekávání na obou koncích demografického spektra. Itálie poskytuje jasný příklad toho, jak tento

problém vyvolává nespokojenost s tradičními politickými stranami. V případě mladých lidí je jasné, jak závažné jsou problémy kvůli obtížím při hledání jistého zaměstnání a výslednému zpoždění při zakládání nezávislých rodinných jednotek. Mladí lidé chápou, že pravděpodobně nebudou mít zaměstnanecké nebo důchodové zabezpečení, které dnes mají jejich rodiče. Pro generaci jejich rodičů je však těžké pochopit, že tyto výhody (které oni považují za dané) už nelze pro mladší generace udržet (Bitetti a Morganti 2018).

Závěr

Pokud jde o pravý střed, klíčovou výzvou je zajistit, aby tradiční ambice střední třídy – zaměstnání, vzdělání dětí, vlastnická práva a zajištěný důchod – bylo možné nadále naplňovat i v prostředí, které je stále více poznamenáno nejistotou v zaměstnání a nejistotou v oblasti finanční. Jak je vidět v Česku, koncept nespokojenosti střední třídy není fenoménem pouze západním nebo jihoevropským. Ve skutečnosti představuje mnohem hlubší nedůvěru k tradičnímu politickému systému v důsledku prohlubování nerovností ve společnosti. Tyto nerovnosti jsou často založeny na věku, lokalitě, pohlaví a postavení v zaměstnání. Příklad Česka je důležitý také proto, že zdůrazňuje, že obnovení mobility střední třídy se týká více aspektů než jen úrovně příjmů a ekonomiky. V konečném důsledku jde o budování společnosti, která bude umět podporovat lepší a stabilnější prostředí pro generaci našich dětí i generace další.

Pro politické strany od středu napravo neexistují žádné snadné odpovědi. Neexistuje jediná politika, která by mohla okamžitě vrátit stabilitu a bezpečnost středním vrstvám společnosti. Avšak, jak je zdůrazněno v této kapitole, je zapotřebí kombinace hospodářských a sociálních změn, aby bylo možné tvrdě pracujícím rodinám střední třídy zajistit, že jejich postavení ve společnosti zůstane zachováno nebo se bude zlepšovat. Typ politického mixu by sice měl vycházet z národní úrovně, která odráží domácí preference a priority, ale existuje politický imperativ, který by se měl zpočátku soustředit na politiky, které mohou přinést jasné výhody pracujícím rodinám. Proto by při vytváření nového narativu střední třídy měly hrát ústřední roli takové otázky, jako jsou péče o děti, vzdělávání, rovnost pohlaví, přístup k cenově dostupnému majetku a daňová reforma.

Svým způsobem nespokojenost střední třídy v zemích, jako je Česko, zdůrazňuje její impozantní ekonomickou výkonnost za poslední dvě desetiletí. Je těžké rozvíjet ekonomiku, která by rostla udržitelně. Je však ještě těžší vyvinout se ve společnost, ve které budou dividendy z tohoto hospodářského růstu rozděleny efektivně. Toto je z dlouhodobějšího hlediska pro Česko mnohem větší výzvou. Občané mohou opravdu uvěřit, že budou žít méně obyčejný život, jen tehdy, když budeme budovat nejen silnou ekonomiku, ale zároveň i silnou společnost.

Závěr

Lucie Tungul a Jaroslav Poláček

Proces evropské integrace se v posledních třiceti letech, kdy Česko nastoupilo na cestu demokratizace, velmi zrychlil. Evropa je civilizační fenomén, je to interdependentní společnost, ale také místo velkých politických, kulturních a ekonomických rozdílů. EU je symbolem snahy najít společná řešení pro rozličné problémy, tak aby vznikla inkluzivní společnost stojící na solidaritě místo konfliktu. Snižováním ekonomické a sociální chudoby v době rozšiřujících se nůžek mezi bohatými a chudými²⁵ a zvyšování koheze usiluje EU o dlouhodobou stabilitu nejen ekonomickou, ale i politickou. Součástí tohoto procesu je rostoucí povědomí o tom, že tradiční koncept střední třídy, která od konce druhé světové války tvořila základ národního politického a ekonomického systému, ale také i nosnou linii podpory evropské integrace, se změnil. Střední třída byla nositelem konceptu odpovědného občanství, silné místní a evropské identity, stojící na sdílených hodnotách liberální demokracie, odpovědné tržní ekonomiky a sounáležitosti s místní komunitou, národním státem i evropským projektem.

Navzdory mnoha národním specifikům se evropská střední třída potýká s mnoha shodnými potížemi. Je nucena se vyrovnávat s odlišnými kulturami, historií a tradicemi. Lidská společnost a soužití v ní se řídí pravidly, která byla z velké míry vytvořena minulými generacemi, což jí dodává na stabilitě a předvídatelnosti, ale také to může představovat komplikace při snaze se přizpůsobit novým výzvám a najít rovnováhu mezi stálostí tradic a hodnot a flexibilní reakcí na nové problémy. Evropská unie řeší celou škálu otázek, které se střední třídy přímo dotýkají, jako je jednotný trh, vzdělání, zaměstnanost, informační technologie či ochrana životního prostředí. Všechny tyto otázky jsou pro dnešní střední třídu klíčové, přestože se její tradiční představitelé mnohdy rozcházejí v postojích k tomu, jak tyto problémy adekvátně řešit, a dochází k silné polarizaci – podle některých dokonce k rozpadu – střední třídy.

Vývoj po roce 1989 ovlivnil hodnoty české společnosti a také výrazně ovlivnil směřování české střední třídy, kdy došlo k její obnově, rozšířil lidem možnosti stát se střední třídou, přinesl nové možnosti, větší uplatnění vyšších kvalifikací, nové technologie, ale také problémy jako uplatnění na měnícím se trhu práce. Zásadní sektor přeměny české střední třídy po roce 1989 nesli díky rozkvětu soukromého podnikání a většímu zaměření na služby v ekonomice drobní podnikatelé. Malé a střední podnikání je příkladem toho, jak se definice střední třídy stala více dynamickou, kdy příjem

25 Distribuce kapitálu se postupně mění z Gaussovy křivky, kde je rovnoměrné a normální rozložení četnosti, na stav, kde jsou chudí chudší a bohatí ještě bohatší. O změnách, které přinesly nové technologie, kdy se zvyšují zisky a roste produktivita, ale řada lidí kvůli povaze jejich profese je z tohoto zbohatnutí vyjmuta, a naopak jim hrozí nezaměstnanost a zchudnutí, viz například Brynjolfsson, E., McAfee, A., 2015. *Druhý věk strojů: Práce, pokrok a prosperita v éře špičkových technologií*. Brno: Jan Melvil Publishing.

je jednou z klíčových proměnných, ale působí na ni další významné faktory včetně prestiže povolání a kulturního kapitálu.

Naše publikace ukazuje, proč je dnes střední třída důležitá, poukazuje na její vliv a dopad na ekonomickou a politickou strukturu země navzdory změnám, kterými prošla a stále prochází. Zajímala nás definice střední třídy, zda můžeme uvnitř střední třídy vidět výrazné rozdíly mezi jejími jednotlivými segmenty podle politické mentality, jejich obav a motivací. Zajímal nás postoj k politické angažovanosti a k evropské integraci. Ukázalo se, že navzdory problematické definici střední třídy je tento koncept pro snahu lépe porozumět české společnosti užitečný a pomáhá nám pochopit povahu a zdroje nerovnosti v české společnosti, které mají dopad na všechny třídy, politickou, ekonomickou i sociální sféru.

Ekonomická dimenze naší analýzy se soustředila na drobné podnikatele jako významného aktéra v české ekonomice, který hrál významnou roli při restrukturalizaci ekonomiky, ale také je klíčový pro její růst a další rozvoj včetně zahraničního obchodu, kde se nejvíce soustředí na evropský jednotný trh. Podle Zemplinerové a kol. je střední třída se silným podnikatelským jádrem důležitou složkou stabilního politického systému.²⁶ Podobně jako Charvát a Maškarinec, kteří došli v této publikaci k závěru, že obce s nižším počtem podnikatelů a vyšší nezaměstnaností vykazují vyšší úspěchy populistických subjektů ANO 2011 a SPD, autorky Zemplinerová a kol. ukázaly, že středopravé a pravicové demokratické strany mají největší podporu v regionech, kde je větší podíl OSVČ s vyššími příjmy. Upozorňují ale na slabé stránky postupu, který se zaměřuje jen na příjmovou stránku, a potvrzují potřebu komplexnějšího zhodnocení socioekonomické situace populace, jak ukazuje i další sekce jejich kapitoly, zaměřená na digitalizaci.

S ohledem na výzvy digitalizace a průmyslu 4.0²⁷ autorky zmiňují nástup nové střední třídy, která zhodnocuje lidský kapitál a je pro ni charakteristické vyšší vzdělání, status podnikatele a zapojení do odborné nebo tvůrčí činnosti. Její počet sice není v rámci střední třídy malý a postupně narůstá (její význam dokládá i naše segmentace), ale v ČR stále dominuje stará střední třída, která se snažila zhodnotit hlavně ekonomický kapitál. Ta je také nejvíce ohrožena digitalizací v jejím širokém chápání a podle autorek bude potřeba tuto situaci (polarizace trhu práce a vyšší mzdová diferenciací) sledovat a připravit se na ni formou adekvátních reakcí, zejména s ohledem na to, jak uvádějí ve své kapitole Kudrnáč a Škodová, že si střední třída není subjektivně této hrozby dostatečně vědomá. Nové možnosti, které autorky uvádí, jako sebezaměstnání, práce odkudkoliv, decentralizace a práce v projektových týmech, se musí lépe odrazit v legislativním a pracovním prostředí ČR, k čemuž

26 Také Drea ve své kapitole spojil silnou střední třídu s ekonomickým růstem a politickou stabilitou.

27 Pro zamyšlení nad budoucností práce v digitálním věku viz Turk, Ž, 2019. Konzervativní nebo progresivní vize budoucnosti práce? *Pravicová řešení politických výzev pro rok 2019* [online]. Dostupné na: <http://www.top-az.eu/files/downloads/topaz-pravicova-reseni-politickych-vyzev-pro-rok-2019.pdf> (4. září 2019).

je potřeba dostatečné politické vůle. V případě adekvátních a včasných reakcí by mohla politická reprezentace připravit pro českou střední třídu prostředí, které bude reagovat na její hlavní obavy posílením možnosti sociální mobility, pružností pracovního trhu, snadnějším přístupem k vlastnímu bydlení a moderní rodinnou politikou, která by umožnila nastolit rovnováhu mezi rodinným a pracovním životem a tím zvyšovat kvalitu života střední třídy.²⁸ Pro potřeby střední třídy autorky navrhuji zejména podporu sebezaměstnání a podporu malých a středních firem, což vyžaduje i stabilní ekonomické (a politické) prostředí a odpovídající vzdělávací systém

Velká část české střední třídy má snahu zapojovat se do veřejného dění a podílet se na formování politik, které ovlivňují její život dnes, ale i do budoucnosti. Je zásadní i v rámci investic do lidského kapitálu včetně vzdělání a bydlení. Politická dimenze střední třídy je klíčová pro politickou stabilitu systému, neboť „boj proti dalšímu zmenšování a polarizaci střední třídy je zásadní pro boj proti vzestupu nacionalismu, protekcionismu a populismu v příštích evropských volbách“ (Movarelli 2019).

Rostoucí počet lidí s dobrou úrovní vzdělání a patřících k tzv. střední třídě sdílí populistické názory, jak rozebrali ve své kapitole Charvát a Maškarinec v kontextu vnítrósystémové a vněsystémové volatility, které v Česku stouply po roce 2010, a vnítrósystémová volatilita zůstala velmi vysoká i po roce 2017. Ukázali, že podobně jako téměř všude jinde v Evropě (viz Drea) je střední třída rozdělena a že lidé, kteří patří do střední a vyšší třídy, neztřídka volí ta politická uskupení, která se pohybují na hranici populismu. Jak jsme viděli u Charváta a Maškarince, jen v segmentu *Mladých liberálů* / *Mladá digitální elita* nepatřilo ANO 2011 mezi strany s nejsilnější volební podporou (dominovali Piráti, u *Mladých liberálů* dominovala ODS, TOP 09 a STAN). Zdá se, že dělení na levici a pravici ztrácí na významu pro pochopení volebního chování české střední třídy, která měla historicky nejblíže k umírněné pravici. Podle Charváta a Maškarince je tento vývoj spojen s mobilizací křivd: ekonomické (privatizace, úsporná opatření, reformy), migrační, etnické křivdy (Romové) a politický elitismus a korupce. S nespokojeností souvisí podle autorů i neakceschopnost českých vlád, dojem, že úřednické vlády jsou méně konfliktní, a ztráta důvěry v politické instituce, což mělo za následek nástup technokratického populismu, jak jej nejlépe reprezentuje ANO 2011, kterému se podle autorů nejlépe podařilo mobilizovat výše uvedené křivdy napříč téměř všemi segmenty, včetně střední třídy. Stejně jako v jiných zemích i v Česku u části střední třídy převládá pocit ztráty identity s elitní společenskou vrstvou. Emoce byla umocněna migrační krizí, která však pouze eskalovala latentní pocit nespravedlnosti a nesrozumitelnosti politiky. Lze předpokládat, že se nadále zmenšuje pocit

28 Viz například Kališková, K, 2019. Současná struktura rodinné politiky a její dopad na rodinu a zaměstnanost. *Pravicová řešení politických výzev pro rok 2019* [online]. Dostupné na: <http://www.top-az.eu/files/downloads/topaz-pravicova-reseni-politicky-vyzev-pro-rok-2019.pdf> (4. září 2019).

jistoty práce (stabilního a dostatečného příjmu) a rostou životní náklady. I Eoin Drea ve své kapitole zmiňuje nebezpečí nástupu antisystémových stran jako důsledek rostoucí deziluze střední třídy. Stabilitu politického a sociálního systému podle něj rámuje životní styl střední třídy, ale stojí i na víře v lepší budoucnost. Drea uvádí, že prosazování těchto hodnot bylo spojováno se středopravými stranami, ale ty nebyly schopny adekvátně reagovat na rostoucí pocity nejistoty, vyvolané globalizací a technologickými změnami. Důsledkem nespokojenosti střední třídy je v posledním desetiletí vznik jasných konfliktních linií, v jejichž profilaci hraje střední třída důležitou roli. Drea navrhuje, aby se středopravé strany zaměřily na socioekonomická témata, podporovaly inkluzivní společnost, tedy podporovaly každodenní potřeby střední třídy mladé, střední i starší generace.

Drea dále zmínil, že zatímco řada výzev je pro nové a staré členské země podobná, protože v obou čelí střední třída hlubokému pocitu nejistoty, jejich původ a vymezení se liší, takže je potřeba aplikovat i odlišné strategie, které budou tuto realitu reflektovat. V českém prostředí rychlá liberalizace zdůraznila výrazné nerovnosti mezi „vítězi“ a „poraženými“ globalizace a technologického vývoje a nesplnila očekávání rychlé konvergence se Západem, kterou si od ní řada lidí slibovala. Střední třída, která tvořila jádro podpory projektu EU, v dnešní době prožívá odcizení se evropskému projektu a podpora významné části střední třídy patří stranám, které se v kampani vymezují vůči EU a které do své rétoriky zařadily jako primární ochranu národních zájmů (před EU). V případě Česka je podle Drey potřeba prosazování vhodné ekonomické a sociální politiky, která by dlouhodobě vytvořila dlouhodobě silnou ekonomiku, doplněnou i silnou společností.

V dalším výzkumu by proto bylo vhodné se zaměřit na zkoumání dalších dělicích linií, které jsou uvnitř střední třídy, a výzkum hodnotové, psychografické a politické škály, jež dovolí interpretovat, které části střední třídy se kloní k populistům a čím se cítí být ohroženy. V tomto ohledu by bylo vhodné porovnávat témata a zjišťovat, která jsou pro dané segmenty krucální (tedy taková, která by vedla k rozhodnutí nevolit nebo změnit preferovanou stranu či skupinu stran), což napoví ohledně pevnosti volby. Další oblastí bude výzkum, jaké pro dané segmenty existují motivátory, jež by je přivedly k volbám druhého řádu, mezi které patří v Česku nejen volby evropské, ale i krajské. Cílem zkoumání by bylo také najít korelace, které by mohly přispět k přesnějšímu cílení komunikace na sociálních sítích. To je důležité pro navázání dialogu mezi segmenty, které považujeme za kritické. Žijeme v globalizovaném světě, kde jsme vystaveni vlivům z celého světa, ale také se potýkáme s neschopností tyto informace efektivně třídit a zpracovávat a najít si své místo ve společnosti, kde bychom se cítili bezpečně a spokojeně. Nejistotu způsobuje i trh s nemovitostmi, kdy je pro mladou střední třídu stále těžší získat přístup k vlastnímu bydlení, jedné z klíčových charakteristik střední třídy, a průmysl 4.0 a s ním přicházející robotizace a automatizace. Stále více lidí zpochybňuje schopnost národních i nadnárodních institucí zlepšit společnost a hledají alternativní řešení.

Středoprávé strany by měly bojovat s negativismem, pocitem nemožnosti ovlivnit svou přítomnost i budoucnost, nabízet reformy, ale také pro ně hledat široký konsensus, postavený na demokratické diskusi a zapojení kritických hlasů. Všechny naše kapitoly zmiňovaly buď příčiny, důsledky, nebo projevy nespokojenosti s politickým vývojem a polarizace společnosti u české i evropské střední třídy. Posilování demokratických prvků i na úkor efektivity a výnosnosti je jediná cesta, jak posílit společnost a střední třídu a reagovat na jeho měnící se dynamiku.

Příloha 1: Detail vzorku (N=1271)

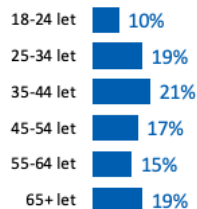
Struktura vzorku – sociodemografie

Pohlaví

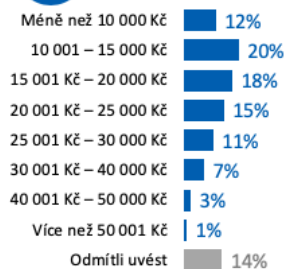
Věk

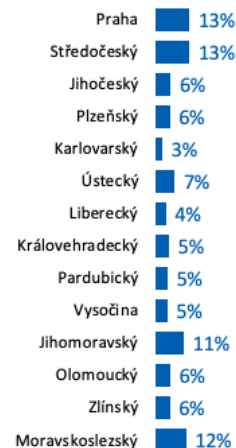
Vzdělání

Čistý měsíční příjem

Kraj

Příloha 2: Metodologie datové analýzy

METODA	Pro odhad třídního rozložení české populace byl použit latentní třídní model na základě metodologie navržené Savagem a kol. 2013 (https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0038038513481128).
PROMĚNNÉ	Bylo použito 5 proměnných ze 3 dimenzí (sociální kapitál, kulturní kapitál a ekonomický kapitál). Sociální kapitál byl měřen jako počet kontaktů s prestižními profesemi. Kulturní kapitál byl rozdělen na tradiční kulturní (kulturní akce atd.) a digitální kapitál (přítomnost na sociálních médiích, na internetu atd.). Ekonomický kapitál byl měřen dvěma způsoby – jako čistý příjem a jako celkový odhadovaný majetek. Indikátory sociálního a kulturního kapitálu byly identifikovány prostřednictvím faktorové analýzy (a následného využití faktorového skóre). Všech 5 výsledných proměnných bylo rozděleno do tří úrovní, odpovídajících nízké, střední a vysoké úrovni jednotlivých druhů kapitálu.
VÝBĚR MODELU	LCA model byl odhadnut s využitím programu R, konkrétně balíčku poLCA (https://cran.r-project.org/web/packages/poLCA/poLCA.pdf). Výběr modelu byl opřen o kritéria AIC a BIC, doporučující modely se šesti a sedmi třídami. Z interpretačních důvodů byl nakonec zvolen model se sedmi třídami. Entropie použitého modelu byla 0,79, což vypovídá o jeho dostatečné schopnosti rozlišovat mezi třídami.

Příloha 3: Definice střední třídy

Pro definici střední třídy byl zvolen model, který zahrnuje tři typy kapitálu na základě tří dimenzí – sociální kapitál, kulturní kapitál a ekonomický kapitál.

Respondenti byli rozděleni na základě tří dimenzí – sociální kapitál, kulturní kapitál a ekonomický kapitál. Každé z dimenzí byly na základě skóre z vybraných otázek přiřazeny hodnoty 0–100. Jednotlivá skóre byla zprůměrována a na základě průměru vytvořeno skóre celkové. Respondenti patřící mezi 50 % – 90 % rozložení celkového skóre byli označeni jako střední třída. Definice střední zároveň splňuje podmínku „minimálního kapitálu“ – ani jeden ze tří kapitálů (sociální, kulturní, ekonomický) nesmí mít respondenti ve střední třídě nižší, než je hodnota 20.

Sociální kapitál	
score_1 Počet kontaktů, které zná	Q24. Kolik osobně znáte lidí, kteří vykonávají následující profese? [Lékař/ka; Učitel/ka; Soudce/soudkyně; Programátor/ka; Novinář/ka; Starosta/starostka]
Ekonomický kapitál	
score_1 Čistý měsíční příjem	Q32. Jaký je Váš čistý měsíční příjem?
score_2 Hodnota majetku	Q33. Do jaké z těchto kategorií spadá majetek vaší domácnosti (tedy úspory, splacené nemovitosti apod.)?
Kulturní kapitál	
score_1 Počet knih, které vlastní	Q25. Kolik odhadujete, že máte doma knih – odborných, faktografických, historických a podobného zaměření?
score_2 Znalost jazyků	Q26. Jak dobře umíte anglicky, německy či francouzsky – alespoň jedním jazykem?
score_3 Návštěva kulturních akcí	Q28. Jak často trávíte svůj volný čas následujícími aktivitami? [Návštěva kulturních akcí (divadel, koncertů, muzeí, galerií)]

Příloha 4: Metodologie postojové segmentace

Segmentace byla vytvořena na základě shlukové analýzy (cluster analysis), použita byla Wardova metoda. Do shlukové analýzy vstoupily tyto proměnné:

Q09. Nyní se budeme bavit o výrocích týkajících se Vašeho světónázoru. Do jaké míry souhlasíte, nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?

Autoritářství	Silný vůdce je pro Česko důležitý, i když nebude vždy jednat v souladu se zavedenými pravidly.
Autoritářství	Naše společnost se rozpadne, pokud neprosadíme tvrdší zákony a pravidla.
Konzervatismus	Gayové a lesby mohou mít svoje práva, ale manželství je jen mezi mužem a ženou.
Konzervatismus	Příslušníci menšin by se vždy měli přizpůsobit českým zvykům a tradicím.
Populismus	Lidé, a nikoliv politici, by měli dělat nejdůležitější rozhodnutí ve společnosti.
Populismus	Elity celkově zklamaly a zradily zájmy běžného lidu.
Spokojenost	Jsem spokojen/a s vlastním životem.
Spokojenost	Jsem spokojen/a s vývojem v naší společnosti.

Q10. Nyní se budeme bavit o výrocích týkajících se veřejného života. Do jaké míry souhlasíte, nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?

Listopad	S vývojem po listopadu 1989 jsem spokojen/a.
Listopad	Politici a lídři v posledních 30 letech většinu věcí zkazili.
Důvěra	Dnešní politika je plná úplatků a podvodů.
Důvěra	Nevěřím většině politických institucí, jako je vláda či parlament.
Křesťanství	Křesťanské zásady a desatero mají trvalou platnost.
Křesťanství	Odpovědi na dnešní otázky může i nevěřící člověk hledat v Bibli.
Levopravost	Vysokopříjmoví a bohatí by měli platit vyšší procento na daních ze svého příjmu či majetku.
Levopravost	Volný trh by takřka nikdy neměl být omezován státními regulacemi.
Material/Indi	V životě je primární se finančně zabezpečit, další je nadstavba.
Material/Indi	Člověk se v dnešní společnosti musí postarat hlavně sám o sebe.

Q11. Nyní se budeme bavit o výrocih týkajících se mezinárodní politiky a globalizace. Do jaké míry souhlasíte, nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?

Globalizace	Lidé, jako jsem já, na globalizaci a moderních trendech ve společnosti výrazně vydělávají.
Globalizace	Vývoj dnešní společnosti nelze předvídat, což mne velmi znejišťuje.
Imigrace	Česká kultura je silně ohrožena imigranty.
Imigrace	Imigranti mohou ohrožovat českou ekonomiku a sociální stát.
Zahraničí	Evropskou unii považuji za přínosnou.
Zahraničí	Česko patří na Západ.
Nacionalismus	Náš národ se musí postarat sám o sebe, nikdo nám moc nepomůže.
Nacionalismus	Naše kultura (česká) je lepší než většina ostatních.
Zájem o pol.	Téměř každý den sleduji vývoj na naší politické scéně.
Zájem o pol.	Zajímám se o mezinárodní události.

Q18. Pokud by se nyní konaly volby do Poslanecké sněmovny, šel/šla byste volit?

Q19. Jaký je váš postoj k níže uvedeným politickým stranám/hnutím, když jde o volby do Poslanecké sněmovny? [Hlavní preferovaná/preferované strana/hnutí – zřejmě bych ji/jej volil/a]

Q34. Měl/a jste v posledních 10 letech nějakou zkušenost s následujícími událostmi? [Osobně řešíte / řešil/a jste exekuci; Exekuci řeší/řešil někdo blízký z rodiny; Ztráta zaměstnání; Změna pracovních podmínek (pohoršil/a jsem si); Ztráta bydlení; Ekonomické problémy regionu, ve kterém žijí; Vážný úraz nebo dlouhodobá nemoc; Změna ve vlastní finanční situaci (pohoršil/a jsem si)]

Literatura:

Abedi, A., 2004. *Anti-Political-Establishment Parties: A Comparative Analysis*. London a New York: Routledge.

Aristotelés, přel. Kříž, A., 1998. *Politika*. Praha: Rezek.

Arntz, M., Gregory, R., a Zierahn, U., 2016. *The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 189. Paříž: OECD Publishing.

Asociace malých a středních podniků a živnostníků ČR, 2019. *Řemeslo 4.0 netáhne*. [online]. Dostupné na: [http:// amsp.cz/remeslo-4-0-netahne/](http://amsp.cz/remeslo-4-0-netahne/) (4. září 2019).

Bågenholm, A., 2013. The Electoral Fate and Policy Impact of “Anti-Corruption Parties” in Central and Eastern Europe. *Human Affairs*, 23(2), 174–195.

Bayer, I., Šafr, J., a Vojtišková, K., 2007. *Přístupy k sociologickému zkoumání kultury a stratifikace*. Praha: CESES FSV UK.

Beck, U., 1986. *Risk Society: Towards a New Modernity*. Londýn: Sage Publications.

Beissinger, M. R., a Sasse, G., 2014. An End to “Patience”? The Great Recession and Economic Protest in Eastern Europe. In: Bermeo, N., a Bartels, L. M., eds. *Mass Politics in Tough Times: Opinions, Votes and Protest in the Great Recession*. Oxford: Oxford University Press. 334–370.

Bernard J., a Kostecký, T., 2014. Prostorový kontext volebního chování – jak působí lokální a regionální prostředí na rozhodování voličů. *Sociologický časopis*, 50 (1), 3–28.

Bettiza, G., 2010. *Tea Time in Washington: The Tea Party in International Perspective*. Londýn: London School of Economics.

Bitetti, R., a Morganti, F., 2017. Italy. In: Siegmann, A., a Schafer, M., eds. *No Robots: The Position of Middle Class Households in Nine European Countries*. Haag: CDA-WI, 109-124.

Bláha, I. A., 1937. *Sociologie intelligence*. Praha: Orbis.

Bourdieu, P., 1984. *Distinction*. London: Routledge.

Bourdieu, P., 1986. The Forms of Capital. In: Richardson, J. C., ed. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press. 241-258.

Bourdieu, P., 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.

Brown, D., a Hunter, W., 2004. Democracy and Human Capital Formation. *Comparative Political Studies*, 37(7), 842-864.

- Brueckner, M. a kol., 2017. *The Rise of the Middle Class and Economic Growth in ASEAN. The World Bank*. [online]. Dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1596/1813-9450-8068> (28. srpna 2019).
- Brunclík, M., 2016. Three Technocratic Cabinets in the Czech Republic: a Symptom of Party Failure? *Politics in Central Europe*, 12(2), 7–28.
- Coates, S., 2016. Third of Middle Classes Too Short of Cash to Pay a £500 bill. *Times*, 7. června 2016. [online]. Dostupné na: <https://www.thetimes.co.uk/article/third-of-middle-classes-too-short-of-cash-to-pay-a-500-bill-lrgc5lb8g> (19. července 2019).
- Crossley, N., 2002. *Making Sense of Social Movements*. Buckingham: Open University Press.
- Curran, J., Iyengar, S., Lund, A. B., a Salovaara-Moring, I., 2009. Media System, Public Knowledge and Democracy A Comparative Study. *European Journal of Communication*, 24(1), 5-26.
- CVVM, 2014. *Hodnocení ekonomické situace a materiálních životních podmínek v středoevropském srovnání – zima 2014*. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR.
- CVVM, 2017. *Občané o hospodářské situaci ČR a o životní úrovni svých domácností – září 2017*. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR.
- Česká správa sociálního zabezpečení, 2019. *Přehledy o počtech klientů k 31. 12. 2018*. [online]. Dostupné na: https://www.cssz.cz/web/cz/prehledy-o-poctech-klientu#section_0 (4. září 2019).
- Český statistický úřad, 2019. Otevřená data pro volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 20. 10. – 21. 10. 2017 - výsledky voleb přepočtené v souladu s usnesením Nejvyššího správního soudu (Usnesení Vol 58/2017 - 173, ze dne 19. listopadu 2017). [online]. Dostupné na: https://www.volby.cz/opendata/ps2017nss/ps2017nss_opendata.htm (4. září 2019).
- Češi a zpravodajství, 2018. *Výzkum agentury Median pro Nadační fond nezávislé žurnalistiky*. [online]. Dostupné na: <http://mapamedii.cz/segmenty/> (28. srpna 2019).
- ČSÚ, 2019. ČSÚ – *Veřejná databáze* [online]. Dostupné na <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/> (29. srpna 2019).
- Darvos, Z., a Guntram, W., 2016. *An Anatomy of Inclusive Growth in Europe*. Brusel: Bruegel.
- Deegan-Krause, K., a Haughton, T., 2010. A Fragile Stability: The Institutional Roots of Low Party System Volatility in the Czech Republic, 1990–2009. *Politologický časopis/Czech Journal of Political Science*, 17(3), 227–241.
- Drea, E., 2018. *The Middle Class: Priorities for the 2019 Elections and Beyond*. Brusel: Wilfried Martens Centre for European Studies.
- Dvouletý O., 2019. Development of Entrepreneurial Activity in the Czech Republic over the Years 2005–2017. *Journal of Open Innovation*, June 2019.

European Comission, 2016. *Digital Economy and Society Index*. [online]. Dostupné na: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/desi> (4. září 2019).

European Comission, 2018. *Standardní Eurobarometr 90*. Národní zpráva. Veřejné mínění v zemích Evropské unie. Podzim 2018. [online].

Dostupné na: <https://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiPgOGqabkAhUJZIAXHVwCDc8QFjAAegQIBBAC&url=http%3A%2F%2Fec.europa.eu%2Fcommfrontoffice%2Fpublicopinion%2Findex.cfm%2FResultDoc%2Fdownload%2FDocumentKy%2F85311&usg=AOvVaw0BN82UszsmqIt5fqlqob8a> (28. srpna 2019).

Evropská komise, 2019. *Summer 2019 Economic Forecast*. Brusel: Evropská unie.

Frey, C. B., a Osborne, M. A., 2013. *The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerization?* Oxford: Martin School

Fukuyama, F., 2011. *The Origins of Political Order: From Pre-human Times to the French Revolution*. Londýn: Macmillan.

Generální finanční ředitelství cel a daní České republiky, 2019. *Základy daně z příjmů fyzických osob z podnikání dle §5 a 7 Zákona č.586/1992 Sb. o dani z příjmu fyzických osob 2014 – 2016*. Výstup z databáze na základě žádosti o poskytnutí dat dle Zákona č. 106/1999 Sb. o svobodném přístupu k informacím.

Gregor, K., 2014. Přesuny hlasů. In: Havlík, V. a kol. *Volby do Poslanecké sněmovny 2013*. Brno: MUNI Press. 189–214.

Hanley, S., 2012. Dynamics of New Party Formation in the Czech Republic 1996–2010: Looking for the Origins of a “Political Earthquake”. *East European Politics*, 28(2), 119–143.

Hanley, S., and Sikk, A., 2016. Economy, Corruption or Floating Voters? Explaining the Breakthroughs of Anti-establishment Reform Parties in Eastern Europe. *Party Politics*, 22(4), 522–533.

Hanzlová, R., 2019. *Důvěra k vybraným institucím veřejného života – březen 2019*. Praha: CVVM SOÚ AV ČR.

Haughton, T., a Deegan-Krause, K., 2015. Hurricane Season: Systems of Instability in Central and East European Party Politics. *East European Politics and Societies*, 29(1), 61–80.

Haughton, T., Novotná, T., a Deegan-Krause, K., 2011. The 2010 Czech and Slovak Parliamentary Elections: Red Cards to the “Winners”. *West European Politics*, 34(2), 394–402.

Havelka, M., 2002. Historické a systematické předpoklady tematizace problému mentalit v sociologii. In: *Skupinové mentality*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 10–32.

- Havlík, V., 2019. Technocratic Populism and Political Illiberalism in Central Europe. *Problems of Post-Communism*. [online]. Dostupné na: doi.org/10.1080/10758216.2019.1580590 (29. srpna 2019).
- Havlík, V., a Hloušek, V., 2014. Dr. Jekyll and Mr. Hyde: The Story of the Populist Public Affairs in the Czech Republic. *Perspectives on European Politics and Society*, 15(4), 552–570.
- Havlík, V., a Voda, P., 2016. The Rise of New Political Parties and Re-Alignment of Party Politics in the Czech Republic. *Acta Politologica*, 8(2), 119–144.
- Hloušek, V., a Kopeček, L., 2014. Caretaker Governments in Czech Politics: What to Do about a Government Crisis. *Europe-Asia Studies*, 66(8), 1323–1349.
- Hloušek, V., a Kopeček, L., 2008. Cleavages in the Contemporary Czech and Slovak Politics Between Persistence and Change. *East European Politics and Societies: and Cultures*, 22(3), 518–552.
- Horvath, K., a Rabetino, R., 2019. Knowledge-Intensive Territorial Servitization: Regional Driving Forces and the Role of the Entrepreneurial Ecosystem. *Regional Studies*, 53(3), 330–340.
- Hynčica, P., Maškarinec, P., Novotný, L., 2016. *Euroskepticismus ve střední Evropě*. Praha: Academia.
- Charvát, J., 2012. Vývoj hlavních politických stran a stranického systému v České republice. In: Bureš, J., Charvát, J., Just, P., a Štefek, M. Česká demokracie po roce 1989: institucionální základy českého politického systému. Praha: Grada, 231–378.
- Charvát, J., a Just, P., 2016. *Krise politického stranictví a noví straničtí aktéři v české politice*. Praha: Metropolitan University Prague Press.
- Chmelař, A., a kol., 2015. *Dopady digitalizace na trh práce v ČR a EU*. [online]. Dostupné na: <https://www.vlada.cz/assets/evropske-zalezitosti/analyzy-EU/Dopady-digitalizace-na-trh-prace-CR-a-EU.pdf> (4. září 2019).
- Ivarsflaten, E., 2008. What Unites Right-Wing Populists in Western Europe? Re-Examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases. *Comparative Political Studies*, 41(1), 3–23.
- Jansová I., 2016. Proměnlivost pojmu populární kultura v prostředí britských kulturních studií i mimo ně. In: *Mediální studia*, 1, 50–65.
- Johnson, N. N., a Johnson, D., 2016. Where are the Middle Class in OECD Countries? Paper prepared for the 34th IARIW General Conference Dresden, Germany, August 21–27. [online]. Dostupné na: <http://www.iariw.org/dresden/johnson.pdf> (4. září 2019).
- Jones, M. P., a Mainwaring, S., 2003. The Nationalization of Parties and Party Systems. An Empirical Measure and an Application to the Americas. *Party Politics*, 9(2), 139–166.

Katrňák, T., 2004a. Jsou třídy na úsvitu jednadvacátého století definitivně pohřbené? Třídní versus anti-třídní teorie a analýza. *Politologický časopis*, 11(1), 52-71.

Katrňák, T., 2004b. *Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: SLON.

Katrňák, T., 2005. *Třídní analýza a sociální mobilita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Klíma, M., 2015. *Od totality k defektní demokracii: Privatizace a kolonizace politických stran netransparentním byznysem*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Kolektiv autorů. Československá konfederace odborových svazů, 2017. Člověk a stroj: metodická příručka. Praha: Soudy.

Kopeček, L., 2010. Éra nevinnosti. Česká politika 1989–1997. Brno: Barrister & Principal.

Kopeček, L., a Svačinová, P., 2015. Kdo rozhoduje v českých politických stranách? Vzestup nových politických podnikatelů ve srovnávací perspektivě. *Středoevropské politické studie*, 17(2), 178–211.

Kouba, K., 2007. Prostorová analýza českého stranického systému. Institucionalizace a prostorové režimy. *Sociologický časopis*, 43(5), 1017–1037.

Krčál, P., a Naxera, V., 2018. Populistická konstrukce národa ohroženého migrací: CAQDAS volebního diskurzu českých parlamentních voleb v roce 2017. *Sociológia*, 50(5), 491–523.

Kriesi, H., 2012. The Political Consequences of the Financial and Economic Crisis in Europe: Electoral Punishment and Popular Protest. *Swiss Political Science Review*, 18(4), 518–522.

Krouwel, A., 2012. *Party Transformations in European Democracies*. Albany: State University of New York Press.

Linek, L., 2010. *Zrazení snu: Struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucím a jejich důsledky*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Linek, L., a Lyons, P., 2007. Zdroje a motivace volební účasti. In: Lebeda, T., Linek, L., Lyons, P., Linek, L., a Lyons, P., 2013. *Dočasná stabilita? Volební podpora politických stran v České republice v letech 1990–2010*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Vlachová, K., a kol. *Voliči a volby 2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. 63–85.

Linzer, D., a Lewis, J., 2014. *Polytomous Variable Latent Class Analysis*. [online]. Dostupné na: <https://cran.r-project.org/web/packages/poLCA/poLCA.pdf> (31. srpna 2019).

Lipset, S. M., 1981. *Political Man. The Social Basis of Politics*. Baltimore: John Hopkins University Press.

- Lukeš, M., 2013. Entrepreneurs as Innovators: A Multi-Country Study on Entrepreneurs' Innovative Behaviour. *Prague Econ. Papers*, 22, 72–84.
- Macek, J., 2015. *Média v pohybu. K proměně současných českých publik*. Brno: Masarykova univerzita.
- Macek, J., Macková, A., Škařupová, K., a Waschková Císařová, L., 2015. *Stará a nová média v každodennosti českých publik (výzkumná zpráva)*. Brno: Masarykova univerzita.
- Machonin, P., 1970. Social Stratification in Contemporary Czechoslovakia. *American Journal of Sociology*, 75, 725–741.
- Machonin, P., Tuček, M., a kol., 1996. *Česká společnost v transformaci*. Praha: SLON.
- Mainwaring, S., Gervasoni, C., a España-Najera, A., 2017. Extra- and Within-system Electoral Volatility. *Party Politics*, 23(6), 623–635.
- Mařík, V., a kol., 2016. *Průmysl 4.0. Výzva pro Českou republiku*. Praha: Management Press.
- Maškarinec, P., 2017. A Spatial Analysis of Czech Parliamentary Elections, 2006–2013. *Europe-Asia Studies*, 69(3), 426–457.
- Maškarinec, P., a Bláha, P., 2014. For Whom the Bell Tolls: Grievance Theory and the Rise of New Political Parties in the 2010 and the 2013 Czech Parliamentary Elections. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 46(6), 706–731.
- Maškarinec, P., a Novotný, L., 2019. *Strany a vládnutí: nová témata ve výzkumu politického stranictví*. Praha: Academia.
- Matějů, P., 1998. *Peripetie vývoje a krystalizace střední třídy. Pracovní texty výzkumného projektu „Sociální trendy“*. Praha: Sociologický Ústav AV ČR.
- Movarelli, M., 2019. *The Success of Populism, and Why It's All about the Middle Class*. [online]. Wilfried Martens Centre for European Studies. Dostupné na: <https://martenscentre.eu/news/success-populism-and-why-its-all-about-middle-class> (4. září 2019).
- MPO, 2012. *Koncepce podpory malých a středních podnikatelů na období let 2014–2020*. [online]. Dostupné na: <https://www.mpo.cz/assets/dokumenty/45949/51878/588783/priloha001.pdf> (26. srpen 2019).
- MPO, 2017. *Zpráva o vývoji malého a středního podnikání a jeho podpoře v roce 2017*. [online]. Dostupné na: https://www.mpo.cz/assets/cz/podnikani/male-a-stredni-podnikani/studie-a-strategicke-dokumenty/2018/10/Zprava_MSP_2017.pdf (4. září 2019).
- Muthén, B., a Muthén, B. O., 2009. *Statistical Analysis with Latent Variables*. Hoboken: Wiley.
- Norris, P., a Evans, G., 1999. Introduction: Understanding Electoral Change. In: Evans, G., a Norris, P., eds. *Critical Elections: British Parties and Voters in Long-Term Perspective*. Londýn, Thousand Oaks. xix–xl.

- Oddělení strategie a trendů Evropské unie, 2015. *Dopady digitalizace na trh práce v ČR a EU*. Discussion paper 12/2015. Příspěvek k vývoji hospodářského modelu ČR. [online]. Dostupné na: <https://www.vlada.cz/assets/evropske-zalezitosti/analyzy-EU/Dopady-digitalizace-na-trh-prace-CR-a-EU.pdf> (4. září 2019).
- OECD, 2010. *The Emerging Middle Class in Developing Countries*. [online]. Dostupné na: <https://www.oecd.org/dev/44457738.pdf> (29. srpna 2019).
- OECD, 2016a. *Getting Skills Right: Assessing and Anticipating Changing Skill Needs*. [online]. Dostupné na: <http://www.oecd.org/publications/getting-skills-right-assessing-and-anticipating-changing-skill-needs-9789264252073-en.htm> (4. září 2019).
- OECD, 2016b. *The Squeezed Middle Class in OECD and Emerging Countries: Myth and Reality*. Issues Paper. Paříž: OECD
- OECD, 2018. *Market Concentration Issues*. Paper by the Secretariat. 6-8 June 2018. [online]. Dostupné na: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WD\(2018\)46/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WD(2018)46/en/pdf) (4. září 2019).
- OECD, 2019. *Online calculator*. [online]. Dostupné na: <http://www.oecd.org/social/under-pressure-the-squeezed-middle-class-689afed1-en.htm> (29. srpna 2019).
- O'Toole, F., 2019. The Irish Political System Is Destroying the Middle Class Lifestyle It Depends on. *Irish Times*, 16. dubna 2017. [online]. Dostupné na: <https://www.irishtimes.com/opinion/fintan-o-toole-the-irish-political-system-is-destroying-the-middle-class-lifestyle-It-depends-on-1.3861197?mode=sample&auth-failed=1&pw-origin=https%3A%2F%2Fwww.irishtimes.com%2Fopinion%2Ffintan-o-toole-the-irish-political-system-is-destroying-the-middle-class-lifestyle-it-depends-on-1.3861197> (19. července 2019).
- Pew Research, 2018. *The American Middle Class is Stable in Size but Losing Ground Financially to Upper-Income Families*. Pew Research. 6. září 2018. [online]. Dostupné na: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/09/06/the-american-middle-class-is-stable-in-size-but-losing-ground-financially-to-upper-income-families/> (19. července 2019).
- Pink, M., a Voda, P., 2012. *Volební mapy České a Slovenské republiky po roce 1993: Vzorce, trendy, proměny*. Brno: Centrum pro studium demokratické kultury.
- Powell, E. N., a Tucker, J. A., 2014. Revisiting Electoral Volatility in Post-Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches. *British Journal of Political Science*, 44(1), 123–147.
- PRC, 2017. *Europe's Growing Muslim Population*. [online]. Dostupné na: <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/> (29. srpna 2019).

- Pressman, S., 2007. The Decline of the Middle Class: An International Perspective. *Journal of Economic Issues* 41, 181-200
- Reeves, R., 2017. *Dream Hoarders: How the American Upper Middle Class Is Leaving Everyone Else in the Dust, Why It Is a Problem, and What to Do about It*. Washington: Brookings Institution Press.
- Savage, M., 2015. *Social Class in the 21st Century*. Londýn: Pelican.
- Savage, M., Devine, F., Cunningham, N., Taylor, M., Li, Y., Hjellbrekke, J., Le Roux, B., Friedman, S., and Miles, A., 2013. A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment. *Sociology*, 47(2), 219-250.
- Siegmann, A., a Schafer, M., eds., 2017. *No Robots: The Position of Middle Class Households in Nine European Countries*. Haag: CDA-WI.
- Snow, D. A., 2004. Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields. In: Snow, D. A., Soule, S. A., a Kriesi, H., eds. *The Blackwell Companion to Social Movements*. Oxford: Blackwell Publishing. 380–412.
- Sojková, L., 2017. Is the Czech Republic Preparing for Society 4.0.?. In: *Liberec Economic Forum 2017*, 125-135.
- Stauber, J., 2017. Institutionalization of Nationalized Party System: the Czech Case. *Acta Politologica*, 9(3), 46–65.
- TOPAZ, WMCES a KAS 2019. *Studie postojů střední třídy k EU a její vliv na evropskou problematiku – Závěrečná zpráva z výzkumu*, 2019. [online]. Praha: NMS Market Research, 28. března 2019 Dostupné na: <http://www.top-az.eu/files/downloads/nms-segmentace-topaz-stredni-trida.pdf> (29. srpna 2019).
- Šafr, J., 2008. *Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu spotřeby*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šanderová, J., 1995. Nesnáze s pojmem společenská třída. *Sociologický časopis*, 31(1), 61-76.
- Škodová, M., 2013. *Jsou média hlídacím psem demokracie? Vztah médií a politiky*. Projekt Zvyšování mediální gramotnosti v ČR. Média pod lupou. Praha: MUP.
- Štefek, M., 2012. Politická kultura v České republice. In: Bureš, J., Charvát, J., Just, P., a Štefek, M. *Česká demokracie po roce 1989: institucionální základy českého politického systému*. Praha: Grada, 427–464.
- Taylor, P., a Harris, J., 2008. *Critical Theories of Mass Media: Then and Now*. Maidenhead: Open University Press.
- Tuček, M., ed., 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Prague: SLON.

- Urban, J., 2015. *Neviditelná střední třída*. 2. listopadu 2015. [online]. Dostupné na: <https://ebschool.cz/neviditelna-stredni-trida> (4. září 2019).
- Vaughan-Whitehead, D., ed., 2016. *Europe's Disappearing Middle Class? Evidence from the World of Work*. Geneva: Edward Elgar Publishing.
- Večerník, J., 2011. Self-employment in the Czech Republic and CEE Countries: Persons and Households. *Post Communist Economies*, 23, 359–376
- Večerník, J., 2010. Střední vrstvy v české společnosti a výzkumu: mizející nebo zapomenuté? *Lidé města*, 12 (3), 475-497.
- Večerník, J., 1997. Transformační procesy v socio-ekonomické perspektivě. *Sociologický časopis*, 33(3), 259-272.
- Vlachová, K., 2009. Stratifikace, zaměstnanecký sektor a volební chování. *Evropská volební studia*, 9(2), 135–141.
- Vlachová, K., a Řeháková, B., 2007. Sociální třída a její vliv na volební chování. In: Lebeda, T., Linek, L., Lyons, P., Vlachová, K., a kol. *Voliči a volby 2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. 133–146.
- Zákon č. 424/1991 Sb., o sdružování v politických stranách a v politických hnutích. In: Sběrka zákonů. 1.11.1991.
- Zemplinerová, A., 2006. Efekty státní podpory podniků. *Politická ekonomie*, 54(2), 204-213.
- Zemplinerová, A., 2000. Malé podniky v ekonomice a jejich financování. In: *Střední třída, Demokracie, prosperita*. Praha: Institut pro evropskou politiku a ekonomiku. 110-124.

TOPAZ
Opletalova 1603/57
11000 Praha 1
Tel: 605 500 909
www.top-az.eu

Wilfried
Martens Centre
for European Studies

KONRAD
ADENAUER
STIFTUNG

